

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 7 SAYI 11

YIL 2024

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 7 ISSUE 11

YEAR 2024

e-ISSN 2687-5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi
e-ISSN 2687-5624
Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Şarika BERBER
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU
Doç.Dr. Üyesi HÜSEYİN ALİ
Dr. Talib Mahmud KARA AHMET
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba FARHAT

Arapça Dil Editörleri

Dr. Talib Mahmud Kara Ahmed - Lebanese University
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba Farhat, Çankırı Karatekin üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İbrahimoglu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Farsça Dil Editörü

Dr. Masoumeh EKHTİARİ CHAROYMAGHİ

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Mehtap ÖZTÜRK- Fırat Üniversitesi

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi ,
Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

31 Aralık 2024

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

JAHS

Journal of Academic History And Studies

e-ISSN 2687-5624

Published Biannually

OWNER

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ISSUE EDITOR

Dr. Mehmet Ali DURAN

EDITOR BOARD

Prof.Dr.Abdurrahım Abu Husayn,American University of Beirut

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University

Prof. Dr. Orhan Avcı, İnönü University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahım Abu-Husayn, American University of Beirut

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr.Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof.Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University

Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut

Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University

COMMUNICATION

JAHS

Journal of Academic History And Studies

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:

+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

31 December 2024

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlar,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2024 yılının Aralık sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2024 yılının Aralık sayısında bilim dünyasına tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 6 makale kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın Aralık sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum..

ATAD Dergi Editörü

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 1 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

It is our great pleasure to present to you the December 2024 issue of the ATAD journal, which, since its inception, has been dedicated to showcasing pioneering research in the diverse and interdisciplinary realms of history and its related fields, including the social sciences, politics, economics, and more.

ATAD's scope extends beyond history, encompassing various disciplines within the social sciences, including History, the Sociology of History, the History of Religions, the History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations, and Political Science, International Relations and Foreign Policy. In addition, it features critical analyses and research contributions that aim to provide theoretical and methodological insights into these fields. The issue also includes book introductions and article translations, which fall within the purview of the aforementioned disciplines or interdisciplinary areas. In the December 2024 issue, ATAD had the privilege of sharing six articles that touched upon regional issues, particularly within the historical domain. ATAD, through its commitment to the principles of open access, endeavours to extend its reach to a broader audience within the social sciences. I would like to express my sincere gratitude to the esteemed scientists whose contributions have made the December issue of ATAD a reality.

ATAD Journal Editor

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 2 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

Makaleler-Articles	
From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of Izmir	4
Gürhan YELLİCE	
İBN BATTUTA VE BROQUETERE SEYAHATNAMELERİNE GÖRE ORTA ÇAĞ KADINININ SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU	45
Mehmet Ali KAPAR– Rukiye CAN	
SON BULMAYAN AHISKA SÜRGÜNÜ: 1944 AHISKA SÜRGÜNÜ BİR AİLENİN HAYAT HİKÂYESİ	73
Çoşkun TOPAL – Orhan Çahalov - Nafiz MADEN	
KAPPADOKİA'NIN İKLİM YAPISININ BÖLGENİN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA ETKİSİ	95
Esra ATCI	
HAMDULLAH SUPHİ TANRIOVER'İN TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEŞME (BATILILAŞMA) SURECİNE DAİR FİKİRLERİ (1908-1923)	109
Tansu ŞANA	
GÖÇ YÖNETİMİNDE BELEDİYELERİN ROLÜ: GAZİANTEP BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE BARCELONA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	142
Hatun KORKMAZ - Betül TOSUN	
DÜZELTME	178-207
Yasemin Yıldırım	
UTU İNANCININ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINA ETKİSİ	

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 02.12.2024

Kabul Tarihi: 30.12.2024

Article Type: Research article

Submitted: 02.12.2024

Accepted: 30.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1595217>

Gürhan YELLİCE¹

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

Abstract: The aim of this study is to comparatively analyze the similarities and differences between the 1914 Voluntary Population Exchange Agreement and the 1923 Compulsory Population Exchange Agreement within the framework of the historical, political, and social dynamics underlying these processes. By exploring the roots of the ethnic crisis between Türkiye and Greece, the study focuses on the reasons that led the parties to implement population exchanges. It examines the issue in the context of developments such as the Aegean Islands Question, the invasion of İzmir, and the Turkish War of Independence. In this context, the study evaluates not only the diplomatic dimensions of the two population exchange agreements but also their impacts on local populations, the roles of international actors, and the consequences for ethnic communities. Adopting a holistic approach, the research aims to assess the lasting effects of these processes on Turkish-Greek relations and to understand the role of the exchanges in regional stability and nation-state building. This analysis provides a deep exploration of historical events while also offering a foundation for understanding the key turning points and fractures in Turkish-Greek relations

¹ Doç. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, gurhan.yellice@deu.edu.tr, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-1402-8210>

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

that persist to the present day. The study aims to analyze the relevant processes from an İzmir-centered perspective. İzmir was not only a place where political and ethnic conflicts took place, but also held great significance as the setting where these processes escalated into war, the war came to an end, and a final resolution to the issue of population exchange was reached.

Keywords: Greece, Türkiye, İzmir, Population Exchange, World War I, War of Independence,

GÖNÜLLÜ NÜFUS MÜBADELESİ ANTLAŞMASI'NDAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ ANTLAŞMASI'NA, TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE ETNİK UZLAŞMAZLIKLAR, 1914-1923: İZMİR ÖRNEĞİ

Özet: Bu çalışmanın amacı, 1914 Gönüllü Nüfus Mübadelesi Anlaşması ile 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi Anlaşması arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları, bu süreçlerin arka planını oluşturan tarihsel, siyasi ve toplumsal dinamikler çerçevesinde karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektir. Çalışma, Türkiye ve Yunanistan arasındaki azınlık krizinin temellerini açıklayarak, tarafları mübadeleye sevk eden nedenlere odaklanmakta; meseleyi Ege Adaları Sorunu, İzmir'in işgali ve Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan gelişmeler bağlamında ele almaktadır. Bu kapsamda, iki mübadele anlaşmasının yalnızca diplomatik bağlamları değil, aynı zamanda bu süreçlerin yerel halklar üzerindeki etkileri, uluslararası aktörlerin rolleri ve azınlıklar üzerindeki sonuçları da değerlendirilmektedir. Meseleye holistik yaklaşmayı amaçlayan çalışma, bu süreçlerin Türkiye-Yunanistan ilişkileri üzerindeki kalıcı etkilerini irdelemeyi ve mübadelelerin bölgesel istikrar ve ulus-devlet inşasındaki yerini anlamayı hedeflemektedir. Bu analiz, sadece tarihsel olayların derinlemesine bir incelemesini değil, aynı zamanda günümüze uzanan Türk-Yunan ilişkilerindeki kırılma ve dönüşüm noktalarını da anlamak için bir zemin oluşturmaktadır. Bu çalışma, ilgili süreçleri İzmir merkezli bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. İzmir, iki ülke arasındaki siyasi rekabetin ve etnik çatışmaların merkezi olmasının yanı sıra, etnik gerilimlerin başladığı, sona erdiği ve mübadele meselesine nihai çözümün bulunduğu yer olarak da büyük bir önem arz etmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, İzmir, Mübadele, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı

Historical Background²

The June 1914 voluntary population exchange agreement between the Ottoman Empire and Greece must be examined within the context of their bilateral relations and the broader dynamics of the Eastern Question. This includes addressing the ethnic issue, which emerged in the Balkans and Anatolia (*Asia Minor* in Greek sources) as a result of the Ottoman Empire's withdrawal from the region. The issue of migration and its associated challenges emerged as a significant concern for the Ottoman Empire following the failure of the 1683 Siege of Vienna, which marked the beginning of a systematic retreat from European territories. This retreat resulted in the forced migration of substantial Muslim populations to the Balkans.

However, the migration problem reached a critical juncture in the aftermath of the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the signing of the Berlin Treaty. This treaty recognized the independence of Serbia, Montenegro, and Romania, substantially diminishing Ottoman influence in the Balkans and exacerbating ethnic and religious tensions, particularly in Macedonia³. In the wake of the Berlin Treaty, the Muslim populations in the Balkans, subjected to escalating nationalist pressures and discriminatory policies, were compelled to migrate to Anatolia. These large-scale migrations profoundly disrupted the Ottoman Empire's demographic balance and transferred the social unrest of the Balkans to Anatolia. The resettlement and integration of migrants, coupled with the need to meet their basic needs and foster social cohesion, placed a significant economic, administrative, and social strain on the Ottoman state⁴. Beyond its demographic and economic ramifications, this migration process had deep political and cultural implications. The experiences of displacement, trauma, and persecution faced by Muslims in the Balkans contributed to the emergence and strengthening

---

² This study builds upon the paper titled "From 'Voluntary' to Compulsory Exchange: Internal and External Dynamics Influencing the Minority Issue in Turkish-Greek Relations and Their Impact on the Final Agreement, 1914-1923", originally presented at the *Revisiting the Turkish-Greek Population Exchange at Its Centennial Congress*, held on September 19-21, 2024, in Cappadocia. While addressing the same subject, the text has been extensively restructured, its scope narrowed to İzmir and enriched with additional archival sources. Furthermore, the historical process has been analyzed in greater depth.

³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi G*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, pp.175-192.

⁴ Feroz Ahmad, *The Young Turks and the Ottoman Nationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2014, p.45.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

of nationalist ideologies, particularly Turkish nationalism, within Anatolia. This shift further eroded the Ottoman Empire's historically multi-ethnic framework, intensifying societal fragmentation. By the final decades of the empire, migration and ethnic issues had evolved into deeply entrenched structural problems that were increasingly difficult to resolve.

The relations between the Ottoman Empire and Greece transformed into a complex ethnic issue with the start of the *Greek War of Independence*⁵ in 1821, and the dynamics between the two sides remained tense for many years. *The Greek revolt of 1821* deeply affected not only the status of the Orthodox Rum⁶ population (*Millet-i Rum*) within the Ottoman Empire but also the multi-ethnic structure of the empire itself. Greece's independence in 1830⁷ introduced a new dimension to Ottoman-Greek relations, while Greece's Megali Idea policy, aimed at expanding its territory at the expense of the Ottoman Empire, posed a constant threat from the Ottoman perspective. This situation further deepened the ethnic crisis, as it was tied to Greece's rhetoric of "liberating" the Rum population within Ottoman lands. The reforms implemented during the Tanzimat period aimed to expand the rights and improve the living conditions of non-Muslims in the Ottoman Empire. While these efforts proved insufficient in fully addressing the Ottoman-Greek ethnic issue, they significantly improved the conditions of Greeks living within the empire, granting them notable privileges and enhancing their quality of life. As a result, the anticipated migration "from the periphery to the center"

---

⁵ In Greek historiography, it is referred to as the Greek Revolution. In contrast, in national literature, it is commonly termed the Rum Revolt/Greek Revolt or Uprising. (Rum İsyanı/Yunan İsyanı, Ayaklanması)

⁶ In international literature, the term "Greeks" (For Greeks also "Hellenes") is commonly used. In the text, the term *Greeks* also used in certain cases to maintain the original language of the documents or newspapers.

⁷ The independence, had only been achieved through several stages at both Ottoman and international levels. The Greeks had declared their de facto independence in January 1822, and this declaration was recognized by the Great Powers in 1826. In 1829, the Treaty of Adrianople granted Greece an autonomous status. Finally, on February 3, 1830, the Great Powers, and on April 24, 1830, the Ottoman Empire officially recognized Greece's independence. The border disputes with the Ottoman Empire, however, were not resolved until 1832. See Giorgos Limantzakis, «Oi diplomatikés kai politikés exelíxeis pou odígisan ston apokleismo tis Kritis apo to próto anexártito ellinikó krátos (1828-1832)», En Chanióis, t. 15, Chania 2021, pp.183-212; Arzu Erman, Erken Dönem Osmanlı Devleti-Yunanistan Krallığı İlişkileri: Problemler, Çatışan Faktörler ve Uzlaşma, Unpublished PhD Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, pp.59-68.

(from Ottoman territories to Greece) did not materialize to the expected extent. On the contrary, cities like İzmir experienced significant inward migration and grew substantially during this period.

In particular, the Cretan uprisings and the Ottoman-Greek War of 1897 heightened tensions between the two nations. The autonomy granted to Crete in 1898 and its subsequent union with Greece in 1913 added a new layer to the crisis. The Balkan Wars marked a turning point, as Greece expanded its borders further and the situation of the Rum population in Ottoman territories became even more complex. The events of this period not only fueled diplomatic and political tensions but also left lasting societal impacts on the relations between the two sides.

The second critical turning point in the process leading to the 1914 agreement emerged in the aftermath of the Balkan Wars. Following their victory, the Balkan League pursued policies of ethnic homogenization in the territories they had annexed, citing "historical rights" as justification. These policies prompted a significant migration wave from the Balkans to Anatolia. According to Ottoman accounts, systematic pressures were applied to the Turkish populations residing in regions incorporated into Bulgarian, Serbian, and Greek territories, compelling approximately 250,000 individuals to migrate to Anatolia. In response to this crisis, and to manage the transportation, sustenance, and resettlement of migrants while also curbing further emigration, the Regulation on the Settlement of Immigrants (*İşkan-ı Muhacirin Nizamnamesi*) was enacted on May 13, 1913⁸.

The Balkan Wars, driven by the territorial expansionist ambitions of the Balkan states at the expense of the Ottoman Empire, resulted in profound trauma not only at the state level but also among the Muslim population forced to migrate due to escalating nationalist pressures during and after the conflicts. One of the most notable consequences of this trauma was the emergence of deep-seated resentment among Muslim migrants resettled in Anatolia toward the local Rum populations. The Ottoman Empire faced considerable difficulties in managing and regulating these migration movements, while the actions of some Muslim migrants, motivated by a sense of "revenge," further destabilized the social harmony and balance within the region. These developments not only deepened

---

⁸ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İşkan Politikası*, İletişim, İstanbul, 2002, p.60.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

the ethnic crisis between the Ottoman Empire and Greece but also led to the disruption of social harmony and balance in Western Anatolia⁹.

Despite numerous challenges, resolving the ethnic issue was not an unattainable goal. In the aftermath of the Balkan Wars, several states engaged in negotiations concerning population exchanges, with some successfully reaching formal agreements. A prominent example is the Ottoman Empire, which faced significant territorial losses and severe pressures on its Muslim population during the First Balkan War, particularly from Bulgaria. According to the claims in Cemal Pasha's memoirs, during this period, Muslims who had been subjected to the "atrocities" of the Greeks, Serbs, and Bulgarians and had endured "the most heinous forms of torture" before being expelled from these regions and forced to seek refuge in the Ottoman Empire, began to carry out attacks against local Greeks¹⁰. Determined to normalize relations and address population-related tensions, the Ottoman Empire adopted a strategic and proactive approach. After extensive negotiations, an agreement was finalized, culminating in the signing of the Treaty of Istanbul on September 29, 1913, which resolved both territorial disputes and the migration crisis. The treaty ensured the protection of Muslim rights in Bulgaria and established population exchange commissions to oversee the reciprocal relocation of approximately 50,000 Muslims and 50,000 Bulgarians¹¹. This agreement effectively marked the end of the protracted conflict between the two parties and laid the groundwork for mutual trust. From the Ottoman Empire's perspective, the treaty's most notable achievement was the containment of Bulgarian irredentism and the significant alleviation of perceived threats emanating from Bulgaria toward Eastern Thrace.

A similar agreement or alternative resolution could not be established in Ottoman-Greek relations. The fundamental reason for this was that the expansionist-protectionist rivalry between the two countries did not end with the Balkan Wars but rather evolved into a more complex and dangerous form. Greece, unwilling to settle for the territorial gains it had achieved during the

---

⁹ "Muslim Flight from Greek Territory: Alleged Atrocities", *Daily Telegraph*, 5 May 1914.

¹⁰ Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, p.79.

¹¹ For detailed information regarding the agreement, see, Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, p.689.

Balkan Wars, pursued a policy aimed at extending its control over Western Anatolia. This stance led the Ottoman Empire to perceive the Rum population in Western Anatolia as a potential threat, one that Greece might exploit as a pretext to justify an invasion (*occupation*) of the region. According to the Ottoman perspective, resolving the ethnic issue definitively required Greece to abandon its expansionist policies. However, Greece showed no inclination to retreat from its ambitions. To counter these dynamics, the Ottoman Empire proposed a population exchange, suggesting the relocation of the Rum population in İzmir in return for the Muslim populations in Macedonia and Epirus. However, such a proposal could only have been accepted by Greece if it had decided to forgo its expansionist aims in Western Anatolia. Neither Greece, determined to unify with the Rum population in Western Anatolia, nor the Ottoman Empire, resolute in its efforts to prevent such unification, demonstrated the willingness to establish such an agreement. Greece, under the ideological framework of the *Megali Idea*, sought to build upon its victories and territorial gains from the Balkan Wars by expanding into Anatolia. In response, the Ottoman Empire focused on defending Anatolia and preserving the state against these territorial ambitions. In this context, the process of voluntary population exchange began to take shape for the Ottoman Empire immediately after the Balkan Wars, and the dynamics related to ethnic issues became more pronounced during this period. According to the Ottoman Empire, the ideal solution was the homogenization of Western Anatolia in response to the homogenization of the Balkans. The priority was İzmir due to the perception of the Greek expansionist threat. The Ottoman Empire was concerned that Greece might use the Greek Orthodox population in İzmir as a pretext to occupy the region. In the Greek press, this was generally interpreted as the Committee of Union and Progress's policy of cleansing Western Anatolia of its Greek Orthodox population¹². Halil Menteşe, one of the prominent members of the Committee of Union and Progress, partially supports this assertion with his statement about 'cleansing the country of the elements that stood out for their treachery during the Balkan War'¹³.

The normalization of relations between the Ottoman Empire and Greece was obstructed not only by the presence of the *Rum* population in Western Anatolia but also by the Aegean Islands Question, which significantly exacerbated

---

¹² "I Fovera Tragogia tis M. Asias: Ta Orgia ton Neotourkon", *Skip*, 13 Iouniou 1914.

¹³ *Osmanlı Meclisi Mebusan Reisi Hâlıl Menteşe'nin Anıları*, haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, p.165-166. This information is also referenced in the author's book on the Aegean Islands Issue. See: Yellice, *op. cit.*, p.271.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

tensions. These two issues were closely interconnected, each reinforcing the other and entrenching the conflict between the two states. During this period, the rivalry between the Ottoman Empire and Greece increasingly revolved around sovereignty claims over the Aegean Islands, making the resolution of the ethnic question even more challenging. Initially emerging as a dispute between the Ottoman Empire and Italy, the Aegean Islands issue gradually transformed into a core Ottoman-Greek conflict, ultimately bringing the two nations to the brink of war on the eve of World War I¹⁴. The escalating tensions over the islands not only aggravated the ethnic crisis but also played a critical role in shaping the conditions that led to the eventual signing of a voluntary population exchange agreement.

The Aegean Islands Dispute initially emerged with Italy's invasion of the Dodecanese Islands in May 1912. Although the issue seemed to have been resolved with the signing of the Treaty of Ouchy (Lausanne) on October 18, 1912, Greece's invasion of the Northeastern Aegean Islands during the First Balkan War escalated the matter and transformed it into an international crisis. During peace negotiations, the Ottoman Empire demanded the return of Chios and Mytilini, citing their strategic importance for the security of İzmir. However, Greece's outright rejection of these demands further exacerbated the crisis. This dispute became one of the most critical impediments to resolving the state of war between the two countries during the period spanning the Balkan Wars to World War I and directly influenced efforts to address ethnic issues. Despite several agreements, the inability to resolve the dispute generated significant security concerns within the Committee of Union and Progress (*İttihat ve Terakki Partisi*). The CUP leadership maintained that Greece planned to use Chios and Mytilini as a base to facilitate the invasion of İzmir, and that the dense Rum population on these islands would provide Greece with a decisive advantage in any such endeavor. The Unionists (*İttihatçılar*) regarded İzmir as the last bastion in preventing the fragmentation and division of the state and they were determined to protect it at all costs. As a result, during peace negotiations, the Ottoman side unequivocally asserted that Turkish-Greek relations could not be normalized

---

¹⁴ The issue of the Aegean Islands, which began with the Ottoman-Italian disputes, reflected in Ottoman-Greek relations, and evolved into an international crisis, along with the dynamics that brought the Ottoman Empire and Greece to the brink of war, is examined in detail in this study, Gürhan Yellice, *Ege Adaları Meselesi, 1911-1914*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022.

unless these two islands were returned. The stark divergence in the positions of the two sides made a resolution impossible, compelling both parties to accept the arbitration of the Great Powers for a final decision. Reluctantly, the Ottoman Empire agreed to this arrangement¹⁵. After prolonged discussions and negotiations, the Great Powers announced their final decision on February 13, 1914. This decision was conveyed to Greece on the same date as follows:

*"According to Article 5 of the Treaty of London, signed between the Ottoman Empire and the Balkan allies on May 30, 1913, and Article 15 of the agreement signed between the Ottoman Empire and Greece on December 14, 1913, the Greek Government consented to the final determination of the fate of the Aegean Islands by the Six Great Powers. As a result, these powers decided to cede all Aegean Islands under Greek invasion, except for Gökçeada, Bozcaada, and Meis, to Greece. Greece pledged that the islands under its sovereignty would not be fortified or used for military purposes, and that effective measures would be taken to prevent smuggling activities from these islands into Ottoman territory. Greece would provide satisfactory assurances to both the Great Powers and the Ottoman Empire regarding these commitments. The Great Powers declared that they would exert the necessary influence on the Greek Government to ensure the implementation and future adherence to these conditions. Additionally, the Great Powers required Greece to provide satisfactory guarantees for the protection of the Muslim ethnic residing on these islands. The final annexation of these islands to Greece would only be possible upon the withdrawal of Greek forces from Albanian territories, as stipulated in the Florence Protocol signed on December 17, 1913. Greece officially agreed to adhere to the order established by the Great Powers in the region and not to support, either directly or indirectly, any rebellion or resistance. The evacuation of the region [Southern Albania] was scheduled to begin on March 1, 1914, and to be completed by March 31, 1914. The Great Powers expressed their confidence that the above-mentioned decisions would be respected by the Greek Government."*¹⁶

The decision not only failed to resolve the crisis but also deepened it further. Disappointed by the outcome, the CUP expressed their discontent in a note to the Great Powers, stating that the final decision did not consider the interests of either country and declaring their intention to continue their struggle until the

---

¹⁵ Yellice, *op. cit*, pp.148-178.

¹⁶ BD/10/1, Mallet to Grey, "Collective Note addressed to M. Streit", No.252, Athenes, le 13 fevrier (31 janvier), 1914.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

requested islands were reclaimed¹⁷. This stance clearly indicated that normalization of relations with Greece was not on the agenda. One of the most significant consequences of this approach was the escalation of the ethnic crisis between the two countries. The primary reason for the growing tension was CUP's determination to reclaim Chios and Mytilini at any cost. As a "last resort" (*ultima ratio*), the CUP adopted a policy of using the Rum population in Western Anatolia as a bargaining tool to pressure Greece into making concessions.

Formation of the Voluntary Population Exchange Agreement, June 1914

The Unionists' strategy for reclaiming the islands was based on bypassing the Great Powers, pressuring Greece—who had accepted the decision—into bilateral negotiations and securing the return of Chios and Mytilini through these talks. To bring Greece to the negotiating table, they planned to increase migration pressure on the Rum population in Western Anatolia. However, the Unionists made a severely flawed assessment by believing that this strategy would yield definite results. This misguided belief became evident when, a few months ago Talat Bey declared, "within four or five months, Greece will be forced to capitulate."¹⁸ One of the most significant developments that heightened pressure on the Greeks was the resettlement of Muslim migrants from the Balkans into Greek neighborhoods. While it remains debatable whether this move was directly orchestrated by the government, it undeniably escalated tensions between the two sides.

Venizelos's eventual agreement to enter bilateral negotiations created hope among the Unionists that their strategy might succeed. However, the Greek Prime Minister's intention in participating in these talks was not to make concessions regarding the Aegean Islands but to buy time and alleviate the

---

¹⁷ "Reservations by Türkiye and Greece: Demands of the Porte", *The Times*, 18 February 1914. At this point, it is necessary to highlight an important aspect regarding the Sublime Porte's reaction to the decision. The Sublime Porte neither explicitly declared that the decision would not be recognized nor stated that it would not be accepted. Indeed, a few days after the counter-note was issued, Russia's "advice" that the response to the note was ambiguous and that it would be best for the Sublime Porte to acquiesce to the decision can be cited as an example of this stance. BOA, HR.SFR.1, 172-31, 20-02-1914.

¹⁸ Yellice, *op. cit.*, p.236.

migration pressure on the Rum population. In particular, a decline in the Rum population of İzmir—a city central to Greece’s invasion plans—was a scenario that Venizelos was completely unwilling to accept. Thus, Venizelos’s approach was not focused on resolving the issue but rather on safeguarding Greece’s strategic interests and maintaining the existing status quo. In this context, contrary to the Unionists’ expectations, Venizelos’s strategy not only failed to resolve the crisis but also complicated the dynamics in the long run, further deepening tensions between the two countries.

Bilateral negotiations between the two countries, initiated in April 1914, primarily revolved around the exchange of the Dodecanese Islands (*Oniki Ada*), under Italian invasion at the time, for Chios and Mytilini, if not in full, at least partially. The dialogue initiated between the Ottoman Empire and Greece laid the groundwork for both parties to adopt a more determined and constructive approach to resolving the ethnic crisis, significantly reducing tensions surrounding the issue during this process. The increasing number of mutual complaints necessitated a thorough investigation; accordingly, Talat Bey examined the situation of the Greeks in the Edirne province, while Venizelos visited Thessaloniki to observe the conditions of the Muslim population in the region¹⁹. While the Ottoman Government took steps to reduce pressure on the Rum population, Greece supported mutual improvement efforts by allowing Galip Bey, the Ottoman Ambassador to Athens, to address the issues faced by Muslims in Macedonia²⁰.

In addition to these mutually positive steps, discussions were held in Athens between Venizelos and Galip Bey concerning the ethnic issue, during which the topic of population exchange came to the forefront. Galip Bey was the first to propose the idea, suggesting during his meeting with Venizelos on May 12 the exchange of Muslims in Macedonia with Greeks in the Aydın Province. In his memoirs, Galip Bey identifies two primary reasons that compelled the Ottoman Empire to pursue this policy: the diminishing likelihood of improving the conditions of Muslims in the Balkans, leading to the consideration of their relocation to Anatolia, and the plan to secure İzmir by relocating the Rum population from the region. He states: “*On the other hand, Monsieur Venizelos also visited Thessaloniki to personally investigate the matter and conveyed his findings to me.*”

---

¹⁹ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, pp.100-101.

²⁰ “Return of Dispossessed Turks”, *The Times*, 3 June 1914.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

However, it became evident that the definitive prevention of these mutual complaints could not be achieved through endless disputes, investigations, objections, assigning blame, or even providing guarantees, no matter how sincere. This had been demonstrated time and again by the unprecedented events that had befallen the unfortunate Muslim population across the Balkan countries since the signing of the Berlin Treaty in 1878, which marked the calamity of separation from our empire.”²¹

Regarding the security of İzmir, Galip Bey further remarks: *“Indeed, had we, at that time, relocated two to three hundred thousand Muslims from Macedonia and settled them along the shores of İzmir Province, while sending a proportional number of Greeks to Greece, the great catastrophe that befell İzmir in 1919 would have been impossible, as there would have been no Greeks left in the area.”²²* These statements clearly illustrate that the Ottoman Empire did not believe the ethnic issue could be resolved through measures aimed at improving conditions for minorities. Instead, it viewed population exchange as the only viable solution to address the problem fundamentally and permanently.

The Ottoman Empire’s proposal was accepted by Venizelos on May 22. Although he expressed concerns over the pressure and violence directed toward the Rum population during his discussions with Galip Bey, he stated that he viewed the Ottoman Empire’s proposal for a final resolution to the crisis favorably, provided it was implemented on a voluntary basis²³. These discussions also resulted in the decision to establish a joint commission to address the issue systematically²⁴. As inferred from Galip Bey’s remarks, despite the starkly opposing approaches of the two countries, whether these positive developments regarding the ethnic

---

²¹ Söylemezoğlu, *op. cit.*, pp.101-102.

²² Söylemezoğlu, *op. cit.*, pp.101-102.

²³ For detailed information on the analysis of discussions about the Ottoman-Greek Population Exchange based on Ottoman sources, see Nurten Çetin, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi” (*The 1914 Ottoman-Greek Population Exchange Initiative*), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/2010, pp. 155-165. For a study that evaluates the issue through the archival sources of the Greek Ministry of Foreign Affairs and essentially interprets the process as “Ottoman atrocities,” and for a comparative perspective, see: Mourellos, Yannis, “The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Türkiye,” *Balkan Studies*, 26, No. 2, 1985, pp. 388-413.

²⁴ Mourellos, *op. cit.*, p.397.

issue could culminate in a final agreement largely depended on the fate of the Aegean Islands.

The seemingly positive atmosphere surrounding the Aegean Islands issue ended in a major fiasco by late May, with the breakdown of Ottoman-Greek negotiations plunging the ethnic question into further uncertainty. Italy's refusal to relinquish its occupied islands and Greece's insistence on retaining Chios resulted in a deadlock, culminating in Venizelos's decision to abandon the negotiation table. This decision was influenced by Venizelos's belief that a final agreement with the Ottoman Empire was impossible and that war was the only viable solution. The failure of the talks significantly escalated the ethnic crisis, bringing both sides to the brink of war. On the Ottoman side, the CUP abandoned its policy of reducing ethnic tensions during the negotiations and adopted a harsher stance. This shift led to an increase in violence against Greeks, with the events of June 11-12, 1914, in Foça, Menemen, and Karaburun resulting in numerous Greek deaths. According to Greek sources, at least 50,000 Greeks were forced to migrate to Chios, Mytilini, and Samos. These developments underscored how the unresolved ethnic issue deepened ethnic and political tensions in the region, exacerbating the already volatile situation²⁵.

The crisis, marked by uncontrollable violence and loss of life, brought both countries to a critical crossroads. Greece was the first to take decisive action at this juncture. The resurgence of the ethnic crisis, the CUP's unwavering stance on retaining Chios and Mytilini, the Great Powers' reluctance to collectively enforce their decisions on the Ottoman Empire, and concerns that the ethnic issue might culminate in the mass migration of Greeks from Western Anatolia, all contributed to Greece perceiving a significant threat. Notably, the potential exodus of Greeks from the region posed a substantial risk to Venizelos's envisioned invasion of İzmir. These developments heightened tensions on the Greek side and emboldened Venizelos to initiate a war he deemed inevitable with the Ottoman Empire. Following the events in İzmir, Venizelos sent a note to the Ottoman government on June 12, accusing it of perpetrating widespread atrocities against Greeks, claiming the population was suffering immensely, and asserting that the Ottoman government had failed to take effective measures²⁶. Venizelos warned of war if the "atrocities" were not stopped. Around the same

---

²⁵ AYE/1914/A21/A,, "Diogmoi Ellinon stin Tourkia. Tragiki Katastasi Imeron sti M. Asia kai Traki", Petihakis (Midilli) pros YPEX, AP: 16974, 15 Iouniou 1914.

²⁶ Söylemezoğlu, *op. cit.*, pp.113-114.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

time, he delivered a speech in the Greek Parliament where he explicitly mentioned war for the first time. Subsequently, Greece began both military and diplomatic preparations for conflict. According to Erskine, the British ambassador in Athens, Greece was resolute in its intention to go to war. Venizelos believed war was inevitable if the demands in the note were not immediately addressed, and Greece's naval superiority was the key factor bolstering his confidence²⁷.

The escalation of the ethnic crisis to a radical level and the potential outbreak of war between the two countries, or even across Europe, were likely prevented by the stances of Serbia and Romania. Despite Venizelos's firm determination, the political dynamics in the Balkans forced him to step back. Venizelos, despite all his efforts, failed to form a new alliance in the Balkans to counter the Bulgarian threat²⁸. He was seriously concerned that, during a war with the Ottoman Empire, Bulgaria—regarded as a "victim of the Balkan Wars"—might seize the opportunity to occupy Thessaloniki. To prevent this threat, he believed that an alliance with Serbia and Romania was essential. However, Serbia and Romania, fearing that the post-Balkan Wars status quo might be disrupted, rejected Venizelos's proposal for an alliance and instead suggested resolving the issue through bilateral negotiations with the Ottoman Empire²⁹. This situation left Venizelos convinced that going to war with the Ottoman Empire without allies would pose a significant risk for Greece. As a result, while he did not completely abandon his decision for war, the shifting balance of power in the Balkans and his failure to secure an alliance compelled him to postpone his plans³⁰.

Regardless of the failure of Venizelos's Balkan Alliance project, within the context of Ottoman-Greek relations, his note marked perhaps the most critical moment in the long-standing tensions between the two nations—a point where both sides stood on the brink of war. As Galip Bey also stated in his memoirs, the note clearly contained a language of threat and was written in an extremely harsh tone³¹. The Ottoman Empire's stance and response to this note were not merely

---

²⁷ *Ege Sorunu Belgeleri*, Haz. Şimşir, Bilal, Cilt II (1913-1914), TTK Yayınları, Ankara, 1989, p.538.

²⁸ Vincent, J. Seligman, *O Thriamvos tou Venizelou*, Ekdoseis Eirmos, Athina, 1990, p.37.

²⁹ BD/10/1, No. 289, Barclay to Grey, Bucharest, 18 June 1914.

³⁰ The date when this decision was practically implemented was May 15, 1919.

³¹ Söylemezoğlu, p.118.

diplomatic moves but crucial strategic decisions. The leaders of the Committee of Union and Progress (CUP), like Venizelos, believed that issues such as the Aegean Islands Question and the ethnic crisis could not be resolved through peaceful means, concluding that war was inevitable. However, the existing conditions highlighted the immense risks a war would pose for the Ottoman Empire. Naval dominance in the Aegean still belonged to the Greek navy, and the *Sultan Osman* battleship, ordered from Britain in late 1913 and expected to decisively alter this balance, had yet to be delivered³². In this situation, yielding to Greece's indirect call for war risked not only the complete loss of the Aegean Islands but also the invasion of İzmir and the acceleration of the Ottoman Empire's fragmentation. Fully aware of this precarious balance, the CUP leaders adopted a pragmatic and realistic policy, acting swiftly and strategically to manage the crisis and mitigate potential risks. This approach underscored the Ottoman Empire's urgent need to maintain balance both diplomatically and militarily, ultimately helping to avert a major military disaster and escape a severe diplomatic crisis.

To mitigate tensions, the Ottoman government's initial response was to dispatch Interior Minister Talat Bey to Western Anatolia. This decision aimed to observe the escalating dynamics of the crisis on-site and to implement measures to de-escalate the situation. Talat Bey's primary mandate was to investigate and address the impact of migration pressures on the Rum population, restore state authority in the region through coordination with local officials, and stabilize the area. British newspapers, including *The Times* and *Daily Telegraph*, which closely monitored the crisis, reported that Talat Bey had undertaken significant efforts to resolve the issue, with the measures implemented yielding swift results. According to these accounts, the pressures exerted on the Rum population were rapidly curtailed under Talat Bey's intervention, and tensions in the region were substantially alleviated. These developments were regarded as a pivotal step in the government's crisis management strategy. Concurrently with Talat Bey's visit to Western Anatolia, Galip Bey, engaged in critical discussions with Greek Prime Minister Venizelos and Foreign Minister Georgios Streit. These diplomatic initiatives provided a crucial foundation for addressing the crisis and contributed significantly to managing and controlling the tensions between the two parties³³.

---

³² Şimşir, Cilt II, p.175.

³³ "Türkiye, Greece and the Aegean Islands", *Daily Telegraph*, 15 June 1914; "Persecutions of Greeks: Talaat Bey's Mission to Asia Minor", *The Times*, 17 June 1914.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

In addition to these initiatives, the Ottoman Empire sought to counter the negative perception that Greece had cultivated among the Great Powers by issuing statements aimed at clarifying its position. In a note delivered to the embassies in Istanbul on June 15, the Ottoman government asserted that the unrest in the region primarily stemmed from the actions of Muslim refugees³⁴ who had been forced to migrate to Anatolia due to persecution. The note emphasized the care and effort invested in addressing and resolving the issue. Furthermore, the note highlighted that complete order had been restored in the region following visits conducted by Talat Bey. To demonstrate the sincerity of its measures, the Ottoman Empire expressed its willingness to allow foreign embassies to appoint representatives to accompany Talat Bey's delegation³⁵. This gesture underscored the government's commitment to transparency and collaboration with the international community. These actions reflect the Ottoman Empire's dual objective: to address domestic disturbances while simultaneously rebuilding trust and improving its image in the eyes of the Great Powers³⁶. This approach demonstrated a deliberate effort to balance internal stability with diplomatic engagement on the global stage.

The constructive stance adopted by the Ottoman Empire swiftly facilitated an atmosphere of détente and reconciliation between the two states. To prevent the ethnic issue from escalating into another major crisis, both governments resolved to adopt a more resolute and collaborative approach. In the aftermath of the crisis, negotiations between the two parties were expedited, culminating in a

---

³⁴ Throughout 1914, one of the most significant arguments employed by the Ottoman administration to refute allegations of "arbitrary" migration pressure on Greeks and to challenge Greece's claims—often exaggerated or entirely fabricated—was the large-scale migration triggered by events in Macedonia. Ottoman officials, under constant scrutiny due to the international public pressure orchestrated by Greece, frequently provided clarifications, particularly in response to foreign ambassadors who, acting on instructions from their governments, urged the Sublime Porte to take measures on this issue. For instance, in a meeting with Ambassador Bompard on June 17, Sait Halim Pasha drew attention to the scale of migrations from Macedonia to Anatolia. He noted that, so far, only 30,000 to 40,000 Muslims had migrated from Salonica, but the government was deeply concerned about the potential arrival of an additional 200,000 individuals. This statement underscored the immense demographic pressures facing the Ottoman Empire and served to counter narratives that framed its policies as baseless or excessive, presenting them instead as necessary responses to an ongoing crisis. DDF/3/10, Bompard a Viviani, No.390, Péra, 17 juin 1914.

³⁵ BOA, HR.SFR.04, 876-4, 15-06-1914.

³⁶ "Greek Grievances: Conciliatory Reply by the Porte", *The Times*, 19 June 1914.

significant agreement on principles reached on June 16, 1914, between the Ottoman Empire and Greece. According to this agreement, the voluntary exchange of populations was endorsed, whereby Greeks residing in the İzmir region and Muslims in Macedonia would relocate on the basis of mutual consent. Furthermore, the agreement provided for the establishment of a joint commission tasked with resolving the technical and procedural details of the exchange through cooperative deliberation. Additionally, the parties concurred that the Ottoman government would issue an official communiqué affirming that the treatment of Greeks in Anatolia had been a reaction to the treatment of Muslims in Macedonia and pledged to implement the necessary measures to address the matter³⁷.

In the conciliatory and friendly response to Greece's note on June 18, the Ottoman Empire attributed the core issue to the influx of 250,000 Muslim refugees and emphasized the restoration of order under Talat Bey's leadership. The allegations made by Venizelos were tactfully dismissed (*fin de non-recevoir*). While acknowledging the occurrence of some disorder in Thrace and Asia Minor, the Ottoman response stressed that the issue had been resolved and would not recur³⁸. Subsequent to the agreement, an international commission was established to oversee and regulate population movements effectively³⁹. This settlement, founded on the principle of voluntariness, substantially eased tensions between the two nations and opened the door to a renewed diplomatic dialogue. Both sides concurred on resolving all outstanding disputes through a summit meeting planned to take place in Brussels. Nevertheless, the outbreak of the First World War shortly thereafter disrupted these plans, forcing their suspension. As a result, this second crucial opportunity to achieve a comprehensive resolution to the crisis was lost. Once again, external events derailed efforts to address the longstanding tensions between the two states through negotiation and compromise.

---

³⁷ Söylemezoğlu, *op. cit.*, pp.117-118.

³⁸ "Turkish Reply to Greece Criticized", *The Times*, 20 June 1914.

³⁹ "Persecutions of the Greeks", *The Times*, 22 June 1914.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

Interruptions in Population Movements: World War I and Ottoman-Greek Policies

During World War I, relations between the Ottoman Empire and Greece were shaped by the necessities of war and strategic concerns. Although the concept of a "voluntary population exchange" receded into the background due to wartime priorities, the ethnic issue, in general, remained a significant focus, particularly on Greece's agenda. The Ottoman Empire, which entered the war at the end of October 1914 and was compelled to fight on multiple fronts, took care to adhere to the terms of the still-unimplemented voluntary population exchange agreement. This was influenced by its concern not to provide any justification for Greece, which maintained its neutrality, to enter the war. During the period when Greece considered participating in the Gallipoli campaign and after its entry into the war, the Ottoman Empire made minor adjustments to its policy. Apart from the deportation of some Greeks for strategic reasons, no large-scale tensions arose between the two countries that could escalate into a crisis⁴⁰.

On the other hand, Venizelos adopted a strategic policy from the outset of the war, leveraging the Rum population in Western Anatolia as a political argument to legitimize Greece's potential entry into the conflict. Although Greece initially declared its neutrality, Venizelos clearly articulated his determination to join the war during confidential negotiations with Britain. He was firmly convinced of Britain's eventual victory and argued that the disintegration of the Ottoman Empire was an inevitable outcome of the war. He contended that Greece was well-positioned to fill the power vacuum that would arise from the collapse of the Ottoman Empire. In line with this belief, Venizelos consistently expressed his willingness to align Greece with the Allied Powers. For instance, in a proposal to Britain on August 18, he conveyed Greece's readiness to deploy its entire military and naval forces-comprising 250,000 personnel-to support Serbia and engage in combat against the Ottoman Empire, should such an intervention be deemed necessary by the Allies⁴¹. Nevertheless, during the period preceding the Ottoman

---

⁴⁰ BOA, DH. ŞFR, 566-72.

⁴¹ David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, Vol. II, Victor Gollanc Ltd, London, 1938, s.1205-1209.

Empire's entry into the war, Britain declined Venizelos's proposal, opting to delay Greece's active participation in the conflict.

The Ottoman Empire's entry into the war significantly altered the regional dynamics and carried the potential to directly influence the course of the conflict. As a result, the Allied Powers began seeking a formula to neutralize the Ottoman Empire and remove it from the war. Within this framework, Greece's proposal became a topic of discussion. When Britain and France decided to launch a campaign at Gallipoli, they sought the support of the Greek navy and army for the operation. In return, they promised Greece territorial gains in Western Anatolia, particularly İzmir⁴². This offer marked a critical turning point both in Greek domestic politics and in Ottoman-Greek relations⁴³. Greece's participation in the war would solidify the outcome—whether favorable or unfavorable—of the invasion of İzmir, a goal that Venizelos had been planning for an extended period, and the resolution of the broader Asia Minor Question. Venizelos viewed the proposal as an opportunity, as he regarded war with the Ottoman Empire as inevitable. For him, Greece's entry into the conflict presented a strategic advantage to achieve long-held national aspirations, including the invasion of İzmir.

However, there was a significant challenge for Greece at this juncture. In Greece, especially in matters of foreign policy, Prime Minister Venizelos was not the sole authority. To secure Greece's entry into the war, Venizelos needed to convince the pro-German King Constantine, who held a contrasting perspective. King

---

⁴² Demetra Vaka, *In the Heart of German Intrigue*, Houghton Mifflin Company, Boston/New York, 1918, p.107-108.

⁴³ Britain's offer of territorial concessions in Anatolia sparked great excitement for Venizelos. When he returned to power in 1917, in his speech during the first parliamentary session in Athens, Venizelos openly expressed how thrilled he was by Britain's proposal. This excitement stemmed from the possibility of realizing Greece's territorial claims in Asia Minor. In the same speech, Venizelos compared his excitement to the feelings evoked by the Treaty of Bucharest, which doubled Greece's territory following the Balkan Wars ("Greek Secrets: Constantine's Decision About Gallipoli," *Daily Mail*, 31 August 1917). This comparison highlights how deeply he nurtured the vision of expanding Greece's borders and how Britain's proposal reignited these aspirations. The potential for territorial gains in Anatolia appeared to Venizelos as a historic opportunity for Greece, serving as a powerful source of motivation both for himself and his supporters. Venizelos's enthusiasm was not only tied to his personal political ambitions but also directly linked to his desire to realize Greece's Megali Idea of expansion. The fact that Britain's offer was met with a level of elation similar to the triumph following the Balkan Wars demonstrates the significant role it played in shaping Venizelos's pursuit of broader objectives in Anatolia. The prospect of acquiring land in Anatolia became a driving force for Venizelos and cemented his vision of a greater Greece.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

Constantine adopted a more cautious approach, believing that opening a new front in the Balkans could disrupt the region's delicate balance. Consequently, he remained distant from the idea of Greece joining the war and insisted on maintaining a policy of neutrality. The conflicting strategies of Venizelos, who pursued an aggressive and opportunistic approach, and King Constantine, who favored caution, created a deep political divide in Greek politics during the war. Venizelos firmly believed that Greece must participate in the war to protect the "Hellenic" population in Western Anatolia, but King Constantine considered this to be too risky. In an effort to persuade the King, Venizelos wrote numerous letters, placing the ethnic issue at the center of his arguments. In one such letter, Venizelos wrote: *"If we do not enter the war, we will inevitably lose the Greeks living in Asia Minor. Should the Allied Powers emerge victorious, they will divide Asia Minor and the remaining Ottoman territories among themselves or with Italy. On the other hand, if Germany and the Ottoman Empire win, not only will the 200,000 Greeks living in the region lose all hope of ever returning to their homes, but the entire Rum population of Asia Minor will face a catastrophic displacement. In any case, German dominance will guarantee the complete invasion of Asia Minor"*⁴⁴.

This argument underscores Venizelos's belief that Greece's participation in the war was not just an opportunity but a necessity to secure its interests and protect the Rum population in Asia Minor. However, his "strong argument" regarding the ethnic issue was insufficient to convince King Constantine. The King viewed the prospect of entering the war as highly risky, with his primary concern being the potential invasion of Thessaloniki by Bulgaria if Greece engaged in a conflict with the Ottoman Empire⁴⁵. To address this concern, Venizelos proposed ceding Kavala to Bulgaria as a concession. In a letter he wrote to persuade the King, Venizelos included the following remarks about the ethnic crisis and Kavala:

"The concession of Kavala is undoubtedly a distressing matter, and I am deeply grieved in spirit because of it. However, considering the need to secure our national interests, I have no hesitation in directly proposing its transfer to Bulgaria. Moreover, I believe that the concessions in Asia Minor, as proposed by [British Foreign Secretary] Grey, can only

---

⁴⁴ Georgios Ventiris, *I Ellas tou 1910-1920, Istoriki Meleti*, Tomos I, Ekdoseis Ikaros, Athina, 1970, p.374-375; Foivos Grigoriadis, *Dixasmos-Mikra Asia, Istorika Mias Eikosaetias 1909-1920*, Ekdoseis Kerdinos, Athina, 1971, s.254; Dimitris Pournaras, *op. cit*, s.400-401.

⁴⁵ Ioannis Metaxas, *To Prosopiko tou Imerologiou*, Tomos II, B, Athina, 1960. pp.386-387;407-413.

materialize if the necessary concessions are made to Bulgaria. I firmly believe that from the Allied Powers, we can demand the entire western coastline stretching from Antalya to Edremit, covering 125,000 square kilometers. [In contrast,] the region proposed for cession to Bulgaria (Kavala, Drama, and Serres) is no larger than 2,000 square kilometers. For the 30,000 Greeks residing there, Asia Minor is home to 800,000 Greeks. Under these circumstances, Your Majesty, I believe with unwavering conviction that Greece must enter the war. It seems unlikely that the Hellenic nation will ever encounter such an opportunity again. If we do not enter the war, we will inevitably lose the Greeks living in Asia Minor. If the Allied Powers emerge victorious, they will divide Asia Minor and the remaining Ottoman territories among themselves or with Italy. On the other hand, if Germany and the Ottoman Empire win, not only will the 200,000 Greeks in the region lose all hope of returning to their homes, but the entire Rum population of Asia Minor will face a massive and devastating displacement. In any case, German dominance will guarantee the complete invasion of Asia Minor.”⁴⁶

Venizelos's letter highlights his strategic calculations and the depth of his concern for the future of the Rum population in Asia Minor. While he viewed the cession of Kavala as a painful compromise, he regarded Greece's participation in the war as essential for securing broader territorial gains and protecting Greek interests in Asia Minor. This stark difference in priorities between Venizelos and Constantine underscored the deep divisions within Greek politics during this critical period. This letter also failed to convince King Constantine. The King maintained his insistence that Greece should not enter the war unless attacked by the Ottoman Empire. This disagreement caused a significant political crisis within Greece, leading to Venizelos resigning twice in 1915. The Aleksandros Zaimis government, which succeeded him, managed to maintain Greece's neutrality policy. However, Greece's eventual entry into the war became possible through the interventions of the Allied Powers. At the end of 1916, Venizelos left Athens and established a parallel government in Thessaloniki. In June 1917, under intense pressure and direct intervention from the Allied Powers, King Constantine was forced to abdicate, and his son Alexander was placed on the throne. This political intervention not only resolved the monarchical-venizelist conflict in Greece but also paved the way for Greece to play a more active role in

---

⁴⁶ Ventiris, *op. cit.*, p.374-375; Dimitris Pournaras, *op. cit.*, p.400-401.

Gürhan YELLİCE

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

the war. Venizelos returned from Thessaloniki to Athens, resumed control of the government, and formally aligned Greece with the Allied Powers⁴⁷.

The strategic impact of Greece's entry into the war on the Allied Powers remains a matter of debate. Nevertheless, Venizelos viewed this development as a diplomatic opportunity. He leveraged Greece's participation in the war as a means to legitimize the country's territorial claims in the post-war settlement. This approach enabled Greece to build a strong diplomatic foundation to advocate for its expansionist policies. The regional impact of Greece's involvement in the war became more evident during the post-war period. Venizelos's aggressive expansionist strategies laid the groundwork for a prolonged period of conflict in Turkish-Greek relations. The invasion of Western Anatolia and the claim of protecting the Rum population in Asia Minor became central to Greece's post-war strategic ambitions. This process not only shaped Greece's national identity and territorial aspirations but also emerged as a significant factor in accelerating the dissolution of the Ottoman Empire.

The Process Leading to the Compulsory Population Exchange, January 1923

The process leading to the compulsory population exchange emerged as a result of the new political and social dynamics shaped by the collapse of the Ottoman Empire following World War I. It was driven by the peak of expansionist and protective rivalries between the parties. Greece, as one of the victors of the war, saw the invasion of strategic regions of the defeated Ottoman Empire as a significant opportunity to resolve the ethnic issue in its favor and to realize the *Megali Idea*. However, the unexpected emergence of Turkish resistance in Anatolia disrupted Greece's plans. This, ultimately led to the population exchange process concluding unfavorably for Greece, marking a dramatic shift in the balance of power in the region.

After the war, the *League of Nations* played a central role in addressing ethnic and ethnic issues, particularly among the Balkan states. In pursuit of the goal of

---

⁴⁷ George B. Leontaritis, *Greece and The First World War: Neutrality to Intervention, 1917-1918*, Boulder, 1990, pp.147-195.

“permanent peace”, ideas such as ethnic adjustments⁴⁸ and population homogenization gained increasing acceptance within the international community. These approaches provided Greece with a significant diplomatic advantage in its ethnic-related disputes, enabling its claims to be framed on a more legitimate international basis. From as early as 1914, Greece effectively brought to international attention allegations of oppression and persecution of Greeks in Western Anatolia by the Ottoman Empire⁴⁹. This argument became one of the most compelling elements supporting Greece's territorial claims in the post-war period. The narrative of "oppressed nations," used as a key element of Greek propaganda, played a decisive role in securing international support for its aspirations. These developments transformed the issues of population exchange and ethnic rights from a bilateral matter between two nations into part of an international framework for regulation and peacebuilding. This process created an environment that enabled the implementation of radical policies, such as "compulsory population exchange," designed to reshape the region's ethnic composition. Consequently, ethnic issues came to be seen not only as a regional concern but also as a tool for ensuring global peace.

Venizelos, World War I's aftermath presented a unique opportunity to reshape Greece's geopolitical position, and he took decisive steps to leverage the prevailing political and diplomatic climate in Greece's favor. At the Paris Peace Conference, he framed Greece's territorial demands not merely as strategic acquisitions but as essential steps toward resolving long-standing ethnic and ethnic issues⁵⁰. These claims were strategically aligned with the broader narrative of Greek national identity and the supposed historical and cultural connections

---

⁴⁸ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Türkiye*, New York, MacMillan Company, 1932, pp.29.

⁴⁹ In Greek historiography, this process is considered as persecution? “οι διωγμοί των ελλήνων από τη μικρασία”. There is a considerable body of work and extensive literature in Greece supporting this argument. For an example, see, Evangelias D. Boubougiatzis, *Oi Diogmoi ton Ellinon tis Ionias 1914-1922*, Adimosiefti Didaktoriki Diatrivi, Panepistimio Dytikis Makedonias, Tmima Valkanikon Spoudon, Florina 2009.

⁵⁰ In an interview with *The Times* on January 14, he expressed the following on the matter: “One of the primary objectives of the conference will be to complete and secure the national identity of small nations. Greece will do everything in its power to achieve this goal in Northern Epirus, Thrace, Asia Minor, and the islands”. Gürhan Yellice, “Megali İdea mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi’nden İzmir’in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919”, *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim 2018, Yıl 11, Sayı XXXVI, p.183.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

between the claimed regions and Greece⁵¹. In the conference on February 3, 1919, Venizelos put forward a detailed argument for the annexation of Northern Epirus, Western and Eastern Thrace, the Eastern Aegean Islands, and İzmir⁵². He justified these demands primarily on "ethnic grounds", arguing that these regions were home to significant Rum populations who had endured systematic oppression under Ottoman rule. He portrayed the Greeks in İzmir as victims of centuries-long "Turkish atrocities," asserting that the region's dominant culture was inherently Hellenic. To Venizelos, the Aegean and Western Anatolia were not just proximate territories but a historically and culturally indivisible unity, making their inclusion in Greece both natural and necessary⁵³.

Moreover, he painted a dire picture of the Greeks in the region, claiming they faced an imminent threat of mass violence. He argued that a Greek military intervention was not only justified but essential to prevent what he described as a looming humanitarian catastrophe. This framing was critical in garnering support for Greece's territorial aspirations and in positioning Greece as a protector of vulnerable ethnic communities, a narrative that resonated with the global discourse on self-determination and ethnic rights. To strengthen his case on the international stage, Venizelos appealed to U.S. President Woodrow Wilson, whose post-war principles emphasized the protection of ethnic groups and their right to autonomous development⁵⁴. In a letter dated March 14, 1919,

---

⁵¹ After World War I, the global Greek population was estimated to be around 8-9 million. Of this population, 55% resided in Greece, while the remainder was dispersed across various regions outside the country. Some of the areas with the highest concentrations of Rum populations included Anatolia, Thrace, and Istanbul. Approximately 1.7 million Greeks lived in Anatolia, and 731,000 were in Thrace and Istanbul. Additionally, there were 150,000 Greeks in Northern Epirus, 43,000 in Bulgaria, 102,000 in the Dodecanese Islands, and 235,000 in Cyprus. In Egypt and its surroundings, the Rum population was about 150,000, while Northern Russia was home to 400,000 Greeks. The Greek diaspora in the United States reached approximately 450,000. See, Emmanouel Roukouna, *Eksoteriki Politiki, 1914-1923*, Ekdoseis Grigori, Athina, 1978, pp.299-300.

⁵² Kitsikis Dimitris, *Propagande et pressions en politique internationale. La Grèce et ses revendications à la Conférence de la Paix (1919-1920)*. Presses universitaires de France, 1963; Alexander Karagiannis, *Greece's Quest for Empire at the Paris Peace Conference, 1919-1920: The Diplomacy of Illusions*, Unpublished PhD Thesis, Indiana University, 1981, pp.72-120.

⁵³ Venizelos had presented similar arguments for Northern Epirus, Macedonia, and Thrace. According to Venizelos, there were 120,000 Greeks living in Northern Epirus compared to 80,000 "Albanians". Karagiannis, *op. cit.*, p.106.

⁵⁴ Harry N. Howard, *The Partition of Türkiye*, Norman, University of Oklohoma Press, 1931, p.202.

Venizelos sought to align Greece's claims with these principles, presenting them as consistent with the broader goals of peace and stability in the post-war world. In his letter, he emphasized that Greece's territorial demands were not expansionist but necessary for the protection and development of the Rum population in these contested regions. By doing so, Venizelos aimed to legitimize Greece's claims within the framework of emerging international norms, thus bolstering his diplomatic efforts: *"I have no doubt that you will graciously dedicate the necessary time to this critical issue, which concerns the future of a nation with the oldest democratic tradition in history and aligns perfectly with the principles you have espoused. The Greek nation has endured indescribable suffering under Turkish rule for many years and has therefore made a heartfelt appeal to the global community for freedom and assistance. Mr. President, I am convinced that a just resolution to the issue of Hellenism in Asia Minor, in a way that allows the Greek people to achieve national unity, will greatly contribute to the advancement of civilization and democracy in the Near East."*⁵⁵

This rhetoric demonstrates that Venizelos sought to legitimize Greece's claims not solely on ethnic grounds but also through concepts widely accepted in the international community, such as civilization and democratic ideals. The narrative of "Turkish atrocities" was frequently employed by the Greek side as a key argument to support its claims over Western Anatolia on the global stage. This approach exemplifies Venizelos's strategic effort to combine political, cultural, and moral justifications to create a robust diplomatic foundation for achieving his objectives. By framing Greece's demands within the broader context of universal ideals, Venizelos aimed to garner international support and strengthen the legitimacy of Greece's territorial aspirations.

While Venizelos was achieving significant diplomatic success in advocating for Greek demands in Paris, ethnic tensions in İzmir were systematically escalating and turning against the Turks. The Greek side claimed that the Turks were arming themselves for resistance⁵⁶, while the Turkish side feared that Greece and the Greeks were intensifying divisive policies to realize the Megali Idea. During this period, Greece and the Greeks held the psychological upper hand. The continuation of the forced migration events that began in 1914 seemed

---

⁵⁵ Yellice, *op. cit*, pp.192-193.

⁵⁶ According to Celal Bayar, the Greek side believed that Nurettin Pasha was distributing weapons and engaging in organizational activities. See, Celal Bayar, Ben de Yazdım, Cilt 5, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997, pp.151-152.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

increasingly unlikely; the policy of ethnic homogenization appeared to have reversed. As a result of policies implemented by the Unionists, Greeks who were forced to leave İzmir—or, in the controversial words of Celal Bayar, those who "fled"—were now returning to the city in groups⁵⁷. Meanwhile, the Muslim population that had settled in the region from the Balkans faced the risk of a new wave of displacement. According to Turkish sources, Greeks were organizing in regions such as Urla, Söke, Dikili, and Ayvalık and engaging in banditry⁵⁸. Consequently, the overall atmosphere in İzmir was unfavorable to the Turks, with increasing pressure and stress on them. The Turks believed that Greece's ultimate goal was to increase the Greek population in the region as much as possible⁵⁹.

The "provocative" actions of Metropolitan Chrysostomos of İzmir were a significant source of concern among the Turks. A graduate of the Halki Theological School, Chrysostomos was appointed as Metropolitan of İzmir in 1910. Considering the dense Greek population in İzmir and its surroundings, this appointment was seen as a strategic move. Throughout his tenure, he strongly supported the Megali Idea and the idea of connecting the Greeks of Anatolia to Greece. Chrysostomos was not only a religious leader but also regarded as a supporter and strategic figure of the Greek national movements. As a result, he frequently clashed with Turkish officials, particularly with İzmir Governor Rahmi Bey. According to Cemal Pasha, Rahmi Bey believed that Chrysostomos

---

⁵⁷ Bayar, *op. cit.*, p.153.

⁵⁸ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, pp.78-79.

⁵⁹ Even while the war was ongoing, Greece launched a large-scale propaganda campaign to prove that the Greeks living in Western Anatolia statistically outnumbered others. For instance, on February 26, 1918, Greece's Ambassador to London, Ioannides Gennadios, sent a highly confidential telegram to the Ministry of Foreign Affairs, stating that the Italians had begun to increase pressure on the Allied Powers to assert their "claims" over İzmir. According to Gennadios, the Greek Government needed to take action on this matter; it was necessary to remind "ally/[friend] Italy" (dost İtalya) once again that the Greeks in the region were statistically in the majority. See AYE/1918/A/5/VI (8) Fakelos Smirnis, Gennadios pros YPEX, AP: 88226, Fevrouariou 1918.

would repeat in İzmir⁶⁰ the tension-inciting activities he had carried out in Rumelia (where he served as Metropolitan of Drama between 1902-1910)⁶¹.

Before the war, he was removed from İzmir and sent to Istanbul. However, after the signing of the Armistice, he returned to İzmir. Upon his return, Chrysostomos adopted a revanchist attitude and quickly emerged as a political figure. According to Celal Bayar, as soon as he arrived, he orchestrated the dismissal of Nurettin Pasha. In protest letters sent to the Great Powers, Chrysostomos accused Nurettin Pasha of organizing İzmir's defense, distributing weapons to Turks, and imposing heavy taxes on Greeks. These accusations ultimately led to Nurettin Pasha's removal from office⁶². Such activities intensified following the Armistice. Greek-language newspapers in İzmir continued their pro-Greek propaganda, which they had initiated before the Armistice, without interruption⁶³. The Greeks of İzmir followed the recommendations of these newspapers, hoisting Greek flags and openly expressing their opposition to Turkish administration. Responding to the call of Metropolitan Chrysostomos, Greeks boycotted the municipal elections held on January 25, 1919, clearly demonstrating their rejection of Turkish governance⁶⁴.

Venizelos's diplomatic efforts in Paris yielded significant results. During ongoing border negotiations, Italy's unilateral invasion of Antalya and the possibility of extending this invasion toward İzmir caused considerable unease among Britain, France, and the United States⁶⁵. While Italy expected the territories promised to

---

⁶⁰ Celal Bayar, *op. cit.*, pp.151-152.

⁶¹ Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2009 Cilt 11 Sayı, p.33.

⁶² Bayar, *op. cit.*, p.152.

⁶³ Similarly, for detailed information on the propaganda efforts of the Greek press in Istanbul advocating for the cession of Istanbul to Greece and the objections and counterarguments of the Turkish press, see, Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul'a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi", *Atatürk Yolu Dergisi* S.67, 2020, pp.289-321.

⁶⁴ Atalay, *op. cit.*, p.32.

⁶⁵ The invasion of İzmir held a significant place on Italy's agenda. During the war, through secret negotiations and agreements among the Allied Powers, Italy had secured various "assurances" regarding this issue. After the war ended, as one of the victorious states, Italy expected these promises to be fulfilled. However, the involvement of the United States and Greece in the war shifted the balance of power and jeopardized Italy's plans for İzmir. At the Paris Peace Conference, the issue of İzmir's invasion sparked intense competition between Italy and Greece. For more on the rivalry between the two countries, see, Gürhan Yellice, "Megali idea mı Mare Nostrum mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in işgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve propaganda Savası, 1918-1919," *Tarih Okulu Dergisi*, no.36, 2018, pp.177-228.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

it during the war through secret agreements to be delivered, the United States, which joined the war later, considered these promises "excessive" and pursued a different policy⁶⁶. These developments created a context in which the Allied Powers, seeking to safeguard their interests, began to view Greece's demands more favorably and to support them. In this framework, the Allies approved Greece's invasion of İzmir to balance and limit Italy's influence in the region. With this decision, and supported by the Allied fleet, Greek forces landed in İzmir on May 15, 1919. This event marked a turning point that not only shifted the military balance in the region but also profoundly impacted the political and demographic structure of Western Anatolia. It set the stage for further tensions and conflicts that would shape the trajectory of Greek Turkish relations in the post-war period.

The invasion of İzmir not only brought the ethnic issue in the region to a new dimension but also provided Venizelos with a platform to implement his policies of homogenization. There was no apparent obstacle to Greece applying a similar demographic and cultural homogenization strategy in İzmir as it had previously implemented in Macedonia after the Balkan Wars⁶⁷. This process not only supported Greece's territorial expansion goals but also triggered a profound transformation in the ethnic composition of Western Anatolia. However, these policies inflicted deep trauma on the Turkish population in the region, further reinforcing the mutual distrust between the two sides. The violence, looting, and demographic interventions accompanying the invasion of İzmir became one of the key factors fueling the rise of the Turkish resistance movement. The invasion spurred significant population movements in the region. A new wave of

---

⁶⁶ Margaret MacMillan, *Paris 1919: Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, ODTÜ, Ankara, 2004, pp.273-275.

⁶⁷ Celal Bayar expresses the concerns of the administrators in the context of Chrysostomos as follows: "Chrysostomos was appointed as the Metropolitan of İzmir before the First World War. At that time, he was at odds with Governor Rahmi Bey. [Rahmi Bey believed that] 'He came to İzmir to play his historical role and to repeat the atrocities of Rumelia here. During one of their meetings, the governor said to the metropolitan: If you do not continue your role of conquering the fortress from within, you cannot repeat the events of Thessaloniki here. We will no longer allow this.' "The loss of the war created a fertile ground for these concerns to materialize. Chrysostomos, who had been removed from İzmir before the war, returned after the armistice and accused Rahmi Bey of "organizing massacres" in the course of his political activities. These accusations mobilized the Allied High Commissioners in Istanbul, leading to Rahmi Bey's resignation from his position as governor. See, Bayar, *op. cit.*, p.152.

displacement emerged, affecting migrants who had been settled in the area after the Balkan Wars, and many Turks were forced to move further inland⁶⁸. According to Justin McCarthy, who compared the events following the invasion to the atrocities witnessed during the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the Balkan Wars, tensions caused by Greek soldiers led to widespread looting and destruction of Muslim properties, and many defenseless Turks were killed during this period. Greek invasion forces pursued a policy of disarming Turks while arming local Greeks, creating an atmosphere of terror aimed at forcing Muslims to flee. This strategy of forced migration and demographic reshaping reflected a broader attempt to consolidate Greek control over İzmir and the surrounding areas⁶⁹. The Greek government aimed to fully integrate İzmir under its sovereignty and establish Greek dominance in the region if the war were won. This strategic goal was seen as a critical step toward completing Greece's transformation into an "ethnic state". Maybe better to state, "expanded ethnic state".

In this context, after the occupation of İzmir, the policy of increasing the Greek population gained momentum. According to Turkish sources, Greeks and Greek nationals in the Aydın Province were attempting to purchase land owned by Turks. As reported by Zafer Çakmak, a memorandum sent by the Ministry of Foreign Affairs to the Ottoman Grand Vizierate in November 1919 included the following statement: *"Ninety percent of the real estate purchased in the Aydın Province is being bought by Greeks and Greek nationals. The decision previously made by the Council of Ministers, which prohibited enemy states from buying and selling property within the country and was later repealed, needs to be reinstated. However, since reinstating this decision may provoke objections from the Allied Powers, it should only be applied to Greece, with a reminder of the restrictions imposed by Greece on the Muslim population within its own territory."*⁷⁰ These statements clearly reveal the deep mistrust of the Turkish administration toward the Greek population and Greece during this period. According to the Turkish perspective, these land purchases were viewed as attempts to alter the ethnic balance in the region and to strengthen Greece's claims over Anatolia in line with its Megali Idea policy.

---

⁶⁸ See Cemile Şahin, İsmail Şahin, "İşgal ve Göç: İzmir Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, Aralık 2021, pp. 265-269.

⁶⁹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına karşı yürütölen ulus temizleme işlemleri, 1821-1922*, İnkılap, İstanbul, 1998, pp.289-297.

⁷⁰ Çakmak, *op. cit.*, p.81.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

These policies were an extension of Greece's homogenization strategies previously applied in the Balkans, particularly in Thrace and Macedonia. Under Venizelos's leadership, the Greek government sought to address ethnic issues in the Balkans through demographic adjustments, successfully reducing the Bulgarian population in these regions. During the Paris Peace Conference, Venizelos actively advocated for the resettlement of the Bulgarian population from Thrace and Macedonia, persuading the Allied Powers to support this plan. As a result of these efforts, the Treaty of Neuilly was signed with Bulgaria on November 27, 1919, and came into effect on August 9, 1920.⁷¹ A key provision of the treaty was the "Voluntary Exchange of Minorities" agreement between Bulgaria and Greece. This agreement effectively nullified Bulgaria's territorial claims over Macedonia and restricted its access to the Aegean Sea⁷². The treaty's first article stipulated that minorities belonging to different languages, religions, and nationalities residing within the borders of either country would be allowed to migrate voluntarily to the other country. This agreement represented a significant step in resolving territorial and ethnic disputes between Greece and Bulgaria and established a precedent for employing population exchanges as a mechanism to manage and resolve ethnic conflicts in the region.

With the Treaty of Neuilly, Greece successfully shifted the ethnic balance in Thrace in its favor, and it sought to replicate this strategy in Anatolia. Venizelos aimed to Hellenize İzmir by increasing the dominance of the Rum population in the region and reducing the influence of the Turkish population. In the lead-up to the invasion and during the invasion, the negative language used in the Greek press became one of the most significant factors laying the groundwork for these policies and heightening concerns on the Turkish side⁷³. Although some

---

⁷¹ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Türkiye*, New York, MacMillan Company, 1932, s.27; İbrahim Kâmil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 60, Bahar 2017, p.107.

⁷² Stanley G. Evans, *A Short History of Bulgaria*, Lawrence&Wishart LTD, London, 1960, p.159.

⁷³ "I ennoia tis apovaseos", *Rizospastis*, 16 Maiou 1919. Rizospastis should be evaluated in a different context in this regard. In its article titled "The Meaning of the Landing" written a day after Greek military forces occupied İzmir, *Rizospastis* criticized the Venizelos government for following the misguided path of imperialism and, in a sense, aligning itself with the imperialist powers, thereby making a grave mistake. According to the communist newspaper, the actions of Greek forces in İzmir were no different from the Allied Powers' approach to occupying Anatolia. The government, by

newspapers included articles suggesting that the two communities could coexist peacefully and that Greek administration would be fair, the overall narrative took a different direction. Enthusiastic declarations about İzmir finally being "liberated" were combined with commentary that Greece's primary goal was to establish itself as a powerful state in Anatolia and Asia. The press frequently emphasized the need to Hellenize Asia Minor and called for the economic and political weakening of Türkiye⁷⁴. This rhetoric not only reinforced the Hellenization agenda but also exerted psychological pressure on the Turkish population in the region. In this context, the invasion of İzmir and the subsequent policies were not merely a military operation but also an ideological and cultural transformation project. The invasion was framed as a mission to reshape the region's demographic and cultural identity in alignment with Greece's broader ambitions for territorial and political expansion.

However, the demographic interventions in İzmir did not yield a resolution similar to that achieved in the Balkans; instead, they strengthened Turkish resistance in the region. The invasion of İzmir, the events during the invasion, and its overall impact on the Turkish side made it clear that an exchange agreement akin to the one with Bulgaria would not be feasible in Anatolia. The first significant indication of this was the incidents that occurred on the day of the invasion. The invasion of İzmir was met with unexpected resistance. According to Turkish researchers, chaos erupted following the Greek army's landing in the city, triggered by what became known as the "first bullet" fired. In the ensuing disorder, it is claimed that the Greek army launched a widespread "hunt for Turks" across the city⁷⁵. Within the first few days, it is alleged that at least 2,000 people, both soldiers and civilians, were killed⁷⁶. These events underscored the deep-seated tension in the region and foreshadowed the

---

undertaking an extremely risky action, had endangered both Greece and the Rum population living in İzmir.

⁷⁴ "I Apovasis tou Ellinikou Stratou eis tin Smirnin", *Embros*, 16 Maiou 1919.

⁷⁵ Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, Özel Sayı, İzmir'in İşgali, pp.131-154.

⁷⁶ There is a significant discrepancy between Greek and Turkish sources on this matter. According to Greek sources, during the incidents on the first day, 5 Ottoman soldiers were killed compared to 2 Greek soldiers, while 47 people of various ethnicities lost their lives compared to 9 Greeks. However, after the events subsided, evaluations based on "joint commission reports" claimed that 300-400 Ottomans lost their lives compared to 88 Greeks ("Hellenes"). See Boubougiatzis, aforementioned thesis, p.273.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

intensification of Turkish resistance, marking İzmir's invasion as a catalyst for broader opposition to Greek advances in Anatolia.

These developments further heightened the reactive sentiment among the Turkish population, severely destabilizing the Turkish-Greek social balance in İzmir and across Anatolia. Patriotic demonstrations and actions in Greece and Western Anatolia during the invasion reinforced this revanchist stance, fueling even greater resistance to the Greek invasion among the Turkish population. In Istanbul, the Patriarchate's support for Greece's propaganda regarding the 'liberation of Christian brothers in Anatolia'⁷⁷ and its active role in this regard were among the factors that encouraged, excited, and provoked Chrysostomos in İzmir. These events not only deepened tensions between the two communities but also significantly diminished the likelihood of a peaceful resolution to the ethnic crisis. Unlike in the Balkans, where voluntary population exchanges had been negotiated, the events in İzmir accelerated the process that ultimately compelled the Turkish and Greek governments to adopt a policy of compulsory population exchange. The invasion and subsequent societal conflicts transformed the ethnic issue in Western Anatolia into an international matter, one that required resolution between the victors and vanquished of the war. This shift highlighted the extent to which the invasion of İzmir and its aftermath had reshaped the ethnic and political dynamics of the region, pushing the crisis onto a global stage. Following the invasion of İzmir, efforts to adopt a more cautious approach to prevent further societal tensions and conflicts were made, yet the crisis had already escalated to an irreversible level. The violence and demographic interventions during the invasion placed Greece in a difficult position on the international stage. In response, Venizelos found himself compelled to take significant steps to demonstrate that the two communities could coexist peacefully. To address the unrest in İzmir and mitigate international criticism, Venizelos implemented several measures, including the appointment of Aristidis Stergiadis as High Commissioner of İzmir. This move was particularly significant, as Stergiadis was tasked with curbing the enthusiasm of the Greek Orthodox community—especially figures like

---

⁷⁷ For detailed information on the attitudes of the Athens and Istanbul Greek Orthodox Churches towards the invasions, see, Ramazan Erhan Güllü, "Yunan İşgal ve Eylemlerinde Dini Motivasyon: Atina ve İstanbul Rum Kiliselerinin İşgallere Yönelik Tutumları," *Yunanistan Tarafından Anadolu'da İşlenen İnsanlık Suçları: İşgalci Mağdur Olabilir mi?*, Türkiye, 2022, pp.39-57.

Chrysostomos Kalafatis⁷⁸—preventing celebrations and provocations and reducing tensions among the Turkish population. Venizelos feared that the chaotic atmosphere in İzmir could further fuel Turkish resistance⁷⁹.

Instructions sent from Athens to İzmir during this period emphasized the prohibition of any celebrations or demonstrations that might provoke the Turkish community. Venizelos repeatedly reminded international audiences that İzmir's status had not yet been finalized, emphasizing that the invasion was temporary and would only last for a limited period⁸⁰. This strategy aimed to shift the focus of the Great Powers from the future of İzmir to ensuring stability in the region. Ultimately, the invasion of İzmir and its resolution became a critical turning point in the international relations of both Greece and Türkiye. Venizelos sought to frame the temporary invasion as a national success to the Greek public, but the discontent of both the local Turkish population and other ethnic groups in the region made this strategy increasingly challenging. Despite these efforts, the invasion further destabilized the region, intensifying tensions and shaping the trajectory of Turkish-Greek relations in the years to come.

However, these efforts failed to prevent the emergence of a new environment of conflict and competition between the two sides over the ethnic issue. Following the invasion, migration pressures in the region escalated significantly. Greece, particularly before and after the voluntary population exchange agreement, encouraged Greeks who had left Anatolia to return while simultaneously seeking to homogenize the region by forcing the Muslim population to migrate deeper into the interior of Anatolia. In response, the Turkish side attempted to counter these migrations and maintain the demographic balance in the region. At the same time, it faced the challenge of settling new migrants arriving from Eastern Thrace⁸¹.

---

⁷⁸ According to Mihail Rodos, Stergiadis was regarded by many as a harsh and ruthless figure. However, Rodos emphasizes that Stergiadis was the only person capable of governing İzmir under extraordinary circumstances. This assessment highlights how Stergiadis's authoritarian leadership style stemmed from his efforts to maintain control over İzmir's complex political and social dynamics during his tenure. Mihail Rodas, *op. cit.*, p..87.

⁷⁹ Vasilis I. Canakaris, *Smirni, 1919-1922*, Metaizmio, 2019, pp.83-85.

⁸⁰ Evangelis Bourbougiazzi, *Oi Diogmoi ton Ellinon tis Ionias 1914-1922*, PhD Thesis, Panepistimiou Ditikis Makedonias, 2009, p.263.

⁸¹ Decisions were made to prohibit migration from İzmir on this matter, and the issue was brought to the agenda of the Allied Powers. BOA, 30-10-0-0 / MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 116 - 806 -

Gürhan YELLİCE

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

This situation further heightened tensions in Western Anatolia. Greece's demographic objectives in Anatolia not only supported its Hellenization plans but also fundamentally disrupted the social balance between Turkish and Greek communities. These reciprocal interventions severely damaged Turkish-Greek relations and deepened the ethnic crisis in Western Anatolia. Efforts to reshape İzmir's demographic structure not only intensified local conflicts but also further weakened the possibility of coexistence between the two communities. This escalation accelerated the move toward a compulsory population exchange, making it increasingly apparent that a peaceful resolution to the ethnic crisis was unlikely. The most significant outcome of these developments was the beginning of the Turkish War of Independence in Anatolia. This war was not only a struggle for Türkiye's independence but also the final stage in determining the fate of the ethnic issue. However, this traumatic process entered a new phase with Mustafa Kemal's arrival in Samsun on May 19, 1919. Under Mustafa Kemal's leadership, the rapid mobilization across Anatolia quickly overcame the demoralization caused by the invasion of İzmir. The Turkish resistance began with Mustafa Kemal's arrival in Samsun, gaining momentum through swift organizational efforts in Anatolia, the establishment of a parliament in Ankara, and the formation of a regular army. Alongside the struggles on the Eastern and Southern fronts, the battles in Western Anatolia against Greece resulted in significant victories for the Turkish side. The war concluded on September 9, 1922, with the entry of the Turkish army into İzmir, marking a turning point in both Turkish-Greek relations and the ethnic issue. This victory not only secured Türkiye's independence but also opened the door to a new era, fundamentally reshaping the dynamics of the region and setting the stage for future negotiations, including the population exchange agreements that would follow.

The successful conclusion of the Turkish War of Independence not only ended the Greek invasion of Anatolia but also further deepened the ethnic crisis between Turkish and Greek communities. The process initiated by the Greek army's invasion of İzmir spread across Western Anatolia, and the practices implemented during the invasion provoked significant resentment among the Turkish population toward the Greeks. The breakdown of order during the

---

2; 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 1-4-2; BOA, 272-0-0-11 / İSKAN, 16 – 63-2; 272-0-0-11 / İSKAN, 15-56-5

(ATAD)

invasion, the destruction of towns, massacres, and the perception that local Greeks collaborated with the Greek army severely undermined trust between the two communities. Both sides accused each other of atrocities throughout the war and engaged in extensive propaganda. The Turkish side emphasized that severe atrocities were committed during the Greek invasion, with civilian populations being deliberately targeted. Conversely, Greece justified the invasion as a means to ensure the safety of Greeks in Anatolia and to bring peace to the region.

However, these claims found no resonance among the Turkish population. The hardships experienced by the Turkish people during the war critically diminished the possibility of coexistence between the two communities. The Great Fire of İzmir, one of the largest fires in history, and the ensuing chaos further exacerbated the plight of Greeks and migrants, making their situation increasingly precarious. This combination of conflict, propaganda, and mutual grievances left a lasting impact on Turkish-Greek relations and set the stage for the eventual compulsory population exchange as a means of resolving the ethnic crisis. Under these circumstances, the separation of Turkish and Greek communities and the population exchange evolved from being merely a proposed solution into an internationally recognized necessity. The population exchange was not only a demographic measure but also a reflection of efforts to establish lasting peace and mutual trust between the two states. This process became a tool of international diplomacy, aimed at ending inter-communal conflicts and creating a new order.

For this reason, the population exchange was one of the first issues addressed and quickly resolved after the war. A major tragedy was unfolding in İzmir, and to prevent it from escalating further, the issues of refugees, prisoners of war, and civilian hostages⁸² urgently needed to be resolved. Both societies, having been at war for a decade, were exhausted, and it had become imperative to resolve the social uncertainty in İzmir as soon as possible. Dr. Fridtjof Nansen, who had dealt with refugee issues at the League of Nations after World War I and achieved significant successes in this field, was appointed as a mediator in this matter. At the end of September, Nansen held talks with both countries and gathered their

---

⁸² For a detailed analysis of the process, see, Hacer Karabağ Arslan, Lozan Barış Antlaşması'nda Türk-Yunan Esir Değişimi ve Mezarlıklar Konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi Lozan Barış Antlaşması 100. Yıl, Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yayıncılık, 2023, pp.317-343.

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

views on the population exchange⁸³. Upon both sides accepting the exchange in principle, Nansen submitted a report on the Turkish-Greek Population Exchange to the League of Nations at the beginning of November. During the negotiations in Lausanne, Nansen advocated that the exchange should commence within three months⁸⁴. Initially, Nansen's proposal was based on the principle of "voluntary" exchange⁸⁵; however, it soon became clear that the Turkish side would not accept this approach. Due to the insistence of the Turkish side regarding Western Thrace and the Greek side regarding Istanbul, it was decided to exclude both regions from the scope of the exchange.

At the end of all these processes, the Convention and Protocol Concerning the Exchange of Turkish and Greek Populations was signed on January 30, 1923. According to the agreement, the population exchange was based on religious identity, mandating the compulsory relocation of Greek Orthodox Christians in Türkiye and Muslims in Greece. However, exceptions were made for Greek Orthodox Christians who had been settled in Istanbul before October 30, 1918, and for Muslim Turks living in Western Thrace. The relocation of exchanges, as well as the identification and compensation of the properties they left behind, was carried out under international supervision. Thus, alongside the Treaty of Lausanne, the problematic cycle of forced mutual migration, which had gained significant momentum following the Balkan Wars, finally came to an end.

Despite the implementation of the exchange, the issue remained on the agenda of both countries until 1930. It was only then that Türkiye and Greece entered a normalization process, formalizing their relationship through friendship agreements. This marked the resolution of the mutual forced migrations and ethnic issues that had gained momentum since the Balkan Wars. The compulsory population exchange resulted in the relocation of approximately 1.5 million Orthodox Christians from Türkiye to Greece and around 500,000 Muslims from

---

⁸³ For an analysis of the Nansen-Venizelos diplomatic correspondence and interactions during this process, see, Emine Tutku Vardağlı, "Doğu-Batı Ekseninde Türk- Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, 2017, pp. 97-132.

⁸⁴ Bilal Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2012, p.79-80.

⁸⁵ Bilal Şimşir, *op. cit.*, pp.221-222.

Greece to Türkiye⁸⁶. The exchange primarily targeted Muslims living in Greece and Orthodox Christians living in Anatolia. However, certain groups were excluded from the agreement: approximately 150,000 Muslims in Western Thrace, 100,000 Greeks in Istanbul, and Orthodox Greeks residing on the islands of Gökçeada and Bozcaada.

Conclusion

Between 1914 and 1923, the population exchange between the Ottoman Empire and Greece emerged as a reflection of both nations' nation-building processes. The adoption of ethnic homogenization policies by both sides made this process inevitable. The exchange formalized forced migrations on a legal basis, aiming to fully resolve the crisis between the two countries and prevent new tensions. However, this process created deep social traumas and left long-term socio-economic impacts.

The idea of population exchange in the context of the ethnic issue first arose after the Balkan Wars. Despite peace agreements following these wars, the mutual perception of threats prevented the normalization of relations between the two countries, causing the crisis to escalate. Particularly in the Ottoman Empire, fears such as "Izmir will be occupied, the state will collapse" became major obstacles to a rational and consensus-based resolution of the ethnic issue. During this period, the Committee of Union and Progress (CUP) sought to use the Greek ethnic as a bargaining tool, while Greece aimed to protect the Rum population in Western Anatolia and strengthen its influence in the region. These mutual threats, along with disputes like the Aegean Islands issue, further deepened the ethnic crisis instead of resolving it. Although the parties attempted to reach a voluntary agreement to reduce the risk of war, the outbreak of World War I and the lack of confidence in this agreement as a lasting solution hindered progress.

After World War I, Greece, as one of the victorious powers, sought to protect the Rum population in Western Anatolia and expand its borders by occupying Izmir. However, this initiative ended in failure due to military defeats during the Turkish War of Independence, forcing Greece to withdraw from the territories it had occupied. This military failure not only ended Greece's ambitions in the

---

⁸⁶ For detailed information on the transportation, settlement, and integration of migrants into production processes in Turkey, see Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Mart 2023, pp.71-147.

Gürhan YELLİCE

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

region but also made the population exchange process inevitable. Relations between the two communities had irreversibly deteriorated during this period, and long-standing mutual migration practices gained legal legitimacy with the compulsory population exchange agreement signed in 1923. This agreement, signed before the Lausanne Peace Treaty in 1923, provided for the forced migration of approximately 1.5 million Greeks from Türkiye to Greece and about 500,000 Muslims from Greece to Türkiye. Moving away from the principle of voluntariness, this policy aimed to achieve ethnic homogenization within the borders of both states. The population exchange was not merely a demographic adjustment but also a political tool aimed at reducing tensions between the two countries. However, the process had severe socio-economic and cultural consequences for the displaced communities. People who were uprooted from their lands faced significant economic challenges and social integration issues in the regions where they were resettled.

In conclusion, the population exchange between 1914 and 1923 symbolized a drastic effort to resolve the ethnic conflicts between Türkiye and Greece. While it succeeded in addressing immediate tensions, it inflicted profound social and cultural wounds, reshaping the lives of millions. İzmir, as a focal point of the crisis, exemplifies the complexities and costs of such policies. This episode remains a poignant reminder of the human consequences of nation-building and the challenges of balancing state interests with social cohesion, leaving an enduring legacy on the trajectory of Turkish-Greek relations.

References

- Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul, Türkiye.
Istorikon Arxeion Ipourgiou Eksoterikon tis Ellados, AYE/1914-Diogmoi Ellinon stin Tourkia, Tragiki Katastasi Imeron sti M. Asia kai Traki.
Ege Sorunu Belgeler, Haz. Şimşir, Bilal, Cilt II (1913-1914), TTK Yayınları, Ankara, 1989.
British Documents on the Origins of the War (1898-1914), Vol. 10/1: The Near and Middle East on the Eve of War, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1936.

(ATAD)

Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Série 3 (1911-1914), Tome X (17 Mars-23 Juillet 1914)

The Times

Daily Telegraph

Daily Mail

Embros

Rizospastis

Ahmad, Feroz, *The Young Turks and the Ottoman Nationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Araps, 1908-1918*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2014.

Ağanoğlu, H. Yıldırım *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi G*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Mart 2023.

Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyas Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Canakaris, Vasilis I., *Smirni, 1919-1922*, Metaizmio, 2019.

Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

akmak, Zafer, *İzmir ve çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, Yeditepe Yayınevi*, İstanbul, 2007

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskn Politikası 1913-1918*, İletişim, İstanbul, 2002.

Evans, Stanley, G. *A Short History of Bulgaria*, Lawrence&Wishart LTD, London, 1960.

Howard, Harry N. *The Partition of Türkiye*, Norman, University of Oklohoma Press, 1931.

George, David Lloyd, *The Truth about the Peace Treaties*, Vol. II, Victor Gollanc Ltd, London, 1938.

Grigoriadis, Foivos, *Dixasmos-Mikra Asia, Istoría Mias Eikosaetias 1909-1920*, Ekdoseis Kerdinos, Athina, 1971.

Kitsikis, Dimitris., *Propagande et pressions en politique internationale. La Grce et ses revendications à la Conférence de la Paix (1919-1920)*. Presses universitaires de France, 1963.

Leontaritis, George B., *Greece and The First World War: Neutrality to Intervention, 1917-1918*, Boulder, 1990.

Gürhan YELLİCE

From Voluntary to Compulsory Population Exchange, Ethnic Tensions in
Turkish-Greek Relations (1914-1923): A Case Study of İzmir

- Ladas, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Türkiye*, New York, MacMillan Company, 1932.
- MacMillan, Margaret *Paris 1919: Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikayesi*, ODTÜ, Ankara, 2004.
- McCarthy, Justin *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına karşı yürütülen ulus temizleme işlemi, 1821-1922*, İnkılap, İstanbul, 1998.
- Metaxas, İoannis, *To Prosopiko tou Imerologiou*, Tomos II, B, Athina, 1960.
- Osmanlı Meclisi Mebusan Reisi Hâil Menteşe'nin Anıları*, haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Roukouna, Emmanouel, *Eksoteriki Politiki, 1914-1923*, Ekdoseis Grigori, Athina, 1978.
- Seligman, Vincent, J. *O Thriamvos tou Venizelou*, Ekdoseis Eirmos, Athina, 1990.
- Söylemezoğlu, Galip Kemal Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.
- Şimşir, Bilal, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2012.
- Vaka, Demetra, *In the Heart of German Intrigue*, Houghton Mifflin Company, Boston/New York, 1918
- Ventiris, Georgios, *I Ellas tou 1910-1920*, İstoriki Meleti, Tomos I, Ekdoseis İkaros, Athina, 1970
- Yellice, Gürhan, *Ege Adaları Meselesi, 1911-1914*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022.
- Arslan, Hacer Karabağ, *Lozan Barış Antlaşması'nda Türk-Yunan Esir Değişimi ve Mezarlıklar Konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi Lozan Barış Antlaşması 100. Yıl*, Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yayıncılık, 2023, pp.317-343.
- Atalay, Bülent, "İşgal Döneminde İzmir Metropolitisi Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2009 Cilt 11 Sayı, pp.33-50.
- Çelebi, Mevlüt, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları, Özel Sayı, İzmir'in İşgali*, pp.131-154.
- Çetin, Nurten "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/2010, pp. 149-175.
- Güllü, Ramazan Erhan "Yunan İşgal ve Eylemlerinde Dini Motivasyon: Atina ve İstanbul Rum Kiliselerinin İşgallere Yönelik Tutumları," *Yunanistan*

(ATAD)

- Tarafından Anadolu'da İşlenen İnsanlık Suçları: İşgalci Mağdur Olabilir mi?*, Türkiye, 2022, pp.39-57.
- Güllü, Ramazan Erhan "Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul'a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi", Atatürk Yolu Dergisi S.67, 2020, pp.289-321.
- Kâmil, İbrahim, "Neuilly Barış Antlaşması Ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 60, Bahar 2017.
- Limantzakis, Giorgos «Oi diplomatikés kai politikés exelíxeis pou odígisan ston apokleismo tis Krítis apo to próto anexártito ellinikó krátos (1828-1832)», En Chaniois, t. 15, Chania 2021, s. 183-212
- Mourellos, Yannis, "The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Türkiye", Balkan Studies, 26, No.2, 1985, s.388-413.
- Şahin, Cemile-İsmail Şahin, "İşgal ve Göç: İzmir Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, Aralık 2021, pp. 257-275.
- Vardağlı, Emine Tutku, "Doğu-Batı Ekseninde Türk- Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVII/34, 2017, pp. 97-132
- Yellice, Gürhan, "Megali idea mı Mare Nostrum mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in işgaline İtalyan-yunan ilişkileri ve propaganda Savası, 1918-1919," *Tarih Okulu Dergisi* , no.36, 2018, pp.177-228.
- Yellice, Gürhan, "Zafer mi Hezimet mi? Sakarya Savaşının Sonuçlarına İlişkin Yunan Basınındaki Değerlendirmeler", *Büyük Taarruz'un 100. Yılı*, Temuçin F. Ertan Hakan Uzun, Editör, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2022, pp.389-412.
- Boubougiatzis, Evangelias D., *Oi Diogmoi ton Ellinon tis Ionias 1914-1922*, Adimosiefti Didaktoriki Diatrivi, Panepistimio Dytikis Makedonias, Tmima Valkanikon Spoudon, Florina 2009.
- Erman, Arzu, Erken Dönem Osmanlı Devleti-Yunanistan Krallığı İlişkileri: Problemler, Çatışan Faktörler ve Uzlaşma, Unpublished PhD Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019
- Karagiannis, Alexander, *Greece's Quest for Empire at the Paris Peace Conference, 1919-1920: The Diplomacy of Illusions*, Unpublished PhD Thesis, Indiana University, 1981.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 08.11.2024

Kabul Tarihi: 19.12.2024

Article Type: Research article

Submitted: 08.11.2024

Accepted: 19.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1581843>

Mehmet Ali KAPAR¹ – Rukiye CAN²

İBN BATTÛTA VE BROQUIERE SEYAHATNÂMELERİNE GÖRE ORTA ÇAĞ KADINININ SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Öz: Tarih boyunca insanoğlu yeni yerler gezip görmek, buralardaki insanları ve kültürleri tanımak arzusunu hep taşımıştır. Bu amaçla insanoğlu pek çok coğrafyaya seyahat etmiş, farklı kültürleri ve coğrafyaları tanıma arayışına girmiştir. Bu arayış, insanın kendi içsel yolculuğunun bir süreci olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Seyyahlar yeni yerler keşfetmenin yanı sıra misyonerlik faaliyetleri, diplomatik faaliyetler, ajanlık gibi pek çok amaçla da seyahat etmişler ve memleketlerine döndüklerinde gördükleri ve yaşadıklarını ya hatırat ya da resmi rapor şeklinde kaleme almışlardır. Bu noktada seyahatnâme kültürü ortaya çıkmış ve seyahatnâmeler marifetiyle toplumların kültürleri, örf ve adetleri daha net anlaşılabilmiştir. Çalışmada Müslüman seyyah İbn Battûta ve Avrupalı seyyah Bertrandon de la Broquière'nin seyahatnâmeleri üzerinden farklı coğrafyalarda ve kültürlerde yaşamını sürdüren kadınların toplumdaki sosyal ve ekonomik konumu ve rolleri üzerinde durulmaktadır. Bu iki seyyahın seçilmesindeki amaç birbirlerine yakın dönemde yaşamaları fakat farklı din ve

¹ Doç. Dr, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mkapar78@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7812-1406>.

² Milli Eğitim Bakanlığı, rukiye_kart_42@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0009-3998-4979>

kültürlere ait olmalarıdır. Böylelikle bir karşılaştırma yapma imkânı doğmaktadır. Çalışma iki seyahatnâme merkezli olarak kadının özellikle sosyal-ekonomik hayattaki yerini ve ona verilen değeri ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. İncelenen dönem içerisinde kadınların sosyal ve ekonomik konumlarını belirlemede din ve geleneklerin ön plana çıkan iki temel unsur olduğu gözlemlenmiştir. İbn Battûta'nın geniş coğrafyadaki seyahatleri ve Broquière'nin Avrupa'daki gezileri, farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda kadın portresinin nasıl değişebileceğini anlamak için kıyas metodu ile ele alınarak benzerlikler ve farklılar ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Seyyah, Seyahat, Seyahatnâme, İbn Battûta, Broquière.

The Socio-Economic Status of Women in the Middle Ages as Revealed by the Travelogues of Ibn Battûta and Broquiere

Abstract: Throughout history, mankind has always had the desire to travel to new places and get to know the people and cultures in these places. For this purpose, he has travelled to many geographies and sought to get to know different cultures and geographies by visiting many places. This quest, as well as being a process of man's own inner journey, has been a fundamental source of cultural knowledge for both his own period and the following periods. In addition to discovering new places, travellers also travelled for many purposes such as missionary activities, diplomatic activities and spying, and when they returned to their homelands, they wrote down what they had seen and experienced either in the form of memoirs or official reports. At this point, travelogue culture emerged and through travelogues, the cultures, customs and traditions, in short, the social structures of societies could be understood more clearly. This study focuses on the position and roles of women in society in different geographies and cultures through the travelogues of Muslim traveller Ibn Battûta and European traveller Bertrandon de la Broquière. The place of women, especially in social and economic life, comes to the fore in terms of showing the value given to them. In order to understand the subject, the concepts of traveller, travel and travelogue are discussed in the conceptual framework, and a general information about the general structure of the medieval society and the position of women is given. Ibn Battûta's travels in a wide geography and Broquière's travels in Europe are analysed.

Keywords: Woman, Traveller, Travel, Travelogue, Ibn Battûta, Broquière.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

GİRİŞ

Tarihin her döneminde insanoğlu bilmediği yerleri gezip görmek suretiyle farklı kültürleri ve coğrafyaları tanıma arayışına girmiştir. Toplumların geçmişinde sosyal tarih çalışmaları bir toplumun kültürünü ortaya koymada oldukça önemli bir işleve sahiptir. Çalışmada Müslüman seyyah İbn Battûta ve Avrupalı seyyah Broquiere seyahatnâmeleri üzerinden farklı coğrafyalarda ve kültürlerde yaşamını sürdüren kadınların toplumda hangi işlevleri üstlendiklerinin analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Toplumda üstlendiği rollerin ortak karşılığı olan sosyal ve ekonomik hayatta kadının hayata hangi şekilde dahil olduğu, farklı iki kültüre ait seyyahın izlenimleri üzerinden ele alınacaktır. İbn Battûta ve Broquiere gibi seyyahların seyahatnâmeleri, dönemin coğrafyası ve kültürleri hakkında detaylı bilgiler içermeleriyle bilinirler. Bu seyahatnâmelerdeki kadın tasvirleri, kadınların günlük hayatlarındaki yerini, toplumsal statülerini ve sosyal ilişkilerinin anlaşılmasını sağlar. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup ana kaynak olarak Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî'nin *İbn Battûta Seyahâtnamesi*³ ve Bertrandon De La Broquiere'nin *Deniz Aşırı Seyahati*⁴ adlı eseri eksenli olarak konu ele alınmıştır. Elde edilen bulgular karşılaştırma yapılarak ortaya konulmuştur. Seyyahların farklı kültürlerdeki kadınlar hakkındaki gözlemleri, taraf ya da tarafsızlıkları üzerinde durularak, dönemin kadın imgesi ele alınacaktır.

1. İbn Battûta ve Seyahatnâmesi

Orta Çağ'ın en tanınmış Müslüman seyyahı olan İbn Battûta 24 Şubat 1304 de Fas'ın Tanca şehrinde doğdu ve 1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefât etti. Seyahatnâmesinde birçok hükümdarla tanıştığını bildiren İbn Battûta, Arapça ve Farsça bilmektedir. Eserinde gittiği yerlerin coğrafi özelliklerini, iklim ve yer şekillerini anlatmakla başlayan seyyah, o yörenin insanının sosyal, kültürel pek

---

³Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2022). *İbn Battûta Seyahâtnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁴Bertrandon De La Broquiere, (2000). *Bertrandon De La Broquiere'nin Deniz Aşırı Seyahati*. Çev. İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayıncılık.

çok özelliğine değinmiş ve adetâ adeta okuyucuya yaşadığı dönemin panoramasını açık biçimde çizmiştir. ⁵

İbn Battûta 28 yıl süren ve 73 bin mil tutan gezilerini Tuhfetü'ün-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'esfâr diye adlandırmış olup literatürde Rihletü İbn Battûta ismiyle bilinmektedir⁶. Seyahatnâmesinde insan ögesine çokça yer veren seyyah, gittiği ölkelerin siyasi, sosyal ve kültürel hayatlarına dair her türlü yaşantıyı ayrıntıyla anlatır. 14 haziran 1325'te 22 yaşındayken Tanca'dan Hac görevini yerine getirmek için çıktığı seyahatinde İskenderiye'den Kahire'ye, kutsal bölge Kudüs'ten Halep-Dımaşk bölgesine, Mekke ve Medine'den Kûfe, Bağdat ve Musul'a, Afrika kıtasından Arap Yarımadası'na, Anadolu ve Konstantiniyye'den Hindistan'a, Uzakdoğu ve Çin'den Zibetülmehel adını verdiği Maldiv Adalarına, Endülüs'ten tekrar ölkesi Fas'a dönönceye kadar sosyal, siyasi, askeri, kültürel alanda zengin bir içerik ihtiva eden bilgileri okuyucuya yer yer şaşırtan, yer yer hüznölendiren, fakat her daim zengin ufuklar açan bir bakış açısıyla anlatmaya çalışmıştır. Seyyah 'İlginç Ölkeleri ve Macera Dolu Yolculukları Merak Edenlere Armağan' diye isimlendirdiği seyahatnâmesini yazıya geçirdiği tarih olarak 9 Aralık 1355'i kaydeder ve o dönem Fas'ta hüküm süren Merînî hanedanının önlü sultanı Ebû İnân Fâris'e sunar⁷.

Çalışma konusu olan kadın imgesi ile ilgili olarak seyahatnâmede seyyahın anlatıları azımsanamayacak derecede fazladır. Gezdiği yerlerde kadının toplumsal rollerine değinen seyyah, onların ajanlık faaliyetlerinden dinî yaşamlarındaki durumlarına, evlilik hayatından düğün-nikâh-çeyiz-boşanma hallerine, eğlence anlayışlarından siyasi hayattaki konumlarına, ekonomi ve ticaret hayatındaki faaliyetlerinden toplumdaki üstünlük derecelerine kadar kadını her yönüyle ele almış, 14. yüzyıl dünya coğrafyasında kadının durumunu okuyucuya tanıtmıştır.

2. Bertrandon De La Broquière ve Seyahatnâmesi

Soy kütüğü tam olarak bilinmeyen Bertrandon De La Broquière, XV. yüzyılda Fransa'da Toulouse yakınında La Broquière arazisinin sahibi olan Guyunne'li bir asilzadedir. 1421'de Bourgogne dukası Philippe le Bon'un (1396-1467) yanında hükümdarın sofrasına hizmet eden görevli (*ecuyer tranchant*) olarak hizmet

⁵ Aykut, *İbn Battûta Seyahâtnamesi*. s.11.

⁶ Aykut, *İbn Battûta Seyahâtnamesi*. s.12.

⁷ Aykut, *İbn Battûta Seyahâtnamesi*. s.686.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

etmiştir. 1432'de Philippe le Bon, seyyahı Doğu'ya planladığı bir Haçlı seferi öncesi Türklerin siyasi durumlarını yerinde incelemek, İslam devlet ve beyliklerinin askeri gücü hakkında bilgi toplamak amacıyla, gizli bir seyahat için görevlendirmiştir. Esasen Bertrandon bir ajandır. Diğer yandan yaşadığı toplumu ve gezdiği yerleri iyi tanıyan, seyahati sırasında karşılaştığı milletlerin iyi taraflarını övmekten çekinmeyen bir üslubu vardır. Bu noktada Türkleri Macarlardan ve Rumlardan üstün tuttuğunu belirtmesi dikkat çekicidir⁸.

Bertrandon, seyahatine 1432 yılının şubat ayında Venedik'ten bir gemiye binerek Akdeniz'e oradan da Yafa'ya çıkarak başlamış ve bir Hristiyan hacısı görünümüyle önce Kudüs'e, daha sonra Şam'a gitmiştir. Ayrıca Anadolu topraklarını da gezmiş ve İstanbul'a varmıştır. Burada Bizans İmparatoru VIII. Ioannes Palaiologos'la, ardından Edirne'de II. Murad'la görüşmüştür. Bundan sonra Balkanlar üzerinden memleketine dönmüştür. Philippe Le Bon, Bertrandon'un verilen görevleri başarıyla yerine getirdiğini görünce onu başka vazifelerle daha yakın ülkelere de göndermiştir. 1455'te Philippe Le Bon yaptığı seyahatin ayrıntılarını anlatan yazısını kendisinden istemiş ve seyyah seyahatnâmesini 1457'de Duka'ya teslim etmiştir⁹. Seyyah, Doğu'ya yaptığı bu seyahatinden döndükten 24 yıl sonra *Denizaşırı Seyahat* başlığı altında anılarını daha önceden aldığı notlarla birleştirerek bir kâtibe yazdırmıştır. Seyahatnâme yazıldığı 1457'den 1804'e kadar unutulmuş bir el yazması halinde kalmış olduğundan, Fransızların Türkleri tanınması anlamında eserin basılmaması büyük bir kayıp olarak değerlendirilmiştir¹⁰.

Bertrandon De La Broquiere'in Deniz Aşırı Seyahati ismiyle literatüre geçen bu seyahatnâme, 15. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da ve diğer İslam devletleri ve beylikleri ile Avrupa'nın bazı kesimlerinde sosyal ve kültürel yaşantı, siyasi durumları, yeme-içme, giyim kuşam kültürleri, askeri teşkilatları ve kadının toplumsal konumu hakkında önemli bilgiler vermektedir¹¹.

---

⁸ Eyice, S. (1975). Bertrandon De La Broquiere ve Seyahâtnamesi (1432-1433). *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1-2), s. 87, 88.

⁹ Eyice, S. (1999). "Bertrandon de la Broquiere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 523-524.

¹⁰ Eyice, Bertrandon De La Broquiere ve Seyahâtnamesi (1432-1433). s. 89,90.

¹¹ Eyice, Bertrandon De La Broquiere ve Seyahâtnamesi (1432-1433). s. 94-102.

3. Evlilikte Kadın

Hayatının belirli bir döneminde kadılık yapan İbn Battûta, kadın erkek ilişkilerinde dinin getirdiği kurallar çerçevesinde hareket eder ve karşılaştığı durumları hep bu açıdan yorumlar. Siyahlar ülkesi adını verdiği İyvallaten¹² şehrine giden seyyah, burada erkeklerin kadınlarını kıskanmadığından, bir kadının yabancı bir erkekle sohbet ettiğinden şaşkınlıkla bahseder. Şehirde kadınların istedikleri herkesle evlenebildiklerini fakat eşleriyle birlikte asla seyahat etmedikleri gibi ülkelerinden de ayrılmadıklarını söyler. Ayrıca oradaki halk dayısının adıyla bilinmektedir ve kişi öldüğü zaman mirası kendi evlatlarına değil, kız kardeşinin oğullarına kalmaktadır¹³. Bu durum ülkede verasetin anne tarafından devam ettiğini, anaerkil bir düzenin var olduğunu göstermektedir.

Seyyah, Hindistan'dan Çin'e doğru yol alırken Cáva adasına uğradığında bu ülkenin geleneklerine göre evlenecek yařa gelmiş kızı bulunan bir adamın ister yüksek kesimden, ister halktan biri olsun sultandan izin alması gerektiğini belirtir. Fakat ülkenin hükümdarı eğer kızı beğerirse kendine nikahlayabildiğini de seyyah notlarına ekler. Yöre halkı da bu durumdan memnun olur çünkü halkın nezdinde saygınlık kazanmak ve ayrıcalıklı olmak için bu durum onlar için bir fırsattır¹⁴. Bu adanın kadınları evlendikleri zaman ülkelerinden kesinlikle ayrılmazlardı. Ülke dışından birisi ada kadınları ile evlendiği zaman, kadın evlilik süreci boyunca eşine hizmet eder ve karşılığında da küçük bir hediyeye razı olurdu. Fakat koca adadan ayrılacağı zaman kadını boşamak zorundaydı¹⁵. Afrika ülkesi Berdame'ye vardığında ise buranın kadınlarının güzelliği seyyahın dikkatini çekmişti. Bu kadınlarla evlenmek isteyenlerin Berdame'ye yakın bir yerde oturmaları gerekmektedir¹⁶.

Çeyiz, kız tarafının evlenirken baba evinden götürdüğü eşya olup seyyah İbn Battûta'nın eserinde bundan bahsedilmektedir. Beyrutluların geleneklerine göre kızın çeyizinin babası tarafından hazırlandığını ve çeyizin içerisinde mutlaka bakır kaplar bulunması gerektiğini aktarır. Buranın hükümdarı Ebu Yakûb'un bakır kapları toplattığını, hepsini yakıp üzerine 'ixsir' dökünce kapların altına

---

¹² Sudan'da bir şehir.

¹³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 663,664.

¹⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 605.

¹⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 558.

¹⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 682.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

dönüştüğünü abartılı bir anlatımla anlatır. Ebu Yakûb altınların bir kısmının çeyiz sahibine geri verilmesini, kalan altınların da vakıflar yoluyla düşkünler için hastane ve tekkelerin yapılmasına ve açların doyurulmasına ayrılmasını emrettini aktarır¹⁷. Ayrıca Hindistan’da halkın çok saygı duyduğu Şeyh Kutbeddîn Kâkî’ye, kızlarının çeyizini hazırlayamayacak kadar fakir olan insanların bu ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olması için başvurduğunu anlatır¹⁸. Beyrut hükümdarının ise sosyal devlet anlayışı ile hareket ettiği görülmektedir. Aynı şekilde seyyah, Dımaşk’a yaptığı seyahatinde burada halka hizmet için birçok vakıf kurulduğunu, bunlardan birisinin de fakir ailelerin kızlarının çeyiz masraflarını karşılamak için hizmet verdiğini belirtir¹⁹. Tüm bunlar o dönemde pek çok yerde halkın refahını yükseltmek için vakıflar kurulduğunu ve bu vakıflardan bir kısmının da evlilik ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Mehir, İslam hukukunda evlenmeden önce ve nikâh sırasında erkeğin kadına ödemekle yükümlü olduğu para veya mala denilmekte²⁰ olup kadına eşinden ayrıldıktan sonra belli bir güvence ve ekonomik bağımsızlık sağlar. Maldiv Adalarında birçok kadınla evlendiğini belirten İbn Battûta, bunun sebebi olarak da mehir miktarının azlığını gösterir. Ada kadınlarının evlenecekleri zaman belirli bir süreyi kapsayan süreli nikâh yaptıklarını, memleketlerinden ayrılmayı kabul etmedikleri için eşlerinin onları boşamak zorunda olduklarını fakat evlilik süreci içinde eşlerine sadakatle bağlı olup kocalarının her türlü hizmetini gördüklerini söyler²¹. Ayrıca Hind hükümdarı Tuğlukoğlu Muhammed Şah’ın baş vezirinin iki kızını Hudavendzâde Kıvameddîn’in oğullarıyla evlendirirken nikâh akdi sırasında orada bulunduğunu, kadı mihiri okuyuncaya kadar hükümdarın ayakta beklediğini anlatır²². Verilen bu bilgilerden devletin üst kademesinde bulunan insanların İslamiyet’te yer alan bu uygulamaya oldukça saygı gösterdikleri ve bu durumun korunması yolunda çaba sarfettikleri

---

¹⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 72.

¹⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 401.

¹⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 112.

²⁰ Aydın, M.Â. (2003). “Mehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:28, s.389.

²¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 560.

²² İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 451.

anlaşılmaktadır. Avrupalı seyyah Broquiere Müslüman olmadığından seyahatnâmesinde bu tür uygulamalardan bahsetmez.

Düğün süreci her iki seyyahın da anlatılarında genişçe bir yer bulmuş, yapılan merasimi detaylarıyla anlatmışlardır. İbn Battûta, Hind sultanı Tuğlukoğlu Muhammed Şah'ın kız kardeşi ile Emir Seyfeddin'in düğününden bahseder. Hükümdar işe '*şavnuvîs*' adını verdiği evlendirme kâtibini düğün yemeğiyile ilgili masraflara bakması için görevlendirir. Eğlenceler düzenlenir, şarkıcılar ve maharetli aşçılar etrafta koşuştururlar, herkese 15 gün süresince düğün yemeğiyi verilir. Kadınlar yeni evli çiftin kalacağı köşkü süsleyip kına gecesi düzenlerler ve damadın ellerine ve ayaklarına kına yaktıktan sonra gecenin devamında birlikte eğlenirlerdi. Gelini almak için harem kapısına Araplara ait bir adet olan hücumla giren damat, gelini mücevherlerle ve atlas kumaşla döşenmiş tahtın üzerinde bulurdu. Bu esnada salonda çok sayıda kadın da hazır olurdu. Damat tahtta bulunan geline yaklaşır, gelin de Hindistan'a özgü olan *tenbûl* adı verilen bitkiyi damada sunardı. Damadın yakınları orada bulunanların başlarından aşıya altın saçar ve kadınlar da bu altınları toplar, cariyelerin de içinde bulunduğu eğlence grubu doyusya eğlenirdi. Düğün sonrası gelin bir tahtrevana konularak kölelerce taşınır, bu esnada kadınlar atlarıyla birlikte düğün alayının önünden ilerlerlerdi. Ertesi gün gelin damadın arkadaşlarına altın ve çeşitli hediyeler gönderirdi. Hatunlara ve çalgıcılara da renkli ipek kumaşlar ve çok sayıda kese içerisinde para verilir²³.

İbn Battûta, Cáva ülkesinde de hükümdar Melik Zahir'in oğlunun düğün gününe rast gelmiştir. Burada tören esnasında gelinle birlikte soylu kesimin kadınları da yol alırdı ve gelinin yüzü açık olurdu. Aslında yüz açma durumunun her zamanki hali yansıtmadığını sadece kızın düğün günü bunu yaptığını ayrıca belirtir. Kadın erkek birlikte eğlence düzenlenerek ilerleyen düğün alayı meydana geldiğinde gelin büyük bir tahta oturtulurdu. Selamlaşma seremonisinden sonra birbirlerine *fevfel* ve *tenbûl* denilen bitkilerden ikram ederler ve gelinin üzerine perde çekilerek yine tahtrevanda taşınır, düğün yemeğinden sonra ahali dağılırdı²⁴. Her iki ülkede de düğün gününün eğlencesine kadınların da dahil olması, kadınların genelde yüzlerinin kapalı olup özel günlerde açmaları, düğün esnasında yöreye özgü yiyeceklerin gelin ve damada tören eşliğinde sunulması dikkati çeken hususlardır.

²³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 447-449.

²⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 632,633.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

Zibetülmehel yani Maldiv Adalarında seyahatine devam eden İbn Battûta, bölgenin halkının tamamının Müslüman olduğundan ve evlilik yaşantılarında da birtakım adetlerin hâkim bulunduğundan bahseder. Gelinin evin dış kısmından yatak odasına kadar tüm yeri pamuklu kumaşlarla kapladığını, damadın ise eve girerken çevresine para ya da deniz kabukları²⁵ saçtığını belirtir. Damat odanın önüne geldiğinde gelin, damadın ayaklarının önüne bir kumaş parçası serer, damadın yardımcıları da o kumaşı hemen alırlardı. Fakat gelin damat evine gidecek olursa bu sefer damat tarafı evi hazırlar ve evin içine mavi boncuklar asardı. Kumaş atma adetini gelin burada da aynen devam ettirirdi. Seyyah bu adetin halkın sultanı selamlarken de aynı şekilde uygulandığını söyler²⁶.

Avrupalı seyyah Broquiere 14. yüzyılda Anadolu'ya yaptığı seyahatinde Karaman ülkesi olarak bahsettiği bölgenin hükümdarı olan Karamanoğlu İbrahim Bey'in 32 yaşlarında olup annesinin Hristiyan olduğunu ve bu beyin doğduktan sonra Rum adetlerine göre vaftiz edildiğine inancı gereği dikkati çeker²⁷. Bu vaftiz olayı kanımızca seyyah tarafından yanlış anlaşılmıştır. İslam beldesinde annesi Hristiyan olsa dahi bir Müslüman çocuğun vaftiz edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Anadolu'da günümüzde de hala devam etmekte olan çocuğun doğduktan sonra tuzlanması ya da tuzlu su ile yıkanması adetini vaftiz ile karıştırmıştır.

Broquiere, Karamanoğlu İbrahim Bey'in 'Büyük Türk beyi' olarak nitelediği Murad'ın kız kardeşiyle evli olduğunu da söyler²⁸. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi'nin kızının düğününe şahit olan seyyah, o dönemin hükümdarı II. Murad'ın bu düğüne gönderdiği hediyeler hakkında bilgi verir. Hediyeleri devletin önde gelen yöneticilerinin kırmızı elbise giymiş eşlerinin otuz veya kırk kişilik gruplar halinde götürdüğünü, kadınların kimisinin de altın sırmalı kürksüz kıyafetler giydiğini belirtir. Paşa olarak bahsettiği kişinin eşinin kırmızı kumaştan elbise giydiğini ve o dönem İslam coğrafyalarında fazlaca rastlanan kadınların peçe ile

---

²⁵ Özdal, A.N. (2015). Ortaçağ İslam Coğrafyasında Karşılaşılan Sıra Dışı Ödeme Araçları. *Corrent Research İn Social Sciences*,1(1), s. 10.

²⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 557,558.

²⁷ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 188.

²⁸ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 188.

yüzünü kapatma adetinin burada da sürdüğünü söyler. Kadınların düğün kıyafetlerinin oldukça süslü olduğuna değinen seyyah, tıpkı bir devletin yöneticisi gibi süslü eyerler üzerinde at sırtında ilerlediklerini anlatır. Eğlence alayının kadın kafilesinin önünde büyük bir gürültü ile ilerlediğine değinen Broquière, hediyelerin içeriğini tanıtmakla devam eder. Buradan hareketle Orta Çağ Anadolu Türk İslam kadınlarının düğünlere erkekler gibi iştirak ettikleri, büyük bir eğlence ile düğün adetlerini yerine getirdikleri, kıyafetlerinin ve yüzü kapama şeklinin yöreye göre değıştiğı anlaşılmaktadır.

Orta Çağ toplumunda evlenip yuva kurmak oldukça fazla önemsenmesine rağmen istenmeyen durumlarda ayrılıklar da yaşanmış ve kadının bu süreçten sonra toplumda nasıl yer edindiğı seyyahların gözünden kaçmamıştır. İbn Battûta çeşitli coğrafyalara yaptığı seyahatlerde birçok kez evlilik yapmış ve eşlerinin mehirlerini vermek suretiyle onları boşamıştır. Seyyah gezdiğı coğrafyalarda dul kadınlar ile ilgili gözlemler yapmış, bu kadınlar üzerinde kadılık yaptığı dönemde bazı tasarruflarda bulunmuştur. Örneğın Maldiv Adalarında kadı iken ilk kaldırdığı gelenek, dul kadınların ayrıldıkları eşlerinin evlerinde yeni bir taliplisi çıkıncaya kadar kalmaya devam etmesi olmuştur. Hatta bu geleneğı sürdürmek isteyen halktan yirmi beş kişiye sopa cezası vermiştir. Maldivli kadınların çok açık giyindiğini ve bunu onaylamadığını anlatan seyyah, bu durumu düzeltmek istediyse de başarılı olamamıştır²⁹. Ayrıca Çin'in Sınussin şehrine giden seyyah, şehrin merkezinde büyük bir tapınağın bulunduğunu ve malı olmayan düşkün dulların da bu tapınak tarafından ihtiyaçlarının karşılandığını aktarmıştır³⁰.

4. Eğitim Hayatında Kadın

Eğitim, insanoğlunun anne karnından başlayan ve ölümüne dek süren meşakkatli bir süreçtir. Bu süreç içerisinde kadınlar da kendilerini bir üst noktaya taşıyan eğitimlerine her daim devam etmiş, imkânları ölçüsünde her alanda kendilerini yetiştirmişlerdir. Orta Çağ'da özellikle İslami ilimler, tarih, edebiyat gibi alanlarda uzmanlaşmış kadınlara rastlanmaktadır. İbn Battûta gezdiğı İslam coğrafyalarında kadının konumunu ele alırken eğitim süreçlerine değinmiş, kadının hizmet ettiğı, ürün verdiğı bilimsel çalışmalarını da detaylarıyla aktarmıştır. Dımaşk'ta bulunduğı sıralarda kendilerinden hadis alanında

---

²⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 571.

³⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 619.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

istifade ettiği ve “*icâzet-i âmmе’* aldım” dediği, güzel ahlakıyla övdüğü Ümmü Muhammed Âişе Binti Muhammed ve Zeyneb Binti Kemâleddîn Ahmed’den bahseder³¹. Bağdat’ta birçok hadis alimi ile karşılaştığını, Dârimî’nin *Müsned* adlı eserini hocası Sirâceddin’e aktaranın zamanının *‘hükümdarların kızı’* diye tanımladığı Fâtıma Binti’l-Adl Tâceddîn’in burada olduğunu anlatır³². İbn Battûta dindar bir kadın olarak bahsettiği eşi Hürneseb Hatun’un okumayı bildiğini fakat yazı yazmayı bilmediğini aktarır³³.

Örgün eğitimin vazgeçilmez unsuru okullardır. İbn Battûta, gittiği bazı yerlerde kadınların eğitimi noktasında okullaşma faaliyetlerine de değinmiştir. Bir liman şehri olan Hinavr’a vardığında buradaki kadınların giyimleri ve ahlakıyla ilgili bilgiler vermiş, bazı kadınların Kur’an’ı tümüyle ezberlemesi nden dolayı diğer kadınlardan üstün kabul edildiğini notlarına eklemiştir. Ayrıca Hinavr’da üçü kız çocuklarına, yirmi üçü erkek çocuklarına ait olmak üzere toplam 36 tane okulun bulunduğunu söyler ve bu duruma başka yerde tanık olmadığını şaşkınlıkla dile getirir³⁴. Kölelerin, cariyelerin ve hizmetçilerin de dönemine göre, eğitim seviyesi yüksek olanlarının toplumdaki diğer kadınlara göre değerli olduğunu belirtir. Takedda diyarına giden seyyah buraların geçim kaynağının ticaret olduğundan, halkın refah seviyesinin oldukça yüksek bulunduğundan bahseder. Takeddalılar eğitim almış öğretmenlik yapacak seviyeye gelmiş kadını katiyen satmazlardı ve eğer buna mecbur olurlarsa çok yüksek bir fiyat belirleyip talebi düşürürlerdi. Kendisi de böyle bir hizmetçi almak isteyen seyyah, ilk başta bu isteğine uygun hizmetçi bulamadığını, sonra Kadı Ebû İbrahim’in dostlarından birini hizmetçisi olarak gönderdiğini söyler³⁵. Buradan hareketle bazı bölgelerde Orta Çağ İslam yurtlarında kadınların eğitim alanında İslami İlimler başta olmak üzere birtakım eserler verdiği ve hadis âlimi oldukları ayrıca kız çocuklarının kendilerine ayrılan okullarda eğitim hayatlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim toplumun üst kesiminden alt kesimini temsil eden cariyе ve hizmetçilere kadar, kadınların eğitim alanında kendilerini

---

³¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 116.

³² İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 220.

³³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 471.

³⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 538.

³⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 682.

geliştirdikleri ölçüde toplumdaki değerlerinin de arttığını söylemek mümkündür.

5. Eğlence Hayatında Kadın

Eğlence, hayatın sürüp giden karmaşasından sıyrılıp bir an olsun hoşça vakit geçirmek için yapılan türlü faaliyetler olup Orta Çağ seyyahlarının eserlerinde de kendisine yer bulmuştur. İbn Battûta, eğlence kültürünü İslami bakış açısı çerçevesinde yorumlamış, kadınların da katıldığı bu tür faaliyetleri yer yer şaşırarak eserine eklemiştir. Lâdik adıyla andığı Dûngûzlu (Denizli) yöresine gelen seyyah, buranın halkının genellikle Rumlardan olduğunu, ahalinin hoş olmayan davranışları ayıplamadığını anlatır. Halkın bu rahat davranışlarının kadın-erkek karışık olarak hamamlarda eğlenerek sürdürdüğünü, hatta bölgenin kadısının hamamlarda eğlendirmek amaçlı cariyeye çalıştırdığını söyler³⁶. Seyyah, Hindistan hükümdarı Gıyâseddin Tuğlukloğlu Muhammed şah'ın seferden dönüş merasiminde fillerin üzerinde seyahat ettiğini, bu alayda dans etmeyi de maharetle yapan şarkıcı cariyelerin bulunduğundan bahseder³⁷.

Avrupalı seyyah Broquière de, Bursa'ya yaptığı seyahatinde şehrin batısına doğru uzanan büyük bir kalesi bulunduğunu ve çok sayıda evin var olduğunu, hükümdarın sarayının da burada yer aldığını belirtir. Sarayın içerisine giremeyen ve kendisine söylenenleri anlatan seyyah, sarayda elli kadının bulunduğunu ve bunların mutlu mesud bir hayat sürdürdüğünü söyler. Sarayda büyük bir havuzun olduğunu ve sultanın istediği zaman burada kadınlarla hoşça vakit geçirdiğinden bahseder³⁸. İbn Battûta gezdiği coğrafyalarda sadece şarkıcılara ait çarşıların bulunduğu, dindar kadınların da eğlence sektöründe yer aldığını aktarır. Buna göre Dihli'de Tarbad mevkiinde çalgıcılara ait göz alıcı bir çarşı vardı ve kadın saz çalanlar Ramazan ayında toplanarak teravih namazı kılarlardı³⁹. Devletabad'da da aynı çarşıya rastlayan İbn Battûta, kadınların çarşının ortasındaki beşik şeklindeki yüksek yerde üzerlerindeki değerli mücevherlerle süslenmiş bir beşikte oturduğunu, cariyelerin bu beşiği salladığını, şarkıcıların liderinin her perşembe ikindi namazından sonra çarşının ortasında bulunan kubbenin altına gelerek çevresinde kadın dansçılarının

---

³⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 279.

³⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 433.

³⁸ Bertrandon De La Broquière, *Seyahatnâme*. s. 203.

³⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 401.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

oyunlarını sergiledikten sonra dağıldığını anlatır⁴⁰. Broquiere ise Türklerin neşeli insanlar olduğundan bahseder. Canları sıkıldığı zaman bir türkü söyleyip başlarına gelen can sıkıcı durumlara bu şekilde sabrettiğini ve her duruma olumlu yönünden baktığının altını çizer⁴¹.

Her iki seyyah da kadın hükümdarların ve imparatoriçelerin eğlence anlayışlarına ve uygulamalarına değinir. Maldiv Adalarının Halulî adasında halkın gemilerde düzenlediği eğlence turlarına '*tebahhur*' adı verdiğini belirten İbn Battûta, buranın hükümdar hatununun da maiyetiyle birlikte adaya eğlenmek için geldiğinden bahseder⁴². Aynı şekilde Broquiere de Bizans İmparatoru'nun akrabalarından birinin evlenme merasiminde mızraklı atlılarla bir dövüşme oyununa katıldığını anlatır ve bu oyunu güzel bir kadın olarak nitelediği İmparatoriçenin de İmparator ile birlikte pencereden seyrettiğini söyler⁴³. Buradan hareketle her iki seyyahın da belirttiği üzere Orta Çağ kadınları din fark etmeksizin eğlence sektöründe yerlerini aldığı ortaya çıkmaktadır. Verilen bilgilerden İslam coğrafyasındaki kadınların eğlence sektörüne ait çarşılarının bulunduğunu ve gemilerde eğlence turları düzenledikleri, dindar kadınların enstrüman çalıp eğlenceye katıldıkları, türlü merasimlerde halkı eğlendirme vazifesi üstlendikleri anlaşılırken, gayrimüslim kadınların eğlenme işini meslek olarak icra ettikleri, toplumun yönetici kesiminin de eğlencelere iştirak ettikleri görülmektedir.

6. Meslek Hayatında Kadın

İbn Battûta seyahat ettiği coğrafyalarda kadının toplumsal hayattaki yerini tanımlarken onların ekonomik hayata hangi şekilde dahil olduğundan da söz etmiştir. Eserinde kadınların bir ürünün üretim aşamasından satışına kadarki tüm süreçlerde rolü olduğu üzerinde durmuştur. Ladik dediği Denizli bölgesinde Hristiyan Rum kadınların yörede pamuklu elbise dokuduğundan söz etmiştir. Rum kadınlar ürettikleri ürünün vergisini sultana cizye adında verip ülke ekonomisine katkıda bulunmaktaydı. Ayrıca yörede Rum kadınlar

---

⁴⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 531,532.

⁴¹ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 174.

⁴² İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 594.

⁴³ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 227.

hamamlarda cariye olarak alıřmaktaydı⁴⁴. Maldiv Adalarında kadınlar veda ve kanbar tipi Hint cevizi lifini ellerinde şekillendirerek iş hayatına katılmakta ve bu liflerle de gemilerin direklerini birbirine bağlamakta kullanılmıştır. Çin, Hindistan ve Yemen'e ihraç edilen bu ipler ülke ekonomisine önemli katkı sağlamış olup kadınlar da bu ipin üretim sürecinde bulunmuřlardır⁴⁵. Seyyah, Yemen şehirlerinden sonuncusu olarak anlattığı Zafar şehrinin çarşısında sardalya cinsi balıkların çoğunlukla satıldığını ve çarşının esnafının da genellikle siyah giyimli kadınlar olduğunu belirtir⁴⁶. 'Astanbl' olarak yazdığı İstanbul'un Anadolu yakasındaki arşıların oldukça geniş olduğunu ve zanaat ehlinin işlerinin bir çatı altında yürütüldüğünü belirtir İbn Battta, buradaki zanaat ehli çalışanların ve esnafın genelinin kadın olduğundan söz etmektedir⁴⁷. Kadınların iş alanlarından bir diğeri de kervan rehberliği olup ticari malların bir bölgeden diğerine taşındığı kervan seyahatinde de rol aldıkları söylenebilir. Afrika lkelerinden Berdme ülkesine giden seyyah, yolculuğun güvenliği hakkında bilgi verir. Buradaki kervanların güvenliğinin Berber kabileler tarafından sağlandığını, kervanlara rehberlik eden kişilerin ise kadınlar olduğunu söyler. Çünkü bu işi kadınlar erkeklerden daha iyi yapmaktadır⁴⁸. Seyyahın kadınların yaptığı meslekler içerisinde anlattığı işlerden birisi de ev hizmetiliğidir. Maldiv Adalarındaki zenginlerin evlerinde beş dinara çalışan on ile yirmi kadar kadın bulunmaktadır. Bu kadınların çalışırken tüm masrafı ev sahibi tarafından karşılanırdı. Eğer iş kazası gereği evde herhangi bir eşyaya zarar verirse, alacakları ücretten dşlmekteydi. Hizmetçi başka bir evde çalışmak isterse yeni iş vereni hizmetinin çalışmadığı günlerin ücretini eski işverene verirdi. Seyyah bu hizmetçilerin asıl işinin kurutulmuş otsu bitkiden yapılan kanbar eėirmek⁴⁹ olduğunu anlatmaktadır⁵⁰. Afrika bölgesinde seyahatine devam eden İbn Battta, Takedd şehrinde bakır madeninin kadın ve erkek köleler vasıtasıyla çıkarıldığını ve şehre taşındığını anlatır. Madenin eritilmesiyle kızıl bir renk alan bakır, çeşitli kalınlıklarda çubuk haline getirilir ve bir miskal altına satılırdı. Bu ubukların para yerine de geçtiğini anlatan seyyah, ince çubuklarla et ve kalas,

---

⁴⁴ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 279.

⁴⁵ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 559.

⁴⁶ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 251.

⁴⁷ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 336.

⁴⁸ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 681.

⁴⁹ Shakman, A. (2024). Kazak izgi Filmlerinde Folklor Unsurlarının İncelenmesi: Kanbak şal ve Dev rneği. *Turkologia Dergisi*, 1(117), s.103.

⁵⁰ İbn Battta, *Seyahatnme*. s. 560.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

kalın çubuklarla ise kadın ve erkek esir satın alındığını belirtmiştir⁵¹. Bu durum kadınların meslek olarak maden işçiliği de yaptığını da göstermektedir.

Broquiere Şam'a yaptığı seyahatinde Gallogrecz isminde bir kiliseyi ziyaret eder. Bu kilisede oraya mucize eseri geldiğine inandığı bir tahta parçası üzerine çizilmiş Meryem Ana tasviri görür. Tasvirin sürekli terleme halinde olduğunu ve yağ birikintisi meydana getirdiğini anlatan seyyah, kilisede karşılaştığı bir kadının kendisine istavrozunu çıkarmasını istediğini ve olası ritüeli tekrarlaması gerektiğini söyler. Seyyah bu kadının kilisede para karşılığı bu işi yaptığından söz etmektedir⁵².

Orta Çağ Müslüman kadınlarının şehir plancılığında da aktif rol oynadığı bilinmektedir. Bu noktada İbn Battûta, o dönem Doğu Türkçesinde soylu kadınlar için kullanıldığı bilinen ve eski Türk devletlerinde yüksek rütbeli kadınların isimlerinin başında bir ünvan olarak belirtilen 'Bîbî' ünvanlı Bîbî Meryem'in Kalhât şehrini inşa ettirdiğini söyler. Halkın Bîbî kelimesini hür ve soylu anlamında kullandığını da sözlerine ekler⁵³.

Buradan da anlaşılmaktadır ki Orta Çağ'da kadınlar ticaret sektöründen, kervan rehberliğine, maden işçiliğinden, bir malın üretim aşamasından satışına kadar çeşitli mesleklerde görev almaktadır. Kilisede görevli kadınlar olduğu kadar, zenginlerin evlerinde hususi işlerini yapmak için hizmetçi kadınlar da bulunmaktadır.

7. Esir/Cariye Olarak Kadın

Cariye veya odalık '*kadın köle*' anlamına gelen bir fıkıh terimi olup Türkçe'de *kul*, Farsça'da *kenûz*, Arapça'da *mamlûke*, *vasîfe*, *câriye*, *eme ve gurre* şeklinde ifade edilir. İbn Battûta geniş coğrafyaya yaptığı seyahatlerde yanında kadın yol arkadaşlarının bulunmasını önemsemiş ve bu kararında köle pazarlarından satın aldığı ve kendisine hediye edilen cariyelerin de etkisi olmuştur⁵⁴. Seyyah,

---

⁵¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 683.

⁵² Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 149-151.

⁵³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 261. Bibi ünvanı için Bknz: Özcan, A. (1992). "Bîbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, s. 125.

⁵⁴ Waines, D. (2012). *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati (Bir Ortaçağ Maceraperestinin Sıradışı Hikâyeleri)*. Çev: Ebru Kılıç. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 231.

eserinde cariyelerin pazarlarda satışı, hükümdarların hediye mahiyetinde birbirlerine göndermesi, ucuz veya pahalı şekilde bir değerlerinin olması, eğitimleri ve yemek kültürlerine kadar çeşitli konularda kadın köleleri sınıflandırmış ve yaptıkları faaliyetleri detaylarıyla anlatmıştır. Bu konuda bazı örnekler şu şekildedir: Ayasuluk⁵⁵ şehrinde kırk altın vererek hiç evlenmemiş bir Rum cariye satın almıştır. Balıkesir şehrinde de *Margalita* isimli bir Rum cariye edinmiştir⁵⁶. Cariyelerin aynı zamanda hediye olarak da takdim edildiğini belirten seyyah, Uzak Doğu bölgesindeki Hinavr yöresinde hükümdarın kendisine adanın halkından olan *Lemkî* adındaki cariyeyi hediye ettiğini söyler. Bu cariyenin ismini değiştirmeyi uygun bulan seyyah, ona Arapça bir isim olan bereketli insan anlamındaki *Mübareke* ismini vermiştir. Hediye edilen cariyenin eşi cariyenin satış bedelini ödeyip eşini geri almak istediye de seyyah bu cariyeyi beğenmiş olacak ki bu teklifi kabul etmemiştir⁵⁷. Cariyelerin bu dönemde elçilik heyetlerinin karşı taraftaki hükümdarlara götürdüğü hediyeler arasında bulunduğu da İbn Battûta'nın eserinde bahsedilmiştir. İbn Battûta, Çin hükümdarının Hindistan hükümdarına gönderdiği hediyeler arasında çeşitli ürünlerin yanında yüz tane köle ve cariyenin olduğunu, buna mukabil Hindistan hükümdarının da cins atlar ve ipekli kumaşların yanında dans etmede ve şarkı söylemede maharetli yüz tane Hindu cariyenin bulunduğu hediyeleri karşı tarafa gönderdiğini anlatmıştır⁵⁸.

İbn Battûta gezdiği ülkelerde kadın esirlerin fiyat açısından da karşılaştırmasını yapmaktadır. Hindistan ülkesinin başkenti olan Dihli'de gözlemlerine devam eden seyyah bu ülkedeki kadın esirlerin temizliğine dikkat etmediklerinden ve medeniyetsiz olmalarından, eğitimi olup olmadığı fark etmeksizin değerinin çok ucuz olduğunu ve alıcısının çıkmadığını söylemektedir⁵⁹. Bengâle⁶⁰ ülkesinde çeşitli ürünlerin fiyat karşılaştırmasını yapan seyyah, cariyelerin fiyatı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre gönül eğlendirmek için satın alınan cariye olan firâşlık cariyenin bir altın paraya satın alındığını, buranın bir altın parasının kendi ülkesi olan Fas altınına göre iki buçuk katı olduğunu anlatmaktadır.

---

⁵⁵ İzmir/Selçuk.

⁵⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 293, 295.

⁵⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 553.

⁵⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 513-514.

⁵⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 491.

⁶⁰Bangladeř.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

Gezgin bu ücrete *Âşûre* isimli çok beğendiğini anlattığı bir cariye satın almıştır⁶¹. İbn Battûta bu konuda zaman zaman kendisiyle çelişen düşüncelere de sahip olmuştur. Öyle ki Lâdik dediği Denizli bölgesinde yöre kadısının cariyeleri erkekleri eğlendirmek için çalıştırması onun öfkelenmesine sebep olmuştur⁶². Çin ülkesinde yabancı tüccarların handa dinlenmek istediklerinde, han sahibine bütün mallarını teslim ettiğini ve han sahibinin de tüccarın tüm ihtiyaçlarını karşıladığını söyler. Bunun içerisinde yabancı tüccarın isteği dâhilinde odasına cariye gönderme işinin han sahibi tarafından yapıldığını ve bu işin çok ucuza mâl olduğunu anlatır. Bu ülkede kız veya erkek olması fark etmeksizin halkın kendi çocuklarını sattığını söyler. Bunu şaşkınlıkla karşılayan seyyah bu durumun halk tarafından yadırganmadığını ve normal bir davranış olduğunu eklemektedir. Satılan çocuk kesinlikle satıldığı yabancıyla beraber yolculuk yapması için ısrar edilemez fakat gitmeyi kendisi isterse buna da engel olunmadığını anlatır. Verilen bu bilgilerden İbn Battûta'nın gezdiği coğrafyalarda Orta Çağ'ın genel özelliğini yansıtan kölelik kurumunun yaygın bir şekilde devam ettiği, cariyelerin köle pazarlarında birtakım özelliklerine göre fiyatlarının değişken olarak satıldığı, kimi coğrafyalarda ise bu durumun önemsenmediği, hükümdarların elçilik heyetlerinin yanına verdiği hediyeler içerisinde cariyelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Avrupalı seyyah Broquiere de gezdiği coğrafyalarda köle pazarlarına rastlamıştır. Bursa'ya gelen seyyah bu şehrin Türklerin egemen olduğu şehirlerin en güzeli olduğunu, Keşiş Dağı'nın eteklerinde kurulduğunu anlatır. Bursa'nın büyük çarşısında yüksek bir yere sıralar halinde dizilmiş kadın ve erkek Hristiyan esirlerin satıldığını söylemektedir. Müslüman hâkimiyetinin olmasından ötürü kadınları satın almak isteyenlerin onların sadece yüzlerini, ellerini ve kollarını görebildiğini belirten seyyah, Şam'da ise bunun tam tersi bir manzarayla karşılaşmıştır. 15-16 yaşlarında olduğunu tahmin ettiği siyahî bir kız satılırken gören Broquiere, kızın Anadolu'dakinin aksine vücudunun mahrem bölgeleri hariç neredeyse çıplak dolaştırılıp satıldığından bahsetmektedir⁶³.

---

⁶¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 595.

⁶² Waives, *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati*. s. 232.

⁶³ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 201-202.

Seyahatine Avrupa'da devam eden Broquière, Türklerin Bosna Krallığı'na düzenledikleri bir sefer sonunda esir alınmış on tane kadından bahseder ve bunların satılmak üzere Edirne'ye götürüldüğünü aktarır⁶⁴. Andrenopoly'den (Edirne) ayrılan seyyah, Siroz bölgesinde bulunan padişaha doğru yola çıktıklarını ve Meriç nehrini geçtikten sonra bir kasabaya geldiklerini ve burada yanında sayısından tam emin olamadığı on iki ya da ona altı kadar erkeklik özelliğini yitirmiş erkek köle bulunduran elli kadınla karşılaştığını anlatmaktadır. Bu kadınların ikisi ile konuşma imkânı bulan seyyah, onların padişahın cariyeleri olduğunu ve padişahın başkente gideceğini haber aldıkları için bu yönde seyahat ettiklerini anlatmaktadır⁶⁵. Bu bilgilerden Broquière'in geldiği ve o dönem Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Rumeli coğrafyasında köle ticaretinin yoğun olarak devam ettiği ve sultanın yanında korumaları eşliğinde cariyelerin de seyahat ettikleri anlaşılmaktadır.

8. Kadın Giyimi ve Süslenmesi

Orta Çağ kadınları buldukları coğrafyanın bir sonucu olarak farklı giyim tarzlarına sahiptir ve bu durum iki seyyahın da eserlerine yansımıştır. İbn Battûta kadınların giyim tarzlarını İslam'ın getirdiği düzen çerçevesinde yorumlamış ve buna uygun giyinmeyen kadınları hoş karşılamamıştır.

İbn Battûta, Mekke şehrine geldiğinde buranın insanların genellikle elbiselerinin ince, temiz, beyaz renkte olduğu, gözlerine sürme sürdükleri ve dişlerini *erâk* ağacından üretilen ve diş fırçası özelliğinde olan misvak ile fırçaladıklarını anlatmıştır. Mekke kadınlarının iffetlerine düşkün olduğunu vurgulayan seyyah, kadınların parfüme oldukça rağbet ettiklerini hatta aç kalmayı göze alıp tüm paralarını kokuya harcadıklarını şaşkınlıkla dile getirmiştir. Cuma gecelerinin kendileri için özel olduğuna değinen seyyah, kadınların bu saatlerde en güzel elbiselerini giyip, kokularını sürdükten sonra Kâbe'yi ziyaret ettiklerini anlatmıştır⁶⁶. Seyyah Şirazlı kadınların ise ayaklarına mest taktıklarını, çarşı ve pazara giderken mutlaka çarşaf ya da peçe giydiklerini söyler⁶⁷. Buradan anlaşılıyor ki bölgede hava şartlarının çok sıcak olmasına rağmen kadınlar tesettürüne özen göstermekteydiler ve bu durum İbn Battûta tarafından Müslüman bakış açısıyla yaklaşarak takdirle karşılanmıştır.

---

⁶⁴ Bertrandon De La Broquière, *Seyahatnâme*. s. 251,252.

⁶⁵ Bertrandon De La Broquière, *Seyahatnâme*. s. 231.

⁶⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 150.

⁶⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 200.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

Kolye, yüzük, küpe gibi eşyalardan oluşan takı, kadınların elbiselerinin üzerine taktıkları süstür ve tarihin her döneminde kadınların vazgeçemedikleri eşyalar içerisinde yer almıştır. İbn Battûta, Bağdat'ta Kazan çarşısında gezerken değerli taşlardan oluşan mücevherlerin göz alıcı olduğunu ve tüccarların bu mücevherleri Türk kadınlarının beğenisine sunduğundan bahseder. Ekonomik olarak varlıklı durumda olduklarını anladığımız Türk kadınları, bu mücevherlere sahip olabilmek için kıyasıya mücadele etmişlerdir⁶⁸. Anlaşıldığına göre Bağdat bölgesi o dönem için takı mücevher sektörünün talep gören bölgesidir ve kadınlar bu bölgeye alışveriş yapmak için gelmişlerdir.

İbn Battûta, Anadolu halkının temiz kıyafetli olduğunu, Türk kadınlarının yüzlerini örtmediğini, toplum içerisinde yüzü açık olarak dolaştıklarını söylemiştir. Farklı dinden olan Anadolu halkının giyimlerine de değinen seyyah, Lâdik'de yaşayan Hristiyan Rum erkeklerinin beyaz ve kırmızı renkte uzun külâh taktığını, Rum kadınlarının ise başlarını büyük sargı ile sardığını anlatır⁶⁹. Ayrıca Deşt-i Kıpçak ülkesini ziyaret eden seyyah, burada o zamanın genel geçer durumlarının aksine erkeklerin kadınlara çok saygı ve hürmet gösterdiklerini, kadınların toplumda erkeklerden üstün olduklarını hayretle anlatmaktadır. Seyyahın bu konudaki ilk gözlemi Emir Saltıye Bey'in hanımının beyinin konağına giderken pencere ve kapıları açık durumda cariyeleriyle birlikte arabasında yolculuk ettiğine şahit olmasıdır. Buradaki Türk kadınlarının da yüzleri açık vaziyette dolaştığını, başlarına da 'buğtak' adını verdiği mücevherlerle süslü ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan bir hotoz taktığından bahseder. Seyyah burada kadınlara gösterilen hürmete o kadar şaşırır ki toplumun geneline baktığı zaman adeta erkeklerin kadınların hizmetçisi olarak görüldüğünü söyler⁷⁰. Anlaşılmaktadır ki 14. yüzyıl İslam coğrafyasının giyim anlayışında temizlik ön plana çıkmış olup giysilerin renkleri ve şekilleri yöreye göre değişmekte, Türk kadınları genellikle yüzleri açık olarak çeşitli şekillerde ve renklerde başlık takarak toplumun içinde yaşamaktadır.

---

⁶⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 227.

⁶⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 279.

⁷⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 317-318.

İbn Battûta'nın gözlemlerine göre 1320'de İslamiyet'i kabul ederek Muhammed adını alan Deşt-i Kıpçak sultanı Uzbek Han⁷¹'ın Taytuğlî, Kebek, Beylûn ve Urducâ Hatun adında dört tane eşi vardır. Her hatunun ayrı bir arabası vardır ve arabanın içindeki odası altına benzer gümüşten mücevherlerle kaplı ahşaptan meydana gelmiş kubbe şeklindedir. Arabayı çeken atların üstü sırmalı ipekten meydana gelmiş perdelerle örtülmüştür. Hatunlar seyahatinde sağ yanına 'Ulû Hatun' dedikleri hanımın sağ kolu sayılan veziri, sol yanını da teşrifat⁷² ve perdedarlığını yaptığı Küçük Hatun' u oturmuştur. Ön tarafında 'benât' dediği altı cariyesi, arkasında ise bunlardan ikisi bulunur. Hatunların kıyafetlerine dair bilgiler veren seyyah, hatunların başlarına *buğtâk* taktığını, sırtını da Rum prenseslerinin giydikleri elbisenin benzeri olduğunu söylediği inci ile kaplanmış 'minut' dediği bir mantoya benzer dış elbise giydiğini anlatır. Yanında bulunan ulu ve küçük hatunun başına inciyle kaplanmış yazma taktıklarını, arkasında ve önünde bulunan kızların da 'külâ' dediği yine tepesinde sorguç bulunan mücevherlerle kaplı külâh başlık taktığını söyler. Bu kadınların elbisesinin 'nâh' adı verilen ipekten yapılmış olduğunu, cariyelerin ve hizmetkârların da aynı şekilde altın ve mücevherle kaplı ipek elbiseler giyip külâh şeklinde başlık taktığını belirtir. Yanında bulunan cariyeler ve hizmetçiler de aynı şekilde alaya ipek elbise ve külâhlarıyla eşlik etmektedir. Anlaşıldığına göre Orta Çağ'da devletin üst kademesinde bulunan kadınların devlet merasimlerinde ve seyahatleri esnasında kullandıkları giyim şekilleri döneminin kaliteli malzemesi olan ipekten yapılmış olup değerli taşlar ile süslenmiştir. Tepesinde tavus tüyünden ve farklı türden mücevherlerden oluşmuş sorguç bulunan külâh şeklinde başlık ve *nâh* ismiyle anılan ipekten üretilmiş elbiseler giyen kadınlar, hükümdarlığın alametlerinden sayılan Türkçede kuşları tepesinde bulunan tüylere verilmiş isim olup daha sonra başa takılan bir eşya olan sorguç kendileri de kullanmıştır. Bu gelenek sadece kendilerine has olmayıp aynı zamanda çevresinde bulundukları cariyeler ve hizmetçilerde de aynı şekilde devam etmiştir.

İbn Battûta, İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen bununla uyuşmayan hareketleri olan beldelerdeki kadınların bazı hareketlerini şaşırarak anlatır ki bunlardan bazıları günümüzde de yargılanacak bir durumdur. Örneğin zenci ülkesinde

---

⁷¹ Kafalı, M. (2007). "Özbek Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 34, s. 108.

⁷² Protokol görevlisi. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Karaca, F. (2011). "Teşrifat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.40, s. 570.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

gözlemlerde bulunan seyyah, buradaki hizmetçi kadınların, cariyelerin ve küçük kızların Ramazan ayında üzerine hiçbir giysi giymeden dolaştıklarını görmüştür. Devletin askeri kesiminin sultanın sarayında iftarını açarken onların yemeklerinin yirmi çıplak kız tarafından getirildiğine şahit olan seyyah, bu durumun daha sonra bir gelenek olduğunu anlamıştır. Tüm kadınların hatta hükümdarın kendi kızının bile çıplak vaziyette hükümdarın karşısına çıktığını anlatan seyyah, Kadir Gecesinde yüz kadar cariyenin hazırlanan yemekleri çıplak vaziyette sunmasını şaşkınlıkla anlatır⁷³. Berehnekar ülkesindeki de aynı durumla karşılaşan seyyah, kadınların ilgi çekecek kadar güzel olduklarını fakat giysi olarak sadece ağaç yapraklarını kullandıklarını notlarına ekler. Seyyah yanında hediye etmek üzere bu ülkenin hükümdarına *bengâle* işi giysiler getirdiyse de hükümdar bu giysileri asla giymez, bu giysileri bayram olduğu vakit fillerin üzerine sererler. Yörenin hükümdarı ülkesine gelen yabancılardan bir cariyeye, bir köle, fillere örtmek üzere kumaş, kendi hanımının beline ve ayak parmaklarına takmak üzere altın takılar talep etmiştir. Seyyah bu istenilenleri vermeyenlere büyü yapıldığını ve o kimsenin hayatını kaybettiğinden bahseder⁷⁴. Anlaşıldığı kadarıyla Orta Çağ coğrafyasının bazı ülkelerinde çıplak olmak bir gelenek halini almıştır. Takı olarak altın takı ve kumaş veya giysi çeşitleri vergi olarak alınmaktadır. Ayrıca giysi para yerine geçmiş olup bir değişim aracı olarak da kullanılmıştır. Giysi bu coğrafyada özel günlerde kullanılan bir eşya olarak da görülmüş ve değeri artırılmıştır.

Hinavr şehrine giden seyyah buranın coğrafi özellikleriyle ilgili bilgiler verdikten sonra kadınlarının güzel ve iffetli olduklarını, dikişsiz elbise giydiklerini anlatır. Kadınlar giysilerinin bir ucunu elleriyle tutmakta, geriye kalan bölümleriyle ise başını ve göğüs bölgesini kapattıklarından bahseder. Takı olarak da burunlarına altın bir halka takmışlardır⁷⁵. Seyahati esnasında uğradığı Maldivli kadın hükümdarın ve buralı kadınların başlarını kapatmadığından ve saçlarını bir tarafa topladıklarından da bahseder. Giysilerinin ise sadece göbekten aşağı kısmı örtecek şekilde bir peştamal ile sardıklarını, vücudunun geri kalanını ise çıplak bırakıp toplum içerisinde böyle gezdiklerini söyler. Bu durum seyyahın oldukça tepkisini çeker ve kendisi burada kadılık makamına

⁷³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 676-677.

⁷⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 600-601.

⁷⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 538.

geldiği zaman hoř karşılamadığı bu durumu değiştirmeye çalışır. Kapalı giyimi benimseyen İbn Battūta, kadınların açık geldikleri takdirde davalarına bakmaz ve huzuruna kabul etmez. Kadınlara bu Őekilde yaptırım uygulayan seyyah bu durumu değiştirmek istediyse de muvaffak olamamıştır. Bazı kadınların gōbekten ũstünü kolları kısa ve geniş bir gōmlek giyerek kapattığını sōyleyen seyyah, cariyelerinin başını kapattırdıysa da bu hallerini kendisi de beğenmez. Tesettürün bir alışkanlık meselesi olduğunu vurgulayan gezgin, bař örtüsünün kadınların sūsü olduğuna ve kadını gūzelleřtirdiđine inansa da cariyelerinde bu durumun aksini gōrmektedir. Maldiv kadınlarının kullandığı takılar hakkında da bilgi veren seyyah, onların kollarına dirseklerine kadar bilezik taktığını anlatır. Hükümdar eşleri ve akrabaları altın bilezik takarken halk kesiminden kadınlar gūmūř bilezik takmaktadır. Bu durum takıda sınıfsal bir ayırımın ve ekonomik anlamda bir çeşitliliğin olduğunu gōstermektedir. Ayrıca Maldivli kadınlar ayaklarına 'bāyil' dedikleri halhal, boyunlarına da 'besdered' adını verdikleri altın kolye takmaktadır⁷⁶. Ayrıca Orta ađ kadınlarının genelde ipek giysiler giydiklerini, takı olarak da altın ve gūmūř bilezik, gerdanlık, ayak parmaklarına yūzūk, halhal, burunlarına altın hızma kullandıkları anlaşılmaktadır. Altın ve gūmūř takının kullanımına gōre insanlar arasında sınıfsal bir ayırım sōz konusudur.

İbn Battūta ve Broquière'in Konstantiniyye'de kadınların tōrenlerde giydiđi giysileri eserlerinde anlatması dōnemin devletin ũst tabakasında yer alan kadınların giyim tarzları hakkında bilgi vermektedir. İbn Battūta, Sultan Őzbek Han'ın Rum eři Beylūn Hatun ile birlikte Beylūn Hatun'un babasını ziyaret etmek amacıyla onun kervanıyla birlikte yola çıkmıřtır. Beylūn Hatun'u yolda kardeři Rum prensi karřılar. Prens'in bařında mūcevherlerden oluřan bir gōlgelik ũzerinde ise beyaz bir elbise vardır. Maiyetinin de beyaz elbise giydiđini anladıđımız prensi özel koruma, cariyeye ve kōlelerden oluřan beř yūz kiřilik bir grup hatun karřılar. Beylūn Hatun'un maiyetinin gūmūř ve altınla sūsli ipek elbiseler giydiđini anlatan seyyah, Hatun'un 'nahh' ya da 'nesic' adı verilen incilerle sūslenmiř bir elbise giydiđinden bahseder. Hatun bařına çok deđerli tařlarla sūslenmiř bir ta kondurmuřtur. Bindiđi at ise altın ve gūmūřlerle sūslenmiř ipek rtūyle rtūlmūř olup atın ayak bileklerinde altından halhallar vardır. Sadece kendisi deđil hatunun atı da özel bir sūslemeye tabi olmuřtur. Konstantinapolis de gōzlemlerine devam eden Broquière, burada İmparatoriçenin kilisedeki dūzenlenen dinsel bir oyunu seyrettikten sonra

---

⁷⁶ İbn Battūta, *Seyahatnāme*. s. 560.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

saraya döndüğü esnadaki giyim tarzını anlatır. İmparatoriçe oyun sona erince kiliseden çıkar ve oraya üzerine bineceği eyerleri değerli işlemelerle süslenmiş bir at getirilmiştir. İmparatoriçenin atın üzerine binebilmesi için bir basamak hazırlanır ve yanında yardımcısı kolsuz uzun bir manto ile onu beklemektedir. Yardımcı kolsuz mantoyu olabildiğince yukarı kaldırır ve kadın ata binince mantoyu sırtına atar. Yardımcı buna ek olarak İmparatoriçeye tepesi sivri üzerinde üç tane altın tüy bulunan Yunan şapkalarından birini vermiştir. Seyyahın güzelliğini övdüğü Bizans Hatun'unun kulağında ise değerli taşlardan ve yakutlardan oluşmuş düz ve geniş küpeler bulunmaktaydı. Sadece kendisinin değil maiyetinde bulunan kimselerde tıpkı İmparatoriçe gibi manto ve şapka giyip ata binmekteydi⁷⁷. Buradan anlaşıldığı üzere her iki seyyahın da belirttiği gibi Konstantiniyye'de devletin yönetici kesiminde yer alan kadınlar üzerinde inci ve yakut gibi değerli taşlar bulunan elbiseler giymiş başlarına da yine bu taşlardan oluşmuş şapka takmışlardır. Yanlarında bulunan kadınların da giyim tarzında farklılık görülmemiştir. Hatunların atları da bu özenden payını aldığı, üzerlerinin ipek bir örtüyle örtüldüğü ve koşum takımlarına varıncaya kadar değerli taşlarla bezendiği görülmektedir. Altın, gümüş, inci, yakuttan oluşan gerdanlık ve küpe de dönemin takıları arasında yer almaktadır.

İbn Battûta giysilerde kumaş çeşidi olarak ipeğin kullanıldığını belirtirken⁷⁸, Broquiere Thabor dağı çevresine yaptığı seyahatinde ilk defa kadın ve erkek giysilerinde pamuğun kullanıldığından bahsetmiştir⁷⁹. Buradan anlaşıldığına göre Orta Çağ giysilerinde ipek yaygın bir kumaş olarak kullanılırken, pamuklu giysiler nadir olarak tercih edilmiştir.

Peçe genellikle İslam ülkelerinde kadınların yüzlerinin tamamını veya belli bir kısmına örttükleri kumaşa verilen isimdir. Bazen tesettürün bir parçası olarak kullanılan peçe bazen de Ortadoğu'nun fazla sıcağından korunmak amacıyla da kullanılmıştır. Hz. Muhammed döneminde örtünmeyle ilgili ayet nâzil olduktan sonra kadınlar peçe takmaya başlamıştır. Bu durum Emevîler ve Abbâsîler döneminde kadınların sokağa çıkarken peçe takmasıyla devam etmiştir⁸⁰. İbn

---

⁷⁷ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 219-220.

⁷⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 601.

⁷⁹ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 138.

⁸⁰ Bozkurt, N. (2007). "Peçe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.34, s. 210.

Battûta ve Broquière'nin seyahatnâmelerine göre kadınların peçe kullanımıyla ilgili farklı uygulamalara rastlanmıştır. İbn Battûta Rum diyarı adını verdiği Anadolu'da Türk kadınlarının yüzlerini örtmediğini söylemektedir⁸¹. Seyyah, Huvarezm ülkesi emirinin hanımı olan Turâbek Hatun'un kendisi için düzenlediği bir ziyafete katılır ve bu hanımın kendisine selam verdiği sırada yüzünün peçe ile örtülü olduğundan bahseder. Broquière ise Suriye'de Türkmen kadınların yüzlerini siyah renkte etamin kumaştan üretilmiş dört köşe çok ince bir örtüyle kapattığını anlatmaktadır. Hatta kadınlar zenginlik derecelerine göre peçelerin üzerini sikkeler ve değerli taşlar ile süslemektedir⁸². Seyyah, Osmanlı sultanının Rumeli beylerbeyinin kızının düğünü için hediye götüren alayın içinde bulunan paşa hanımlarının da altın sırmalı kırmızı kumaştan oluşan bir elbise giydiklerini ve yüzlerini de değerli taşlarla süslenmiş ince kumaştan süslü peçelerle örttüğünden bahsetmektedir⁸³. Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki Orta Çağ coğrafyasında bazı Türk kadınları hariç peçe kullanımı yaygın olup kadınların toplum içindeki buldukları seviyeye göre peçenin özellikleri değişmektedir. Eğer peçe kıymetli taşlarla süslü ise toplum içerisinde yüksek, daha sade ise halktan bir kadına ait olduğu söylenebilir.

9. Güzellik Algısı

Bakımlı olmak, hoş görünmek insanlık tarihi boyunca kadınların dikkat ettiği hususların başında gelmektedir. Kıyafetini özenli parçalardan seçerek temiz giyinmesi, hoş koku sürünmesi, vücut ölçülerinin istenilen seviyede olması kadının kendini daha iyi hissetmesine, çevresine karşı pozitif davranışlar sergilemesine ortam hazırlamaktadır. İbn Battûta ve Broquière eserlerinde kadınların güzellik anlayışlarıyla ilgili anlatımlara yer vermiştir. Her iki seyyah da toplumun farklı kesimlerini temsil eden kadınların güzelliklerine dikkat çekmişlerdir. İbn Battûta Marhatalı kadınların Allah'ın özenerek yarattığı varlıklar olduğunu, onların burun yapısının ve kaşlarının olağanüstü güzellikte olduğunu söylemiştir⁸⁴. Güzellik anlayışı içerisine uzun boya sahip olmayı ve hafif kilolu olmayı da dâhil eden İbn Battûta, Berdameli kadınların bu özelliklerin yanına tenlerinin de beyaz olduğunu eklemiştir⁸⁵. Seyyah gezdiği coğrafyalarda kadınların saç ve cilt bakımına da dikkat ettiklerini ve bunun için

---

⁸¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 273.

⁸² Bertrandon De La Broquière, *Seyahatnâme*. s. 163, 164.

⁸³ Bertrandon De La Broquière, *Seyahatnâme*. s. 250,251.

⁸⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 531.

⁸⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 682.

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

özel karışımlar hazırlayıp kullandıklarını anlatmaktadır. *Nârgîl* bitkisinin Hindistan'a özgü bir ceviz olduğundan ve bu bitkinin vücudu kuvvetlendirip yüzdeki canlılığı çoğalttığından bahsetmiştir. Afrodisyak etkisi de olan bu bitkinin yağını belirli işlemlerden geçirdikten sonra kadınlar saçlarını gür ve parlak hale getirmek için kullanmışlardır⁸⁶. Maldivli kadınların temizlik konusunda çok özenli olduğunu, günde iki kez yıkadıklarını anlatmıştır. Bu işlemden sonra kadınlar parfüm olarak *sandaliye* ağacından elde edilen kokuyu ve Mogadişudan getirdikleri güzel kokan *gâliye* kremi bolca sürmektedir. Sadece kendisine değil ailesine de aynı işlemi uygulayan Maldivli kadınlar, özellikle sabah namazından sonra eşinin ve oğlunun gözlerine sürme sürer, gülsuyu ve gâliye kremi ile bakımını tamamlardı. Seyyah bu yaptıkları cilt bakımının yörenin bir âdeti haline geldiğini anlatır⁸⁷.

Fransız seyyah Broquiere, toplumun en alt kesiminden kadınlar ile yönetici kesimden kadınların bakımına dair birçok gözlemini eserinde belirtmektedir. Bursa'ya seyahat eden seyyah burada atlı bir Türk'ün Hoyarbarak (Hoca Barak) isimli birine eşinin babasının öldüğünü söyler. Kadının yüzünün peçeli olduğunu anlatan seyyah, bu haber üzerine o zamana kadar hiç görmediği şekilde kadının yüzünü açıp yasını tuttuğunu anlatır⁸⁸. Verilen bu bilgiden Anadolu kadınlarının önemli bir duruma rastlamadıkça yüzlerini açmadığı anlaşılmaktadır. Bundan sonraki değerlendirmelerini İmparatoriçeler üzerinden yapan Broquiere, kilisede düzenlenen bir eğlence törenini izleyen İmparatoriçenin güzelliğinden bahseder ve doğal güzelliğine vurgu yaparak ihtiyacı olmadığı halde kadının makyaj yaptığını belirtir⁸⁹. Seyyah Avrupa'da bir senyörün verdiği davete katılır. Burada yapılan eğlencede seyyahın o zamana kadar hiç rastlamadığı şekilde güzel saçları olan zarif hanımlarla soylu erkeklerin dans ettiğini anlatır⁹⁰. Bu malumata göre Orta Çağ kadınlarının vücut temizliğinden, saçlarının bakımına, güzel kokmak için kullandıkları esanslardan, krem dâhil her türlü kozmetik malzemesini kullanmışlardır. Bunları üretirken *nârgîl* ve *galiye* gibi bitkilerden üretilen doğal

⁸⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 255, 256.

⁸⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*. s. 557.

⁸⁸ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 199.

⁸⁹ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 219.

⁹⁰ Bertrandon De La Broquiere, *Seyahatnâme*. s. 282,283.

yollardan ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu durum kadınların kendilerine gösterdiği özeni de göstermektedir.

SONUÇ

Seyyahlar gezip gördüğü coğrafyalarda kadının yaşamına dair çeşitli yönlerine tanık olmuşlar ve bu durumu eserlerine yazmışlardır. İbn Battta seyahatnmesini yazarken gerek İslami geleneklerin hüküm sürdüğü yerlerde gerekse Müslüman olmayan coğrafyalarda kadının sosyal ve ekonomik hayattaki yerini İslami perspektiften değerlendirmiştir. Avrupalı seyyah Broquiere ise kadının yaşamına tanık olduğu coğrafyalarda halkın yönetici kesiminden olsun veya cariyeye denilen taban kesimi de dhil değerlendirmelerini bir Hristiyan'ın bakış açısından anlatmıştır.

Orta ağ coğrafyasını gezen her iki seyyah kadının evlilik yaşamına dair gözlemlerde bulunmuştur. İbn Battta, Hindistan ve Afrika bölgesindeki kadınların genelde vatanlarına aşırı derecede bağlı olduğundan evliliklerini bu coğrafyadan yaptıklarını ve her ne şekilde olursa olsun yurtlarından ayrılmadıklarını belirtmektedir. Yine bu bölgede, hükümdarın devleti kız kardeşlerinin oğullarına bırakmasından dolayı saltanatın anaerkil düzende yürüdüğü de söylenebilir. Halkın sosyal refahının sağlanmasına önem verildiğini gördüğümüz İslam coğrafyasında çeyiz masrafları da vakıflar tarafından karşılanmıştır. Mehir uygulamasının İslam coğrafyasına hükmeden hükümdarların eliyle korunduğunu gördüğümüz bu uygulamaya Broquiere tarafından rastlanmamıştır. Burada Avrupalı seyyahın Müslüman olmadığından dolayı değermediği söylenebilir. Düğün merasimlerinden de bahseden her iki yazarın birleştikleri nokta ise kadınların düğün eğlencesinde yer aldıkları ve yüzlerini tören esnasında kapalı tuttuklarıdır.

İbn Battta kadınların eğitim alanında kendini geliştirdiklerini, başta hadis ilmi olmak üzere din alanında eserler verdiklerini, gezdiği coğrafyalarda kızlara özel okulların bulunduğunu anlatmaktadır. Ayrıca toplumun en alt tabakasında bulunan cariyelerin dahi eğitimi olup olmamalarına göre farklı muameleye tabi tutulduğunu söylemektedir. Kadınların eğlence hayatındaki konumlarına değerinen her iki seyyah din farkı gözetmeksizin kadınların eğlenceye dahil olduklarını hatta meslek olarak eğlence sektöründe bulduklarını belirtmişlerdir. Seyahatnamelere göre Orta ağ kadınlarının meslek olarak ticaret alanında üretim aşamasından satışına kadar her bölümde yer aldıkları,

İbn Battûta ve Broquiere Seyahatnâmelerine Göre Orta Çağ Kadınının Sosyal ve Ekonomik Durumu

maden işçisi, kilise görevlisi, hamam çalışanı, ev hizmetlisi, kervan rehberi, şehir plancısı gibi çeşitli vasıflarda ekonomik hayata dâhil oldukları anlaşılmıştır.

Köle ticaretinin oldukça normal karşılandığı Orta Çağ dünya coğrafyasında cariyelerin köle pazarlarında birtakım özelliklerine göre fiyatlarının değişiklik gösterdiği söylenebilir. Hatta hükümdarlar diplomatik ilişkilerde karşı tarafın hükümdarına hediye olarak sunulmak üzere cariye de göndermiştir. Kadınların dönemine göre moda anlayışlarında İbn Battûta ve Broquiere'in birleştikleri nokta peçe üzerinedir. Kadınlar yüzlerini peçeyle kapatmışlardır. Ayrıca ekonomik durumlarına göre peçe üzerindeki süslemeler farklılık göstermektedir. İbn Battûta, Türk kadınlarının toplum içerisinde yüzü açık olup peçe kullandığını belirtirken, Broquiere ise Anadolu kadınlarının önemli bir durum olmadıkça yüzünü açmadığını peçe ile kapattığını ifade etmektedir. Giysilerin çoğu ipekten olup nadiren pamuklu giysilere de rastlanmıştır. Ayrıca giysilerin bazı coğrafyalarda vergi çeşidi olarak alındığı da olmuştur. Dönem kadınları altın, gümüş, yakuttan oluşan mücevherler kullanmışlardır. Bu tür takıları daha çok yönetici kesimden olan hatunların kullandığı görülmektedir. İbn Battûta ve Broquiere'in kadınlar üzerindeki izlenimleri farklı coğrafyalarda yaşayan Orta Çağ kadınlarının ihtiyaçları dâhilinde benzer özelliklere sahip olduklarını, toplumun gerisinde kalmayarak hayatın her yönüyle içinde olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M.Â. (2003). "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (28, 389-391). Ankara: TDV Yayınları.
- Bertrandon De La Broquière, (2000). *Bertrandon De La Broquière'nin Deniz Aşırı Seyahati*. Çev. İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Bozkurt, N. (2007). "Peçe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (34, 210-212). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2009). "Seyahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37, 7-9). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2022). *İbn Battûta Seyahâtnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1975). Bertrandon De La Broquiere ve Seyahâtnamesi (1432-1433). *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1-2), 85-126.
- Eyice, S. (1999). "Bertrandon de la Broquiere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5, 523-524). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kafalı, M. (2007). "Özbek Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (34, 107-109). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaca, F. (2011). "Teşrifat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (40, 570-572). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (1992). "Bîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (6, 125). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdal, A.N. (2015). "Ortaçağ İslam Coğrafyasında Karşılaşılan Sıra Dışı Ödeme Araçları". *Corrent Research İn Social Sciences*, 1 (1), 9-11.
- Shakman, A. (2024). "Kazak Çizgi Filmlerinde Folklor Unsurlarının İncelenmesi: Kanbak Şal ve Dev Örneği". *Turkologia Dergisi*, 1 (117), 99-118.
- Waines, D. (2012). *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati*. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 23.08.2024

Submitted: 23.08.2024

Kabul Tarihi: 19.12.2024

Accepted: 19.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1537896>

Çoşkun TOPAL¹ – Orhan Çahalov²- Nafiz MADEN³

SON BULMAYAN AHISKA SÜRGÜNÜ: 1944 AHISKA SÜRGÜNÜ BİR AİLENİN HAYAT HİKÂYESİ

Öz: Bu çalışma yüzyıllar boyu anavatanlarında yaşarken 1944 yılında çeşitli sebeplerle vatanlarından sürgün edilen Ahıska Türklerinin yaşam mücadelesini konu edinmektedir. Gürcistan'ın güneyinde yer alan Ahıska, eski dönemlere kadar uzanan tarihi bir geçmişe sahiptir. 1944 yılında güvenlik sebepleri nedeniyle Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıska Türkleri, bugün itibariyle dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşamaktadırlar. Ana vatanlarına dönüş konusunda günümüzde yasal bazı kolaylıklar sağlansa da bu girişimler genelde engellerle karşılaşmış ve yasal ilerleme görülmemiştir. Tercih ettikleri topraklarda her türlü zorluklarla karşılaşan Ahıska Türkleri, bazen yerel halk bazen de yönetim tarafından baskıya maruz bırakılmışlardır. Birçok kez yer değıştiren Ahıskalılar, Sovyet coğrafyasının en ücra köşelerine kadar dağılmışlardır. Halen Türkiye başta olmak üzere Rusya, ABD ve Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir alana

¹ Prof. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,, coskuntopal@ktu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3627-6805>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cahalov.orhan@mail.ru, ORCID <https://orcid.org/0009-0000-5295-9705>

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nmaden@ktu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0009-0000-5067-2110>

yayılmış olarak hayatlarını sürdürmektedirler. 1944 srgnyle başlayan ve 1989 Fergana olayları ile devam eden bu süreçte her türlü g olgusunu yaşayan Ahıska Türklerinin hayatları derinden etkilenmiştir. Çalışmanın odak noktası, 1944 ve 1989 Srgnlerine bizzat tanık olan Ahıska Türkü bir ailenin hayat hikayesi üzerine olacaktır. Ailenin yaşadığı deneyimler, Ahıska Türklerinin dayanıklılığı ve umuduyla dolu bir yolculuğun parçasıdır. Bu alışma, Ahıska Türklerinin tarihi ve kültürel mirasının anlaşılmasına ve bu topluluğun yaşadığı travmanın derinliğinin kavranmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, 1994 Sürgünü, 1989 Fergana olayları, Orta Asya, Ahıska

The Non-Ending Meskhetian Exiles: The Life Story of a Ahiskan Family in 1944 Exile

Abstract: This study is about the life struggle of Meskhetian Turks who were exiled from their homeland for various reasons in 1944 while living in their homeland for centuries. Meskhetian, located in the south of Georgia, has a historical past dating back to ancient times. Meskhetian Turks, who were exiled to Central Asia for security reasons in 1944, live in various countries of the world today. Although there are some legal facilitations for returning to their homeland, these initiatives have generally faced obstacles and no legal progress has been actualized up to now. Meskhetian Turks, who faced all kinds of difficulties in their preferred lands, were sometimes subjected to pressure by the local people and sometimes by the administration. Meskhetians, who moved many times, dispersed to the farthest corners of the Soviet Union geography. They continue their lives spread over a wide area extending to Turkey, USA, Russia, and Central Asia. In this process, which started with the exile of 1944 and continued with the events of Fergana in 1989, the lives of Meskhetian Turks, who experienced all kinds of migration, were deeply affected. The focus of the study will be on the life story of a Meskhetian Turkic family who directly witnessed the 1944 and 1989 Exiles. The experiences of the family are part of a journey filled with resilience and hope for Meskhetian Turks. This study aims to contribute to the understanding of the historical and cultural heritage of Ahıska Turks and to grasp the depth of the trauma experienced by this community.

Keywords: Meskhetian Turks, 1994 Deportation, 1989 Fergana events, Central Asia, Ahıska

GİRİŞ

Enver Cahalov'un aziz hatırasına...

Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Batum limanına uzanan güzergâhta yer alan Ahıska bölgesi, özel bir jeostratejik konuma sahiptir. 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması ile Rus İmparatorluğuna savaş tazminatı olarak verilmiştir⁴. Bunun için Rusya, Ahıska bölgesini, 19. yüzyıldan itibaren kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek amacıyla bölgedeki Türklere yönelik baskılarını arttırarak Türkiye'ye göçe zorlamış, Kuzey Anadolu'dan gelen 30 bin civarındaki Ermeni, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine yerleştirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmiştir. Mesket Müslümanları⁵ olarak da adlandırılan Ahıska Türkleri, *özel yerleşimciler rejimi* politikasıyla Stalin döneminde yurtlarından sürgün edilmiş, vatansız kalmalarına ve yaşadıkları bütün acılara rağmen Türklüklerini asla unutmamışlar, kendi dillerini en saf haliyle konuşmaktan vazgeçmemişlerdir⁶. Nitekim, altı yaşına girdiğinde Kazakistan'a sürgün olarak ailesiyle birlikte giden Aşık Kemal Karaev Millet, Vatan, Ana, Kardeşlik, Dostluk, İslamiyet konularında pek çok şiir yazarak Ahıska Türklerinin kültür ve dilinin yaşatılmasında büyük katkıları olmuştur⁷.

Ahıska Türklerinin sürgünü 14 Kasım 1944 tarihinde gerçekleşmiştir. 1944 yılına kadar Gürcistan'ın Acara Özerk bölgesinde, Meşhet sıradağlarının bulunduğu yörelerde ve Türkiye sınırına yakın Ahıska, Ahılkale, Adıgün, Aspinza ve Ninotsminda adlı bölgelerde yaşamakta olan Ahıska Türkleri SSCB, Devlet Savunma Komitesi'nin, 31 Temmuz 1944 tarihinde 6279 sayılı kararıyla rızaları olmaksızın anavatanlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Zorunlu göçün daha ilk aylarında, çoğu çocuk ve yaşlı olmak üzere 30.000-50.000 kişi açlık ve soğuktan ölmüştür. Kadınların birçoğu idrar yolları ve kesesi zedelenmesi

⁴ Kariptaş, Gevher Nesibe. "Dünden Bugüne Ahıska Türkleri." *Ahi Evran Akademi* 2.1 (2021): s.93.

⁵ *Mesket Müslümanları* terimi, genellikle *Mesketian Türkleri* olarak bilinen bir etnik grup olan Ahıska Türkleri için kullanılır. Ahıska Türkleri, Gürcistan'ın Ahıska (Mesketi) bölgesinde yaşayan Türk kökenli Müslümanlardır.

⁶ Topal, Çoşkun. "Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu." *Turkish Studies* 3.7 (2008): s.619-631.

⁷ Kafkasyalı, Ali. "Ahıska Sürgününün Son Tanıklarından Âşık Şair Kâmal Karaev." *Türkoloji* 60 (2012a): s.68.

sonucu yolda hayatını kaybetmiştir. Sürgün edilen Ahıskalılar, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın belirlenen yerleşim bölgelerine yerleştirilmiştir. Ancak iskân bölgelerine uyum sağlamada büyük zorluklar yaşayan Ahıskalılar, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla, ilaçsızlık ve açlıkla karşılaşmışlardır. Diğer yandan, sıkıyönetim kurallarını çiğnemeleri halinde 25 yıl Sibirya'ya aileleriyle birlikte sürgüne gönderilme tehdidi ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır⁸.

1944 sürgününe bir de 1989 Fergana olayları eklenmiştir. Bir pazar kavgası nedeniyle 1989 yılında binlerce kişi yine sürgün edilmiş veyahut yerinden edilmiştir. Fergana vilayetinin Kuvasay ilçesinde çıkan bu olay, Ahıskalılar tarafından ikinci sürgün olarak adlandırılmıştır. Özbekler ve Türkler arasında çıkan bu etnik kavga, binlerce Ahıskalının yeniden göçüne sebep olmuştur. Fergana olaylarında 50'den fazla Ahıska Türkü yaşamını yitirmiştir. 1944 sürgününden sonra, en fazla Ahıska Türkünü içinde besleyen ülke Özbekistan olup (yaklaşık 100.000 kişi), Fergana olaylarından sonra ülkedeki Ahıska Türkü nüfusu oldukça azalmıştır. En başta Azerbaycan olmak üzere Kırgızistan ve Kazakistan'a insanlar zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. SSCB'nin dağılması sonrasında ise bu göçler, başta Orta Asya olmak üzere, Türkiye, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve son olarak ABD'ye kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır^{9,10}. Ahıska Türkleri, 11.07.1992 tarih ve 3835 sayılı kanun ile Türkiye'de iskân edilmelerine karar verilmiştir¹¹.

Ahıska Türklerinin, Stalin tarafından 1944'te Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'a sürgün edildikten sonra, vatanlarına geri dönmeleri konusu bölgesel ve uluslararası dinamiklere bağlı olarak ulus ötesi bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda, Gürcistan hükümetinin uluslararası yükümlülükleri, resmi ve gayri resmi uygulamaları, bölgeyle ilgilenen ülkelerin tutumlarına uygun olarak gerçekleştirilmektedir¹².

Ahıska Türkleri, tarihi süreç içerisinde birçok zorluğa göğüs germiş, ancak kültürlerini ve kimliklerini korumak adına, azimle mücadele etmiş bir

---

⁸ Topal, Coşkun. A.g.e., s.619-631.

⁹ Alım, Mete, Doğanay, Serkan, ve Şimşek, Oğuz. "Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri." *Doğu Coğrafya Dergisi* 11.15 (2011): 318.

¹⁰ Kolukırık, Suat. "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma." *Bilgi* 59 (2011): s.167.

¹¹ Resmî Gazete, 11.07.1992, S.21281, s.24.

¹² Aydingün, Ayşegül. "Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?" *The International Journal of Human Rights* 6.2 (2002): s.49-64.

topluluktur. 1944 yılında yaşadıkları sürgünle ana vatanlarından uzaklaştırılan Ahıska Türkleri, dokuz farklı ülkede yaşamlarını sürdürmüş ve kültürlerini yaşatmaya devam etmişlerdir^{13,14}. Ahıska Türklerine hukuksuzca yapılan zulmü, hak ihlallerini, ölüme terk edilmelerini, vatansız ve yurtsuz bırakılmalarını unutturmamak adına, Kazakistan'a 8 yaşında sürgün edilen Allahverdi Piriyeve, *Ahıska Türksüz Kaldı* destanını kaleme almıştır. Bu destan, vatan hasretini, bir insanın doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmasının ne kadar derin bir acı yarattığını şiirsel bir dille ifade eder. Ana, baba ve yar kadar değerli olan vatanın kaybı, destanın temel temasını oluşturur. Allahverdi Piriyeve, sürgüne maruz kalanların hissettiği özlemi, haksızlık karşısında yaşadıkları hayal kırıklığını ve bu insanların vatansız bırakılmasının yol açtığı derin yaraları bu eserle dile getirir¹⁵. Bu makalede, Ahıska Türklerinin yaşadıkları zorluklar, mücadeleleri ve kültürel mirasları ele alınacaktır.

Ahıska Tarihi

Ahıska ve çevresi, çok eski çağlardan beri farklı ulusların birlikte yaşadığı bir coğrafyadır. Tarihin değişik zamanlarında bölgede Hurriler, Urartular, Kimmerler ve Sakalar bu bölgeye hâkim olmuşlardır¹⁶. Rus işgali öncesinde Anadolu Türklüğünün bir ögesi olan Ahıskalılarının anavatanı bugünkü Gürcistan devletinin toprakları içindedir. Meskheti/Meskhetya olarak da bilinen, Güney Gürcistan'da Akalsikhe (Ahıska), Tiflis'e 150 km uzaklıktadır. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına sadece 12 km uzaklıktadır. Ahıska bölgesi, Posof, Çıldır ve Ardahan'ı içine alan bölge ile sınırdır^{17,18,19}.

---

¹³ Orhan, Fatih, ve Ogün Coşkun. "Zorunlu Göçlere Yeni Bir Örnek: Ahıska Türkleri'nin Erzincan'a Göçleri." *Türk Coğrafya Dergisi* 67 (2016): s.42.

¹⁴ Poyraz, Tuğça, ve Abdurrahim Güler. "Ahıska kimliğinin göç sürecinde inşası: Amerika'ya göç eden Ahıska Türkleri." *Bilig* 91 (2019): s.189.

¹⁵ Kafkasyalı, Ali. "Allahverdi Piriyeve ve "Ahıska Türksüz Kaldı" Destanı." *Türkooloji* 59 (2012b): s. 33.

¹⁶ Kalkan, Mustafa. "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri." *Bilig* 12 (1998): s.166.

¹⁷ Taşdemir, Tekin. *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

¹⁸ Zeyrek, Yunus. "Ahıska Türkleri: Sürgünde 70. Yıl." *Bizim Ahıska Dergisi* 36 (2014): s.3-5.

¹⁹ Dedeoğlu, Azad. "Ahıska bölgesinde Kıpçakların tarihi (XI-XVI. yüzyıllar arası)." PhD diss., Necmettin Erbakan University (Turkey), 2018.

Ahıska Türklerinin anavatanı olan Ahıska bölgesinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. *Dede Korkut Kitabı'nda Ak-Sıka (Ak-Kale), 481 yılında Akesga adıyla anılan Eski-Oğuzlar beldesi, Gürcüce Yeni Kale anlamına gelen Ahal-Tsihen'in Türkçe şeklidir. Ayrıca, Aksıka kelimesini Ahıska civarındaki kavimler Ahıska, Akhır-Kıska ve Ak-sıka şeklinde telaffuz etmektedirler* ²⁰.

Ahıska Türkleri, fiziksel görünüş açısından Kıpçaklara büyük ölçüde benzese de yaşadıkları yüksek dağlık bölgelerin sert iklim koşulları nedeniyle bazı farklılıklar göstermektedir. Bu değişimin sebepleri arasında yüksek Kafkasya dağlarının sert fiziki koşulları yağlı beslenmeyi gerektirir. Hareketli yaşam tarzı, doğal besinler, zengin gıda çeşitliliği ve soğuk iklim insan fiziği üzerinde değişime sebep olmuştur²¹.

Ahıska Türklerinin kökeni halen tartışmalıdır. Fiziki Antropoloji, tarihi coğrafya, lehçe verilerine bağlı olarak Ahıska Türklerinin kökeninin Kıpçak Türklerine dayandığı ortaya koyulmuştur. Ahıska Türkleri, tıpkı Kıpçak ataları gibi Ruslar tarafından sürgün edildiklerinde Ahıska'ya yerleşmişlerdir. Ancak Ahıska'ya ilk olarak Kıpçak Türkleri yerleşmemiştir. Buraya gelmeden önce birçok Türk boyu Ahıska'yı yüzyıllarca vatan olarak adlandırmıştır. Rus baskısından kaçan Kıpçaklar, Gürcistan kralının daveti üzerine Ahıska'ya yerleşmiştir. 12. yüzyılda iki büyük göç dalgasının ardından Ahıska'ya gelen Kıpçak Türkleri, 1268-1578 yılları arasında bölgede kendi yönetimlerini *Atabey Yordu* adıyla kurmuşlardır^{22,23,24}.

Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında Gürcistan'ı fethetmesinden sonra yöre tamamen Türk yurdu haline gelmiştir. 250 sene Osmanlı yönetiminde kalan Ahıska bölgesi, nüfus, kültürel ve coğrafi olarak Anadolu'nun doğal olarak uzantısı haline gelmiş ve Osmanlı belgelerinde Ahıska Vilayeti olarak adlandırılmıştır. Rusya'nın 1828 yılındaki işgalinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Kafkasya Türkleri arasında bir tampon bölge oluşturmak

---

²⁰ Ganiyeva, Salımya. "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç etmesi ve Türk vatandaşlığına alınması ile ilgili hukuki sorunlar." *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20.1 (2012): s.178.

²¹ Kalkan, Mustafa; a.g.e., s.167.

²² Kalkan, Mustafa; a.g.e., s.168.

²³ Dedeoğlu, Azad. a.g.e.

²⁴ Devrişeva, Khalida. "Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019): s.333.

amacıyla bu bölgeye Ermenileri yerleştirilmiştir. Bu politikanın sonucunda bölgenin demografik yapısı Ermeniler lehine şekillenmiştir^{25,26}.

Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ile Edirne Antlaşmasını imzalamış, ancak Gürcistan sınırları içindeki Ahıska ve 10 Osmanlı vilayetini işgal etmiştir. Bölgenin Rusya tarafından işgal edilmesi, bölgedeki Müslümanların Osmanlı topraklarına, gayrimüslimlerin de işgal edilen bölgelere göç etmesine neden olmuştur. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile Ahıska Rusya'ya bırakılmıştır²⁷. Rus idaresine baş eğmek istemeyen çoğu Ahıska Türkü, ana vatanlarını ve evlerini terk ederek sınırı geçmişlerdir. Anadolu'ya gelen bu Ahıskalılar, Ardahan, Ağrı, Bursa, Hatay ve Çorum illerine yerleşmişlerdir. Anavatanlarında boş kalan toprakları, evleri, malları ve mülkleri ise Ermeni, Gürcü ve Rus vatandaşlarına verilmiştir. Hiçbir şekilde bölgeyi terk etmeyip kalanlar ise Rus zulmü altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Rus işgalini yaşayan ve tüm gerçekliğiyle anlatan görgü şahitlerinin ifadelerine göre, Rus Çarlığı ve İhtilal sonrasında Rusya'da idareyi alan Bolşevikler, Ahıska Türklerinin milli duygularını baskı altına almaya çalışmış ve onlara zulmetmişlerdir. Ruslar, Ahıska Türklerini *Demir Perde* arkasında yaşamaya mecbur bırakarak onları Türkiye'den uzak tutmuşlar ve her türlü ilişkilerini de takip etmişlerdir²⁸.

1944 Ahıska Sürgünü

1940'larda tüm Kafkas halklarının Stalin tarafından sürgün edilmeleri, muazzam boyutlara kadar ilerleyen bir trajedi olmuştur. Sürgünlerin üzücü sonuçları, ne yazık ki, onların soyundan gelenler tarafından hâlâ hissedilmektedir. Sürgüne maruz kalmış Ahıska Türklerinin yaşadığı acıları hafifletmek ve toplumsal yaralarını sarmak adına Sovyet rejimi tarafından sürgün edilen insanların bir kısmının anavatanlarına geri dönmelerine izin verilmiştir. Ancak, Ahıska Türklerinin sürgünden sonra ana yurtlarına dönüşlerinin hala belirsizlik içinde

---

²⁵ Zeyrek, Yunus. Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri. İzmir: Pozitif Matbaacılık, 2001, s.12-13

²⁶ Zeyrek, Yunus. "Ardahan Kongresi Öncesi ve Sonrasında Ahıska'da Millî Mücadele." *Bizim Ahıska Dergisi*, 53 (2019), s.5.

²⁷ Topal, Coşkun. A.g.e., s.619-631.

²⁸ Devrisheva, Khalida. A.g.e., s. 333-352

olması gibi talihsiz bir durum ortaya çıkmıştır^{29, 30}. Bu sorunun çözümünde Rusya Federasyonu ve Gürcistan uluslararası hukuk açısından birinci dereceden sorumlu ülkelerdir³¹.

1944 yılında Stalin yönetimince alınan Devlet Savunma Komitesi kararıyla sınır güvenliği gözetilerek, bölgedeki 209 köyden yaklaşık 100.000-120.000 Ahıska Türkü anayurtlarından koparılarak, kış mevsiminde yük vagonlarına 8-10 aile şeklinde tıkıştırılarak Orta Asya'ya zorunlu sürgüne tabi tutulmuştur. Dönemin Azerbaycan yöneticileri, Ahıska Türklerini Azerbaycan'da iskân etmek istemeleri Stalin'in kesin kararı sebebiyle bir sonuç vermemiştir. Bu şekilde yük vagonları Azerbaycan'da birkaç gün bekledikten sonra, yeniden Orta Asya'ya doğru yol almıştır. Yük vagonlarında gerçekteşen bu sürgünde, soğuk Ural dağlarının havası birçok Ahıska Türkünün yaşamına son vermiştir. Ahıska Türkleri'nin 45 gün süren sürgün yolculuğunun sonunda Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a iskân edilmişlerdir. Bu yıllarda Ahıska Türklerinin önemli bir kısmı soğuk yük vagonlarında (20.000), Alman-Rus savaşında (25.000), açlık ve hastalıktan (30.000) ölmüřtür³². O çetin kış günlerinde iskân yerlerine vardıklarında halk ağır kayıplar vermiştir. İnsanlar yıllarca hastalık, açlık ve yoksullukla mücadele etmişlerdir. Yeni yerleşim yerlerinde, idari makamlar bu insanlara halk düşmanı muamelesi yapmıştır. Kendi dillerinde eğitim alamamışlardır, haklarını savunabilecek kendi aydınlarını yetiştirme fırsatı dahi verilmemiřtir³³.

Orta Asya'ya 1944 yılında sürgüne gönderilen Ahıska Türklerinin yarısından çoğu (yaklaşık 70.000) Özbekistan'da iskân edilmişlerdir. Ahıska Türkleri, Özbekistan'da başta Taşkent şehri ve Fergana Vadisi olmak üzere Buhara, Semerkant, Andican, Namangan ve Sırderya gibi illerde yerleştirilmiştir (Hasanoğlu, 2016, s. 1-16). Sürgünden sonra, Ahıska Türkleri nüfuslarının

---

²⁹ Güzeloğlu, Hanzade. "Bitmeyen Hasret-Ahıska." *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi* 3 (2016): s.12.

³⁰ Keskin, Serhat, ve Gürsoy, Hazar Ege. "Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Ahıska Türklerinin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri ve Ayrımcılıklar." *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 18 (2017): s.41.

³¹ Kütükçü, M. Akif. "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2005): s.283.

³² Seferov, Rehman, ve Ayhan Akış. "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): s.393.

³³ Алиева-Чынар, Минара Инатдиновна and Татаринцева, Ирина Николаевна. "Проблемы адаптации в образовательную сферу детей Турок Ахыска, мигрировавших в Турцию." *Гуманитарные Науки*, 4.56 (2021): s.39-44.

önemli bir kısmını kaybetmiş ve sözde özel rejimin uygulaması nedeniyle kimlikleri, kültürel özellikleri ve kolektif bilinçleri aşınma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır³⁴. Stalin'in 1956 senesinde ölümünden sonra, Ahıska Türkleri üzerinden sıkıyönetim uygulaması kaldırılmıştır. %30'dan fazla Ahıska Türkü, Özbekistan'dan Azerbaycan'a ve Rusya'nın Kafkasya Bölgesi'nden, anayurtları Ahıska'ya ulaşmak için göç etmişlerdir. Nitekim 1989 Fergana olaylarından önce en çok Ahıska Türkü diğer Türk cumhuriyetlerine oranla Özbekistan'da yaşamıştır. 1989 Fergana olaylarına kadar Özbekistan'daki Ahıska Türklerinin sayısı yaklaşık 106.000'dir³⁵.

1944 yılında Stalin'in emriyle gerçekleşen ve Ahıska Türklerinin ata yurtlarına bir daha dönememelerine sebep olan Ahıska sürgününün bir çok sebebi bulunmaktadır. Ana sebepler ve bunların doğurduğu etkiler Tablo 1'de özetlenmiştir. Ahıska Türklerinin Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelere zorla göç ettirilmelerinin arka planında hem Ahıska bölgesinin Türk ve Müslüman kimliğinden arındırılması hem de Türk etnik kimliklerini kaybetmeleri beklentisi yatmaktadır. Sovyetler Birliğinde Ahıska Türklerine seyahat kısıtlamaları uygulanmış ve eğitim olanaklarından faydalanmak için Türk ibaresinin kimlikte yer almaması şartı konulmuştur³⁶.

Bugün, Ahıska sürgünü olarak anılan bu zorunlu göç, Ahıska Türklerinin nesiller boyunca tarihlerini ve etnik kimliklerini farklı şekillerde yorumlamalarında önemli bir rol oynamıştır. Diğer yandan, sürgün, yerleştirildikleri toplumlar içinde asimilasyonu kolaylaştırmak yerine, etnik kimliklerini, kültürlerini ve aile ilişkilerinin daha da güçlenmesine sebep olmuştur^{37 38}.

---

³⁴ Kıprızlı, Göktuğ. "Victims of the Soviet Policies: The Case of the Ahıska Turks (1944-1968)." *Avrasya Etüdleri* 56.2 (2019): s.95.

³⁵ Hasanoğlu, İbrahim. "Ahıska Türkleri: Bitmeyen bir göç hikâyesi." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 16.1 (2016): s.1-16.

³⁶ Kolumkırk, Suat. "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma." *Bilgi* 59 (2011): s.178.

³⁷ Şirin, Nedime Aslı. "Toplumsal Bellekte Sürgün: Ahıska Türkleri Örneği." *Karadeniz Araştırmaları* 71 (2021): s.679.

³⁸ Levin, Irina. "The Great Homeland: Nationalist discourse and disappointment among the 'grandchildren of the Ottomans'." *Studies in Ethnicity and Nationalism* 21.2 (2021): s.145.

Stalin, yıllarca gizli tutulan Ahıska sürgününe, Kars ve Ardahan'ı Gürcistan sınırları içine katmak için hazırlık amacıyla karar vermiştir. Diğer yandan, Batılı gözlemcilerin değerlendirmelerine göre sürgünün nedeni olarak Sovyetlerin Türkiye üzerine yapmayı tasarladığı saldırı için stratejik önemi olan bölgenin Türk kökenli halklardan temizlenmesi olarak görülmüştür³⁹.

Ahıska Sürgünü, jeostratejik olarak Türk Dünyası ile Türkiye'nin iletişimini kesmek amacıyla gütmetedir. Türkiye'den Azerbaycan'a uzanan iki ana yol, Ruslar tarafından Ermeni ve Gürcüler kullanılarak kesintiye uğratılmıştır. Zengezur'un 1923 yılında Ermenistan'a bağlanması ile birinci yol ve 1944'te Ahıska Türklerinin sürgün edilmesiyle ikinci yol ortadan kaldırılmıştır. Böylece Türkiye'nin Türk Dünyası ile bağlantısı büyük ölçüde zayıflatılmıştır⁴⁰⁴¹.

Ahıska Sürgününün sebepleri arasında Ermeni faktörünü de saymak gerekir. Çünkü, Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında Türklere ihanet eden Ermeniler artık bu bölgelerde kalamayacaklarının farkındaydılar. Bu nedenle Anadolu'yu Ruslarla birlikte terk eden Ermeniler, Ahıska bölgesine yerleştirilmişlerdir. Sürgün sonrasında Ahıska Türklerinin toprakları, evleri, malları ve mülkleri bölgede iskân ettirilen Gürcü ve Ermenilere dağıtılmıştır⁴².

1989 Fergana Olayları

1985 yılında iktidara gelen Mihail Gorbaçov⁴³, SSCB'de birçok noktada değişime gidilmesi gerektiğini düşünmüş ve geniş çaplı bir reform kararı almıştır. Bunlardan birisi glasnost (şeffaflık, açıklık) adı verilen yeni ekonomi, diğeri ise perestroyka (yeniden yapılanma) politikasıydı. Gorbaçov reformlarla Sovyetlere yeni bir görüş ve yeni bir bakış açısı getirmek isterken, tam aksine Sovyet sisteminin tüm zayıf noktaları gerek içeride gerekse dışardaki güç dengelerine gösterilmiştir.

---

³⁹ Zeyrek, Yunus. "Ahıska'nın Tarihi." Bizim Ahıska, Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839

⁴⁰ Buntürk, Seyfeddin. *Türk Rus Mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2007: s.221.

⁴¹ Hasanoğlu, İbrahim. A.g.e., s.6.

⁴² Zeyrek, Yunus. "Ahıska'nın Tarihi." Bizim Ahıska, Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839

⁴³ Mihail Sergeyeviç Gorbaçov (2 Mart 1931 - 30 Ağustos 2022), 1985 yılından 1991 yılında birliğin dağılmasına kadar Sovyetler Birliği'nin son lideri olarak görev yapan Rus siyasetçidir.

Tablo 1. 1944 Ahıska Sürgününün Ana Sebepleri ve Doğurduğu Sonuçlar

Faktörler	Etkileri
Etnik Temizlik ve Asimilasyon	Ahıska Türklerinin nesiller boyunca tarihlerini ve etnik kimliklerini farklı şekillerde yorumlamaları Ahıska Türklerinin kimlik ve kültürel özelliklerinin aşınma tehdidiyle karşı karşıya kalması Ahıska Türklerinin nüfusunun önemli oranda azalması
Sovyetlerin Kars ve Ardahan üzerinden Türkiye'ye Saldırma Planı	Sovyetlerin Türkiye üzerine yapmayı tasarladığı saldırı için stratejik önemi olan bölgenin Türk kökenli halklardan temizlenmesi
Türk Dünyası ile Türkiye'nin İletişimini Kesmek	1923 yılında Zengezur'un Ermenistan'a bağlanması ve 1944'te Ahıska Türklerinin sürgün edilmesiyle Türkiye'nin Türk Dünyası ile bağlantısının büyük ölçüde zayıflatılması
Ermenileri İskân Etmek	Ahıska Türklerinin toprakları, evleri, malları ve mülklerinin bölgede iskân ettirilen Gürcü ve Ermenilere dağıtılması

1989 senesinin nisan ayında Fergana vilayetindeki Kuvasay şehrinde bir pazar kavgasıyla başlayan ve 3-12 Haziran'da şiddetlenen olaylarda resmi kayıtlara göre 51 Ahıska Türkü, 38 Özbek ve 25 farklı uluslardan toplam 112 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu olayda yaklaşık 1.000-1.500 kişi yaralanmış, 856 ev ile devlet binası yıkılmış ve yağmalanmıştır. Fergana vilayetinin 15 ilçesine yayılan bu

olaya 70.000'e yakın insan katılmıştır. Moskova, olayı bastırmak için bölgeye asker sevk etmiş fakat olay karşısında yetersiz kalmıştır⁴⁴.

Olayların cereyan ettiği 1989 yılında SSCB'de toplam 207.500 Ahıska Türk yaşarken bunların 106.700'i Özbekistan'da yaşamaktaydı. Aynı yılın Eylül ayında 50.000'in üzerindeki Ahıska Türkü Özbekistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. 1991 senesi itibariyle yaklaşık 90.000 Ahıska Türkü, Özbekistan'ı terk ederek, Kazakistan, Azerbaycan, Rusya ve Ukrayna'ya göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu olaydan en fazla etkilenen 17.393 kişi Rusya tarafından 11-17 Haziran 1989 tarihleri arasında Rusya'nın altı bölgesine (Belgrad, Kalininsk, Kurks, Orlovsk, Smolensk, Voronej) yerleştirilmiştir. Kendi imkânlarıyla göç eden 17.567 kişi Kazakistan'ın esas olarak 3 bölgesine (Çimkent, Cambul, Alma-Ata) yerleşmişlerdir. Ancak, 19 Temmuz 1989 tarihinde Kazakistan'dan 12.199 Ahıska Türkü göç etmiştir. Fergana olaylarından sonra en fazla göç alan devlet Azerbaycan olmuştur. Olayların meydana geldiği tarihten sonra bir yıl içerisinde 40.000'den fazla Ahıska Türkü Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır⁴⁵.

Ahıska Türkleri, ata yurtlarından zorla sürgün edildikten sonra kendi dil, din, soy ve kan bağlarının olduğu kardeşlerinin yanına sığınmak zorunda kalmışlardır. Bu olaylardan sonra bir kez daha vatan değiştirmek, yurt edinmek için Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır⁴⁶. Fergana olayları dış basında geniş bir yer tutmuştur. Alman Der Spiegel Dergisi *Her Yer Yanıyor* başlığını kullanmıştır. Moskova'da yayımlanan Glasnost Dergisi'nde Özbek gençlerinin yirmi dört saat içinde Özbekistan'ı terk etmeleri için Ahıska Türklerini tehdit ettiklerini yazmıştır⁴⁷.

Fergana Vadisi'nde yaşanan trajedinin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen çalışmalar oldukça azdır. Bu olaylar daha çok Özbek ve Türk mafya gençlik grupları arasındaki çatışmalar olarak değerlendirilmiştir⁴⁸. Özbekler ile Ahıska

---

⁴⁴ Kuş, Ayşegül, ve Gülbadi Alan. "John F. Baddeley'in Ahıska'ya ilişkin Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7.12 (2021): s.95-106.

⁴⁵ Devrisheva, Khalida. A.g.e., s.333-352.

⁴⁶ Zeyrek, Yunus. "Ahıska'nın Tarihi." *Bizim Ahıska*, Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839

⁴⁷ Öztürk, Adil Adnan, ve Necat Çetin. "Fergane (Özbekistan) ve Posof'tan İzmir Torbalı'ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi." *Tarih ve Günce* 1.2 (2018): s.192.

⁴⁸ Yunusova, Khurshida. "The Reasons of the Tragic Events in Fergana in the Summer Of 1989 (Based On the History of Relations between the Nations of the Former Soviet Union)." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 1.2 (2010): s.195.

Türkleri arasında meydana gelen ve kan dökülmesine sebep olan çatışmalara esasında dil, din, kültür ve sosyo-ekonomik bir çok faktör neden olmuştur^{49 50} (Tablo 2).

Bu faktörlerin her biri, toplumsal huzurun korunması ve geliştirilmesi açısından dikkate alınması gereken önemli unsurlardır. Bu sorunların çözümü için kapsamlı ve bütüncül politikaların geliştirilmemiş olması, 1989 Fergana olaylarında kardeş kavgasına yol açmıştır. Diğer yandan, Özbek ve Ahıska Türkleri arasındaki dil, din ve kültür bağlarının güçlü olması dikkate alındığında esasında, Fergana olaylarında, Sovyetler Birliği yönetiminin milletler ve milliyetler arasında gerginlik yaratma, bölme, parçalama ve yönetme siyasetinin etkili olduğu görülmektedir. *Böl ve yönet* ilkesine dayanan Sovyet iktidarı, milletler arasında uyguladığı nefret ve güvensizlik politikası ile ulusların Sovyet İmparatorluğu'na karşı ortak bir mücadele cephesi oluşturma potansiyelini zayıflatmıştır⁵¹.

Tablo 2. 1989 Fergana Olaylarına Sebep Olan Temel Faktörler ve Etkileri.

Faktörler	Etkileri
İşsizlik Sorunu	Ekonomik sıkıntılar, suç oranlarının artması, sosyal huzursuzluk, toplumsal güvenin azalması
Temel İhtiyaç Maddeleri ve Konut Sorunu	Yaşam standartlarının düşmesi, sağlık sorunları, günlük yaşamın zorlaşması
Gelir Dağılımı ve Sosyal Adalet Eşitsizliği	Ekonomik eşitsizlik, toplumsal kutuplaşma, sosyal çatışmalar, devlete olan güvenin azalması
Dini Taleplerin Engellenmesi	Manevi tatminsizlik, toplumsal huzursuzluk, dini özgürlüklerin kısıtlanması

⁴⁹ Amelin, Venaliy. Konfliktı Çerez Prizmu Mestnih Soobşestv. Orenburg: OGAU, 2010.

⁵⁰ Hasanoğlu, İbrahim. "Ahıska Türkleri: Bitmeyen bir göç hikâyesi." Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 16.1 (2016): s.8.

⁵¹ Yunusova, Khurshida. A.g.e., s.195.

Kültürel ve Sosyal Talepler	Dışlanmışlık hissi, toplumsal uyumun bozulması, kültürel hak ihlalleri
Dil Problemleri	İletişim zorlukları, temel hizmetlere erişim kısıtlamaları, toplumsal uyumun engellenmesi
Aşırı Milliyetçi Güçler	Toplumsal kutuplaşma, etnik çatışmalar, düşmanlık, demokratik değerlerin zedelenmesi
Personel Politikaları	Kamu hizmetlerinde verimsizlik, devlete olan güvenin azalması, kayırmacılık
Çevre Koşulları	Yaşam standartlarının olumsuz etkilenmesi, göç hareketleri
Demografik Yapı	Ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesi, sosyal güvenlik sorunları, nüfus dengesizlikleri
Kültürel Farklılıklar	Kültürel çatışmalar, toplumsal barışın tehdit edilmesi, kültürel çeşitliliğe saygısızlık
İşlami Köktencilik	Toplumsal huzursuzluk, çatışmalar, güvenlik sorunları, radikal ideolojiler
Sürgün Halklarının Vatana Dönme Talepleri	Tarihi adaletsizliklerin giderilmesi, toplumsal huzursuzluk, çatışmalar
Sovyetlerin Milletler Arasında Gerginlik Yaratma Siyaseti	Etnik ve kültürel farklılıkların derinleştirilmesi, toplumsal uyumun zayıflatılması, çatışmalar

1944 Ahıska Sürgününü Yaşayan Bir Ailenin Hayat Hikayesi

Bu çalışma, sözlü tarih araştırmalarının temel veri kaynaklarından biri olan tarihi olaylara tanıklık eden kişilerin hatıraları yada anlatılarına dayanmaktadır⁵². Çalışmanın ikinci yazarı olan Orhan Cahalov, dedesi Enver Cahalov'dan 2014-2020 yılları arasında farklı günlerde bizzat dinleyerek aktardığı Ahıska sürgünü anıları bu çalışmada veri olarak kullanılmıştır. Anılar, tarihî gerçeklerin açkılanmasında ve dönemin özelliklerini yansıtmada

⁵² Dursun, Mehmet Tahir, ve Çağdaş Aydın. "Sosyal Bilim Araştırmalarında Sözlü Tarih Yöntemi." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22.Özel Sayı 2 (2022): s.3.

tarihçiler için değerli belgeler ve yardımcı veri kaynağıdır⁵³. Bu nedenle, anıların kayda geçirilmesi esnasında tarihî gerçekleri bozmadan anlatı yapılmasına dikkat edilmiştir. Aktarılan anılarda, Enver Cahalov'un yaşadığı dönemin olayları hatıra üslubuyla kaleme alınmıştır. 1937 doğumlu Enver Cahalov, 1944 ve 1989 sürgünlerini bizzat yaşayanlardandır. Bu anılarda sürgünü yaşayan diğer ailelerden çok Enver Cahalov ve ailesinin yaşadıkları ön plandadır. 22 Ekim 2022 tarihinde 85 yaşında hayata veda eden Enver Çahalov, 1944 sürgünününde yaşadığı acı hatıraları şu sözlerle anlatmaktaydı:

Ben annem ve abim çalışıyorduk. Kışa hazırlık yapıyorduk. Babam dışarıda kendi işleriyle uğraşıyordu. Gün bitti, akşam oldu, herkes sofraya oturdu. Babam dedi ki; bu gece bizi buradan sürecekler hazırlık yapmamız lazım ne var ne yok toplayın, nereye gideceğimiz nelerle karşılaşacağımız belli değil. Tabii ben durumu anlamadım, daha küçüğüm. Sonrasında anneme sordum: nereye gidiyoruz? Başka yerde ne yapacağız? diye. O da ilk başta, şimdi burası tehlikeli olduğu için bizi daha güvenli bölgeye götürecekler. Savaş bittikten sonra geri vatanımıza döneceğiz, diye söyledi. Ama, sonradan öğrendim ki durum bildiğim kadar değilmiş. Gece yarısı oldu. Saati hatırlamıyorum. Askerler geldi kapıya. Evleri boşaltmamızı istediler. Yanımıza da hiçbir şekilde eşya almamıza izin verilmiyordu. Ama bizim durum biraz faklıydı. Babamın çok yakın bir Gürcü asker arkadaşı çeşitli yiyecekler ve evimizdeki eşyaları almamıza yardımcı oldu. Babama da "sizi buradan sürecekler hazırlanın. Her şeyinizi alın. Bir daha buraya dönmeyeceksiniz" diyen de o Gürcü askeriydi. Sonrasında vagonlara götürdüler. Ağlama sesleri, kadın çığlıkları her tarafı almıştı. Askerler karşı çıkanlara şiddet uyguluyordu. Ortalık savaş alanı gibiydi. Sonrasında vagon hareket etmeye başladı. 40-50 gün sürdü. Vagonlar çok soğuktı. Annem ve babam evden aldığımız sandıkları yakarak ısıtmaya çalışıyorlardı bizleri. Annem durmadan Kur'an-ı Kerim okuyordu, bir taraftan da ağlıyordu. Yan vagonlardan çığlık sesleri geliyordu, ölen kişileri dışarı atıyorlardı. Bizim komşumuz vardı. Yaşlı bir amcaydı. Gözlerimizin önünde soğuktan öldü. Açlıktan ölenler çoktu. Yemek verilmiyordu. Tren durduğu esnada insanlar otlanarak

---

⁵³ Dursun-Aydın. a.g.e., s.3.

karınlarını doyurmaya çalışıyordu. Bunun sonucunda zehirlenerek yaşamlarını yitiriyorlardı. Çok kötü günlerdi. Herkes çaresizdi. Hiç kimse ne yapacağını bilmiyordu.

Enver Cahalov, 1937 yılında Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde dünyaya gelmiş, Ahıska Türkü bir ailenin son çocuğudur. İlk okula Ahıska'da başlamış, çocukluk yıllarının üçte birini orda geçirmiştir. Üç kardeştir. Ailenin en küçük çocuğu olan Enver'in bir ağabeyi bir de ablası vardır. Annesi Azize Hanım, babasının adı ise Cahal'dır. Babası ticaretle uğraşrdı. Ahıska'dan İstanbul'a çeşitli köy sabunu ve ticaret malları götürüp orada satar, aynı yerden de her türlü tekstil ürünlerini Ahıska'ya getirirdi (Resim 1). O zamanlar sınırı geçmek yasaktı, kaçak yollarla geçilirdi. Sürgünden önce 1940 yılında Türkiye sınırını geçerken Sovyet askerleri tarafından yakalanmış ve hapse atılmıştır. Bir sene hapiste yattıktan sonra serbest bırakılmıştır. Annesi ise köyde önde gelen hocalardan Kur'an'ı Kerim dersi almış ve sonrasında köyün önde gelen kadın imamelerinden birisi olmuştur. Ağabeyi ve ablası ise o sırada orta okulda okumaktadırlar.

Resim 1. Enver Cahalov, babası (arkada kalpaklı, 55-60 yaşlarında) ve amcası Züfer (solda, 63 yaşında) ile birlikte çocukluk çağında. Bakışlarını babasından aldığı anlaşılmaktadır.

Enver Cahalov ve ailesi 1944 yılında Ahıska'dan sürgün edilmiştir. İlk durakları Özbekistan'ın Andijon şehri olmuştur. Andijon'a ilk geldiklerinde yaklaşık bir ay boyunca çeşitli sıkıntılar yaşamışlar. Her ne kadar bir Türk cumhuriyetine sürgün edilmişler de dil ve kültür konusunda zorluklar yaşamıştır. Altı sene

yaşadıktan sonra Andijon'dan Özbekistan'ın farklı bir şehri olan Namengan'a taşınmışlardır. Cahalov ve ailesi, hayatlarını bir süre burada idame ettirirken, Enver lise eğitimini aynı şehirde tamamlamıştır.

1960 yılında Enver, üniversite okumak için aile Taşkent'e göç etmiştir. Taşkent'in Soldatskiy rayonuna (ilçesine) yerleşmişlerdir. Orada da yine tarımla uğraşmaya devam etmişlerdir. Enver, Ziraat Mühendisliği bölümünü kazanmıştır. Beş sene süren öğrenim sonrasında, 1965 yılında mezun olmuş ve ikamet ettikleri Soldatskiy rayonunun Gül Safhozuna Ziraat Mühendisi olarak atanmıştır. İşini orda devam ettirmiştir. Aynı zamanda ağabeyisi olan Alaattin ise aynı Safhozun Direktörü (müdürü, yöneticisi, başkanı) olarak çalışmıştır. Enver, üniversiteye başlamadan önce 1958 yılında eşi Kibriya hanımla evlenmiştir. 1959 yılında ilk çocukları olmuştur. 1964 yılının Mart ayında, hayatındaki en değerli insan olan babasını kaybetmiştir. Babasının ölümü ailede büyük etki yaratmış ve bir süre etkisinden kurtulamamıştır. Babasını kaybettikten sonra kariyer basamaklarında yükselmiş ve 1970 senesinde Ziraat Mühendisi olarak Taşkent şehrine atanmıştır. Gerek eğitim gördükleri okullarda gerek üniversitelerde gerekse yaşadıkları kırsal kesimlerde her türlü zorluklarla karşılaşan bu aile her şeye rağmen hayatlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Enver Cahalov, 7 Mart 1984 tarihinde hayatının en değerli ikinci insanı olan ağabeyini de kaybetmiştir (Resim 2).

1989 Fergana olaylarına kadar aile hayatlarına devam ediyorlardı. Çocukları eğitimini tamamlamış işe yerleşmişlerdi. Ancak bu olay patlak verdiği zaman herkeste tedirginlik oluşmuş, yan köylerden veya şehirlerden Ahıskalılar göçmeye başlamıştır. Olayın patlak verdiği yer Cahal ailesinin oturduğu yerden uzakta bulunuyordu. Ancak bir zaman sonra olay her tarafa yayılmış, herkesi ölüm korkusu almıştır. Uzun zaman olayların bitmesini bekleyen Cahal ailesi durumun kötüye gitmesiyle, Özbekistan'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. İlk başta Rusya'nın Krasnodar şehrine göçmüşler. 6 ay gibi kısa bir süre orda yaşamını sürdürmeye çalışmışlardır. Fakat oradaki yerel halk tarafından baskıya uğrayıp 1990 yılının yaz aylarına doğru Ukrayna'ya taşınma kararı almış ve oraya göçmüşlerdir. 3-4 ay gibi bir süre Ukrayna'da kalmışlar. İklim ve işsizlik sıkıntılarından dolayı Azerbaycan'a göçmüşlerdir. Özbekistan'dan ayrılmak, orayı terk etmek onlar için büyük bir acı olmuştur. Evlerini, işlerini ve imkânlarını bırakıp yeni bir hayat arayışı için yollara düşmüşlerdir (Resim 3).

Resim 2. *Enver Cahalov (34) ve Ağabeyi Alaattin Cahalov'un (40) birlikte çekildikleri resim.*

Resim 3. *Enver Cahalov, 50'li yaşlarda (solda) ve 55 yaşında eşi Kibriye Hanımla resmi.*

Fergana olaylarından sonra, önce Rusya'ya ardından Ukrayna'ya gidip fakat buralarda hayata tutunamayıp en sonunda Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Orada kendilerine yeni bir hayat kuracaklarını umarken Birinci Karabağ Savaşı nedeniyle ve iş imkânı olmaması sebebiyle Kırgızistan'a göçmek zorunda kalmışlardır. 1992 senesinde Kırgızistan'ın Bişkek şehrinin yakınlarında bulunan Kız-Molo Köyüne yerleşmişlerdir. Enver yine kendi mesleği ile ilgili işe girmiş Kız-Molo Kolhozuna Ziraat Mühendisi olarak başlamıştır. Bir süre işini burada devam ettirdikten sonra SSCB'nin yıkılmasıyla beraber tarımla uğraşmaya devam etmişlerdir. Tarım yaparak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Uzun bir hayat arayışı sonrasında kendilerine bir mekân bulmuşlardı. 1998 yılında annesini, 2001 yılında ise hayat arkadaşını kaybetmiştir.

26 Ağustos 2015 tarihinde de oğlunu kaybetmesiyle hayatın en acı ve çaresiz dönemlerini yaşamıştır. Hayatında en çok sevdiği kişileri birer birer toprağa vermesi, diğer yandan bitmek bilmeyen vatan hasreti onu çok ama çok yıpratmıştır. Yaşamı boyunca çeşitli zorluklara hep göğüs gererek sonuna kadar mücadele etmeyi başarmıştır.

Bu anlatılan hayat hikayesinde sadece bir ailenin sürgünden sonra yaşadığı hayat mücadelesi ele alınmıştır. Bu aile kadar şanslı olmayan birçok aile de vardır. Parçalanmadan bütün bir aile olarak kalabilmeleri, aile üyelerinin sürgün sırasında hayatlarını kaybetmemeleri onlar için teselli kaynağıdır. Bilindiği gibi sürgün sonrasında ailesinin bütün fertlerini kaybeden, yetim ve öksüz kalan çocuklar, sürgün edildiği ülkelerde hayata tutunamayıp ölen, hayat mücadelesini sürdüremeyen bir çok aile olmuştur. Bu nedenle tıpkı diğer Ahıska Türkleri gibi Cahalov ailesi de karşılaştıkları tüm zorluklara ve sıkıntılara rağmen yaşam mücadelelerini sürdürmüşlerdir (Resim 4).

Resim 4. *Enver Cahalov'un 70'li (solda) ve 80'li (sağda) yaşlarına ait iki farklı görünümü.*

Sonuç

1944 yılında başlayan ve 1989'da ikinci bir sürgün dalgasıyla devam eden süreçte, Ahıska Türkleri her zaman göçe maruz kalmıştır. 1944 yılında Stalin'in emriyle gerçekleştirilen sürgün, daha çok Sovyet emperyalizminin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, 1989 yılında meydana gelene Fergana Olayları sonucunda Ahıska Türklerinin Özbekistan'dan ayrılmalarına ise yerel dinamiklerin sebep olduğu söylenebilir. Sovyetlerin Özbekistan'da yaşayan halkların yaşam standartlarında iyileştirme yapmaları için kapsamlı politikalar geliştirmemiş olmaları, ne yazık ki Fergana'da kardeşin kardeşi öldürmesiyle sonuçlanmıştır.

Yaşanan bu sürgünler sonucunda Ahıska Türkleri, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Rusya, Ukrayna ve ABD gibi ülkelerde 500.000'den fazla Ahıska Türkü yaşamaktadır. Daha doğru bir söylem ile ifade edecek olursak, Ahıska Türklerinin bu ülkelerdeki varlığı aslında onlar için yaşam mücadelesi anlamına gelmektedir.

(ATAD)

Sovyet lideri Stalin'in 1939-1944 yılları arasında sürgüne gönderdiği diğer Kafkas halkları (Çeçen, Karaçay, İnguş, Balkar, Kalmuk vb.) daha sonra ana yurtlarına dönme izni aldığı halde Ahıska Türklerine benzer bir hak verilmemiş ve hatta vatanlarını ziyaretleri bile yasaklanmıştır. Ahıska Türklerine vatanlarına dönme hakkının verilmesi ile ilgili yapılan yasal düzenlemelere rağmen olumlu bir sonuç elde edilememesi, Ahıska Türklerinin yaşadığı ayrımcılığı ve haksızlığı en açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayrımcılığın en büyük sebebi ise Ahıska Türklerinin Türk ve Müslüman olmalarıdır⁵⁴.

Ahıska Türkleri, tarihi süreç içerisinde birçok zorluğa göğüs germiş, ancak kültürlerini ve kimliklerini korumak adına azimle mücadele etmiş bir topluluktur. 1944 yılında yaşadıkları sürgünle ana vatanlarından uzaklaştırılan Ahıska Türkleri, dokuz farklı ülkede yaşamlarını sürdürmüş ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Aile ve aile ilişkileri kültürlerinin korunmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur. Halen, Ahıska Türklerinin geçmişten geldiği şekliyle korudukları bu aile ilişkileri, kültürlerinin gelecekte de korunmasında en önemli etken olacaktır. Ana vatanlarından sürgün edildikten sonra farklı coğrafyalara dağılan Ahıska Türkleri, yaşadıkları ülkelerin dillerini öğrenmiş, toplumlarına uyum sağlamış ve kendi kültürlerini yaşatmışlardır. Bu süreçte, ekonomik zorluklarla mücadele etmelerine rağmen, çalışkanlıklarıyla buldukları ülkeleri de kalkındırmışlardır. Yaşadıkları tüm baskılara rağmen asimile olmamış ve ata miraslarını canlı tutmayı başarmışlardır. Örf ve adetlerini yaşatarak kültürlerini gelecek nesillere aktarmışlardır. Ahıska Türklerinin vatan özlemi, kültürel miraslarının her alanında belirgin bir şekilde görülmektedir. Yurtlarından uzakta yaşamalarına rağmen dillerini, dinlerini, kültürlerini ve kimliklerini yaşatmışlardır. Ahıska Türklerinin geleceği, kültürlerini koruma ve yaşatma çabalarına bağlıdır. Genç nesillerin, atalarının mirasını öğrenme ve yaşatma sorumluluğu büyüktür.

Ahıska Türkleri, yaşadıkları zorluklara rağmen kültürlerini ve kimliklerini kaybetmemek için olağanüstü bir çaba sarfetmişlerdir. Ahıska Türklerinin yaşadıkları coğrafyalar ne olursa olsun, etnik kimliklerini koruma konusundaki hassasiyetlerinin aynı olduğu söylenebilir. Etnik kimliğin korunmasında ana dili başta olmak üzere, adet ve gelenekler, dini inançlar, sözlü halk edebiyatı vb.

---

⁵⁴ Poyraz ve Güler. A.g.e., s.198.

kültürel ögeler önemli bir yer tutmaktadır. Gelecek nesillerin bu mirası yaşatma ve koruma görevi, kültürel zenginliğin devamı için önemlidir. Ahıska Türklerinin, ana yurtlarına geri dönüşleri ve vatandaşlık sorunları konusundaki belirsizlikler hala devam etmektedir. Gürcistan'da Gürcü olmanın etnik ve dini belirleyicisi olduğu düşüncesi, Türk ve Müslüman olan Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşlerinde yeni hak ihlalleri ve ayrımcılıklarla karşılaşabilecekleri endişesini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alım, Mete, Doğanay, Serkan, ve Şimşek, Oğuz. "Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri." *Doğu Coğrafiya Dergisi* 11.15 (2011): 303-322.
- Алиева-Чынар, Минара Инатдиновна and Татаринцева, Ирина Николаевна. "Проблемы адаптации в образовательную сферу детей Турок Ахыска, мигрировавших в Турцию." *Гуманитарные Науки*, 4.56 (2021): 39-44.
- Amelin, Venaliy. *Konflikt Çerez Prizmu Mestnih Soğşestv*. Orenburg: OGAU, 2010.
- Aydingün, Ayşegül. "Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?" *The International Journal of Human Rights* 6.2 (2002): 49-64.
- Buntürk, Seyfeddin. *Türk Rus Mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- Devrisheva, Khalida. "Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019): 333-352.
- Dedeoğlu, Azad. "Ahıska bölgesinde Kıpçakların tarihi (XI-XVI. yüzyıllar arası)." PhD diss., Necmettin Erbakan University (Turkey), 2018.
- Dursun, Mehmet Tahir, ve Çağdaş Aydın. "Sosyal Bilim Araştırmalarında Sözlü Tarih Yöntemi." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22.Özel Sayı 2 (2022): 1-18.
- Ganiyeva, Salımya. "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç etmesi ve Türk vatandaşlığına alınması ile ilgili hukuki sorunlar." *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20.1 (2012): 175-199.
- Güzeloğlu, Hanzade. "Bitmeyen Hasret-Ahıska." *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi* 3 (2016): 7-15.
- Hasanoğlu, İbrahim. "Ahıska Türkleri: Bitmeyen bir göç hikâyesi." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 16.1 (2016): 1-20.

- Kafkasyalı, Ali. "Allahverdi Piriyev ve "Ahıska Türksüz Kaldı" Destanı." *Türkoloji* 59 (2012a): 30-48.
- Kafkasyalı, Ali. "Ahıska Sürgününün Son Tanıklarından Âşık Şair Kâmal Karaev." *Türkoloji* 60 (2012b): 61-69.
- Kalkan, Mustafa. "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri." *Bilig* 12 (1998): 160-170.
- Karıptaş, Gevher Nesibe. "Dünden Bugüne Ahıska Türkleri." *Ahi Evran Akademi* 2.1 (2021): 91-107.
- Keskin, Serhat, ve Gürsoy, Hazar Ege. "Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Ahıska Türklerinin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri ve Ayrımcılıklar." *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 18 (2017): 13-46.
- Kıprızlı, Göktuğ. "Victims of the Soviet Policies: The Case of the Ahıska Turks (1944-1968)." *Avrasya Etüdleri* 56.2 (2019): 79-98.
- Kolukırık, Suat. "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma." *Bilig* 59 (2011): 167-190.
- Kuş, Ayşegül, ve Gülbadi Alan. "John F. Baddeley'in Ahıska'ya ilişkin Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7.12 (2021): 95-106.
- Kütükçü, M. Akif. "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2005): 271-284.
- Levin, Irina. "The Great Homeland: Nationalist discourse and disappointment among the 'grandchildren of the Ottomans'." *Studies in Ethnicity and Nationalism* 21.2 (2021): 141-157.
- Poyraz, Tuğça, ve Abdurrahim Güler. "Ahıska kimliğinin göç sürecinde inşası: Amerika'ya göç eden Ahıska Türkleri." *Bilig* 91 (2019): 187-216.
- Orhan, Fatih, ve Oğün Coşkun. "Zorunlu Göçlere Yeni Bir Örnek: Ahıska Türkleri'nin Erzincan'a Göçleri." *Türk Coğrafya Dergisi* 67 (2016): 41-50.
- Öztürk, Adil Adnan, ve Necat Çetin. "Fergane (Özbekistan) ve Posof'tan İzmir Torbalı'ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi." *Tarih ve Günce* 1.2 (2018): 187-200.
- Resmî Gazete, 11.07.1992, S.21281, s.24.
- Seferov, Rehman, ve Ayhan Akış. "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): 393-411.

- şirin, Nedime Aslı. "Toplumsal Bellekte Sürgün: Ahıska Türkleri Örneği." *Karadeniz Araştırmaları* 71 (2021): 671-688.
- Taşdemir, Tekin. *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Topal, Coşkun. "Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu." *Turkish Studies* 3.7 (2008): 619-631.
- Yunusova, Khurshida. "The Reasons of the Tragic Events in Fergana in the Summer Of 1989 (Based On the History of Relations between the Nations of the Former Soviet Union)." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 1.2 (2010): 194-197.
- Zeyrek, Yunus. *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*. İzmir: Pozitif Matbaacılık, 2001.
- Zeyrek, Yunus. "Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi* 5.6 (2008): 2-24.
- Zeyrek, Yunus. "Ahıska Türkleri: Sürgünde 70. Yıl." *Bizim Ahıska Dergisi* 36 (2014): 3-5.
- Zeyrek, Yunus. "Ardahan Kongresi Öncesi ve Sonrasında Ahıska'da Millî Mücadele." *Bizim Ahıska Dergisi*, 53 (2019): 5-15.
- Zeyrek, Yunus. "Ahıska'nın Tarihi." *Bizim Ahıska*, Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 12.08.2024

Kabul Tarihi: 20.09.2024

Article Type: Research article

Submitted: 12.08.2024

Accepted: 20.09.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1532049>

Esra ATCI¹

KAPPADOKİA'NIN İKLİM YAPISININ BÖLGENİN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA ETKİSİ*

Öz: Bugün Anadolu bozkırlarının büyük bir bölümünü kapsayan Kappadokia bölgesi Antik çağlarda da iklimsel olarak günümüzdekiyle benzer niteliklere sahip olmuştur. Bu durum bölgede yaşayan halkın ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilemiş ve bölge halkı iklimin getirdiği çevresel şartlara bağlı bir yaşantı sürmüştür. Bu nedenle yüz ölçümü bakımından oldukça geniş bir alana yayılan bölgede karasal iklimin belirlediği koşullarda temel geçim kaynaklarını tarım ve ağırlıklı olarak küçükbaş hayvancılık oluşturmuştur. Bununla birlikte bölge yazılı kayıtlara göre Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan, Roma döneminin sonuna kadar atları ve at yetiştiriciliği ün sağlamış ve buradan gelir elde etmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, esrabulut@kmu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3295-4354>.

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda hazırlanmış olan "Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası" isimli doktora tezinden üretilmiştir ve çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 17203002 no'lu Doktora Tez Projesi olarak desteklenmiştir.

Katır ve Kappadokia yaban eşekleri daha çok Antik ağda şöhrete kavuşmuş hatta katırlar batıdaki pazaralarda at niyetine satılmıştır. Buna karşılık yine iklimsel şartlar nedeniyle bölgenin doğu ve batısında yetiştirilen ürünlerin oranı ve çeşitliliği konusunda farklılıklar mevcuttur. Buna göre batıda karasal iklimin en yoğun hissedildiği alanda buğday, arpa ve üzüm temel tarımsal ürünler olurken, bölgenin doğu kesiminde yer alan Melitene’de zeytin ve antik çağda oldukça ünlü olan Monarite şarabının hammaddesi olan kaliteli üzüm yetiştirilmiştir. Melitene’de zeytin yetiştirilmesi bölgenin mikro klima özelliği göstermesiyle yakından ilişkilidir. Bu alışmada Kappadokia bölgesinin iklim yapısının bölgenin sosyo-ekonomik yapısına etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia, İklim, Ekonomi, Sosyal Yapı.

The Impact of Cappadocia's Climate on the Region's Socio-Economic Structure**

Abstract: The region of Cappadocia, which today covers a large part of the Anatolian steppes, had similar climatic characteristics in ancient times. This situation directly affected the economic activities of the people living in the region and the people of the region lived a life dependent on the environmental conditions brought about by the climate. For this reason, the main sources of livelihood in the region, which spreads over a very large area in terms of surface area, were agriculture and mainly small cattle breeding under the conditions determined by the continental climate. However, according to written records, the region was famous for its horses and horse breeding from the Assyrian Trade Colony Period until the end of the Roman period. Mules and Cappadocian wild donkeys became more famous in Antiquity and even mules were sold as horses in the western markets. On the other hand, due to climatic conditions, there are differences in the proportion and diversity of crops grown in the east and west of the region. Accordingly, while wheat, barley and grapes were the main agricultural products in the west, where the continental climate was felt most intensely, in Melitene, in the eastern part of the region, olives and quality grapes, the raw material of Monarite wine, which was very famous in ancient times, were grown. Olive cultivation in Melitene is closely related to the microclimate characteristic of the region. In this study, the effects of the climatic structure of the Cappadocia Region on the socio-economic structure of the region are studied.

Keywords: Cappadocia, Climate, Economy, Social Structure.

** This paper is derived from the PhD thesis titled “In Ancient Ages the Historical Geography of Cappadocia Ration” prepared at Selcuk University, Institute of Social (ATAD)

Sciences, Department of History, Department of History and the study was supported by Selcuk University Scientific Research Projects Coordination Office as a PhD Thesis Project with the number 17203002.

GİRİŞ

1. Kappadokia'nın İklim Yapısı ve Bitki Örtüsü

Orta Anadolu platosunun merkezî kesimi oluşturan Asıl Kappadokia Bölgesi kabaca bugün İç Anadolu'nun büyük bir bölümü ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin batı kesimine denk gelen oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Böylesine büyük bir coğrafi alanı kaplayan alanın sadece bölgelerarası değil aynı zamanda kendi içinde bulunan yöreleri arasında bile büyük iklim farklılıklarının olması kaçınılmazdır.² Buna karşılık denli geniş bir coğrafya bir bütün olarak ele alındığında bölgenin genel iklim karakterinin karasal nitelikler taşıdığı bilinmektedir. Söz konusu karasal iklimin eski çağlarda da benzer özellikler gösterdiği tahmin edilmekle birlikte, Kappadokia'nın topografik yapısına bağlı olarak doğuya doğru gidildikçe karasallığın şiddetini daha da artırdığı düşünülmektedir.³ Nitekim Diodorus ve Strabon'un bölgenin ikliminin oldukça sert olduğuna dair verdikleri bilgiler bu kanıyı destekler niteliktedir.⁴ Buna ek olarak Antik dönemde bitkiler üzerine detaylı çalışmalar yapan Theophrastus ise Kilikia'dan Kappadokia bölgesine ve hatta Torosların bile ötesine gönderilen tarımsal ihraç ürünlerinden yola çıkarak bahsi geçen iki bölgenin iklim yapısının birbirlerinden oldukça farklı olduğunu ifade etmiştir.⁵

Sözü edilen tüm bu iklimsel veriler ışığında bölgenin bitki örtüsü hakkında bir sonuca varabilmek mümkündür. Buna göre Kappadokia'nın karasal iklime bağlı olara bitki örtüsü bakımında çok da zengin olmadığı ve bölgenin büyük bir

---

² Sevin, V. (1998). "Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi", *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı yay. 48.

³ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 48.

⁴ Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique, The Library of History*, (Çev. C. H. Old father). Harvard University Press, (1989), XVIII:5. 4; Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası (XII, XIII, XIV)*, Çev: Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. (2000), XII:2.10.

⁵ Theophrastus, *Historia Plantarum, Equiry Into Plants*. (Çev. Arthur Hort). London: William Heinemann, (1972), VIII: 2. 9.

bölümün bozkırlarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Bununla birlikte Strabon Kappadokia Bölgesi'nde sadece Argaios'ta (Erciyes) kereste bulunduğunu ifade etmiştir. Bu konuyu detaylandıran yazar dağın etrafının ormanlarla kaplı olduğunu bu nedenle bölge halkının en önemli gelir kaynaklarından birini keresteciliğin oluşturduğunu aktarmaktadır.⁷ Ayrıca MS IV. yüzyıl dolaylarında bölgenin bitki örtüsü hakkında bilgi edinebilidđimiz tek kaynak Nyssalı Gregorius'un arkadaşı Adelphus'a yazdığı mektuplardır. Piskopos Venesa'nın ilgi çekici güzelliklerinden söz ederken Halys'ün (Kızılırmak) hemen yakınında bulunan yerleşmenin etrafının meşe ağaçları ile çevrili olduğunu da vurgulamıştır.⁸

Kappadokia Bölgesi'nin oldukça geniş bir alana yayıldığından ve bölgenin yörelerinde dahi iklim farklılıklarının görüldüğünden yukarıda söz etmiştik. Söz konusu farklılıkların en belirgin olduğu yer ise bölgenin en doğu kesiminde bulunan Melitene (Malatya)'dır. Antik çağlarda bu durumun en somut kanıtını ise Strabon'un anlatımları oluşturmaktadır. Nitekim yazar burada zeytin yetiştirildiğinden söz edip Melitene'yi bu bakımdan Kommagene ile kıyaslamıştır.⁹ Bu durumda zeytin yetiştiriciliğinden çıkarılacak en önemli sonuç Melite'nin MS I. yüzyıl dolaylarından oldukça ılıman bir iklime sahip olduğudur.

2. Kappadokia'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı

Antik yazarların ve bölgede yaşamış olan ünlü kilise babası Nyssalı Gregorius'un anlatımlarına göre kurak bir iklim yapısı ve bölge bunun doğal bir sonucu olarak da çorak topraklara sahiptir. Bu durum bölgedeki nüfus miktarı ve yoğunluğunu doğrudan etkilemiş ve oldukça geniş bir coğrafyada varlık gösteren Kappadokia'nın büyük bir kısmı yerleşim alanı olarak tercih edilmemiştir.¹⁰

Tarıma dayalı üretimin kısıtlı alanlarda icra edildiği ve yeterli ürünün elde edilemediği bölge yer altı ve ticari değerı yüksek olan obsidyen gibi kaynaklar bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Bu durum farklı bölgelerin Kappadokia'ya olan ilgilerinin artmasında etkili olmuştur. Örneğin burada bulunan Göllüdağ obsidyen yatakları tarihöncesi dönemlerde, özellikle de

⁶ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 48.

⁷ Strabon, *Geographika*, XII:2. 7.

⁸ Nyssalı Gregory, *Epistolae. The Letters*, (Çev., A. M. Silvas), Brill. Leiden-Boston, (2007), 1-6.

⁹ Strabon, *Geographika*, XII:2. 1.

¹⁰ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 48.

Neolitik dönemde, bölgeler arası ticaretin şekillenmesinde ve buranın gözde bir merkez hâline gelmesinde oldukça önemli bir faktör olmuştur.

Bununla birlikte yine aynı şekilde MÖ II. binde Asur ve Anadolu arasındaki ticari ilişkilerin daha geniş kapsamlı ve oldukça koordineli bir biçimde gerçekleştiği süreçte de benzer bir durum söz konusudur. Zira ticareti yapılan malların listesine bakıldığında tüccarların Anadolu'dan altın, *amiñtum* (?), gümüş, bakır, *ašium* (?), huşarum (mücevher taşı?), birtum, kırmızı taş, lulium (?) aldıkları bilinmektedir.¹¹ Bunlar arasında yer alan gümüş Kappadokia'nın en önemli ihraç ürünleri arasında yer almakta olup bu maden Niğde'nin güney kesiminde yer alan Toroslar'dan çıkartılmıştır.¹²

MÖ I. Binyılın başlarına gelindiğinde ise bölge Assur gibi uzak bir coğrafyada yer alan devletin dikkatini çekmiştir. Özellikle Orta Demir Çağı'nda bölgenin hâkimi konumunda yer alan ve konfederatif bir yapısı olan Tabal Krallığı bu dönemde bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu yeraltı zenginlikleri nedeniyle Yeni Assur Devleti'nin yayılcı politikasının hedefinde yer almıştır.¹³ Nitekim Tabal'in hâkimiyeti altında bulunan ve bölgenin en önemli gümüş yataklarının başında gelen Bulgarmaden Assur'un dikkatinin buraya yönelmesinde yeterli bir sebep olarak bile görülebilir.¹⁴ Bu bağlamda II. Sargon dönemine ait yıllıklarda Niğde ve Çamlıca'da bulunan yeraltı zenginliklerine ulaşım için kullanılan yol güzergâhları hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Buna göre maden kaynaklarına sahip olabilmek için Tarsus

---

¹¹ Koçak, K. (2009). "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Ticareti Yapılan Mallar ve Vergiler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (27), 218-220.

¹² Michel, C. (2014). "Central Anatolia in Nineteenth and Eighteenth Centuries BC", (Ed. E. Cancik, N. Brisch ve J. Eidem), *Constituent, Confederate and Conquered Space in Upper Mesopotamia*. Berlin-Boston: De Gruyter, 115.

¹³ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 61.

¹⁴ Kurt, M. (2010). "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/48, 71; Akkuş Mutlu, S. (2015), "Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları", *Akademik Bakış Dergisi*, 51, 541.

üzerinden geçilip Seyhan Vadisi takip edilerek, Kilikia Pylai (Kilikia Geçidi) vasıtasıyla söz konusu yataklara ulaşılmıştır.¹⁵

Niğde'ye bağlı Cellaler Köyünün sınırları içinde bulunan Sarıtuza ya da Kestel mevkii ise yine Tabal sınırlarında yer alan ve Tunç Çağları'nda kalay madenine sahip olup birlikte bu dönemde Assur'un sömürgeci politikalarında yer almayan bir bölgedir.¹⁶ Bölgede yapılan çalışmalar bu madenin 600 yıl boyunca kullanılan bu yataktan 1000 tona yakın kalak elde edildiği tespit edilmiştir.¹⁷ Çok zengin bir yatak olmasa da Tabal ve Que krallıklarından alınan vergiler arasında Sarıtuza'daki yatak ve kalaydan söz edilmemektedir. Bu durumun en önemli gerekçesi olarak burada bulunan galerilerin MÖ I. Binyılın ilk çeyreğinde işletilmemiş olması gösterilmektedir.¹⁸

Yine aynı şekilde Kappadokia bölgesinin doğu kesimi de Yeni Asur Devleti'nin ekonomik çıkarları için ilgi duyduğu alanlardan birini oluşturmuştur. Bu bölgede yer alan Til-Garimmu ve genel olarak Melid Krallığı'nın sınırları içinde bulunan Divriği demir yatakları Asurluların ilgisinin bu bölgeye yönelmesinde oldukça etkili olmuştur. Bununla birlikte burada bulunan Kammanu eyaleti söz konusu bölgenin bir bakıma ön karakolu niteliği taşımıştır. Kammanu'nun varlığı burada bulunan demir yataklarının Asurlular tarafından elde tutulmasını ve yatakların kontrolünü kolaylaştırmıştır. Böylece Yeni Assur Devleti ihtiyacı olan demiri önemli ölçüde karşılayacak büyük bir kaynak edinmiştir.¹⁹ Bununla birlikte krallığın doğu kesiminin bakır madeni bakımından zengin olması bakırcılık zanaatini de olumlu yönde etkilemiştir.²⁰ Nitekim Eski Ahit'te de Tabal Krallığı'nda bakırcılığın ileri düzeyde olduğuna dair ifadeler yer almaktadır.²¹ Bakırcılık dışında II. Sargon'un yönetiminin 8. yılında düzenlenen bir seferi anlatan Qal'at Şargat metninde Tabal Krallığı'ndan Asur'a getirilen kulplu altın

---

¹⁵ Kurt, M. "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", 71.

¹⁶ Kaptan, E. (1988). "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Çamardı-Celaller Köyü Yöresindeki Buluntular", *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 2.

¹⁷ Dönmez, S. (2012). "Tabal Ülkesinin Metal Kaynakları Açısından Önemi". *JASSS*, 5, 180.

¹⁸ Belli, O. (2004). *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, 37.

¹⁹ Işıık, F. (2009). "Su'ya Gömülen "Adsız" Höyükler Malidiya/Melid", 2. *Uluslararası Melita'dan Battalgazi'ye, Tarih-Arkeoloji, Kültür-Sanat Günleri*, Malatya, 34 vd.

²⁰ Dönmez, "Tabal Ülkesinin Metal Kaynakları Açısından Önemi", 182.

²¹ Eski Ahit, Hezekiel, 32: 26;38: 2-7;39: 1-6.

kadehlerden söz edilmektedir. Yine aynı şekilde söz konusu tablette Muşasır/Ardini Tapınağı'nın yağmalanmasından elde edilen ganimetler arasında Tabal'de üretilen değerli eşyaların varlığından da söz edilmiştir.²²

Maden işleme konusunda oldukça becerikli oldukları anlaşılan Tabal'lilerin bu maharetlerini ticarete de yansıttıkları Eski Ahit aracılığıyla bilinmektedir. Kaynağın verdiği bilgilere göre Tabal'li tüccarlar ürettikleri kapları Fenike'de, Tyr limanında pazarlamışlar ve hatta o dönemde oldukça ünlü olan tunç kazanlarını insanlarla takas etmişlerdir.²³ Tabal'de üretilen mallar sadece Fenike limanlarında satılmamış bunlar Samos ve Etruria'ya kadar uzanan bölgelere kadar ihraç edilmiştir. Hatta Tabal'de üretilen kazanların MÖ VIII. Yüzyılda Phryg tümülüslerinde bulunanlar ile aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu Tümülüslerde bulunan kazanlar, bugün Niğde'nin Bor ilçesine bağlı Kaynarca Köyü sınırları içinde yer alan tümülüste tespit edilen kâse, kemer ve kazanlarla aralarında ayırım olmadığı belirlenmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak söz konusu Tümülüslerdeki eserlerin Tabal işliklerinde üretilmiş olabilecekleri düşünülmektedir.²⁴

Bunun dışında Asur sömürgesinin yoğun olarak hissedildiği bölgede Tabal Krallığı'nın sahip olduğu yeraltı zenginliklerinin yanı sıra büyük gelirler elde ettiği başka ekonomik kaynakları da söz konusudur. Bunların başında elbette tarım gelmesine rağmen bölgenin iklim şartları göz önüne alındığında tarımsal üretimin bölge nüfusunun ihtiyacını ancak karşıladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra krallığın asıl geliri at yetiştiriciliği ve maden işleme konusundaki maharetlerine dayalıdır. Bu ekonomik şartlar doğrultusunda Tabal'in Asur'a vergisini at ya da metal emtialardan oluştuğu düşünülmektedir.²⁵

---

²² Akçay, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*, 93.

²³ Eski Ahit, Hezekiel, 27: 12; 27: 1-13; Ayrıca bkz. Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 61.

²⁴ Summers, G. (1990). "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia, Anatolian Iron Age", *British Institute of Archaeology at Ankara Monograph*, 16 (3), 245; Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 61.

²⁵ Luckenbill, D.D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, New York, 911; Akçay, A. (2011). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 80-93.

Tabal'in ana gelir kaynaklarından olan at ve at yetiştiriciliğinin geçmişi bölge tarihinde çok daha eskilere dayanmaktadır. Nitekim Asur Ticaret Kolonileri ağı'nın bölgedeki en önemli kenti olan Kültepe Karum'un II. tabakasında şehir halkının atı tanıdıklarını gösteren kanıtları silindir mühürler ve çömlekler üzerinde figürler oluşturmaktadır. Zira bölgede yer aldığı düşünölen Waşhania kenti de söz konusu dönemde at ihracatı ile ön plana çıkmıştır.²⁶ Bunun dışında Mari kentinin kralı olan Zimri-lim dönemine ait kayıtlarda Anadolu'da at yetiştirildiğine dair ifadeler bulunmaktadır.²⁷

Kappadokia'da en az at kadar rağbet gören ve en az onun kadar maddi değeri olan bir başka hayvan ise katırdır. Kappadokialıların ekonomik gelirlerinden birini oluşturan katırlar yerli Kappadokia eşeğinin atla çiftleşmesinden meydana gelmişlerdir ve Antik dönemde Kappadokia atları gibi büyük bir üne sahip olmuşlardır. Buradaki katırlar ile ilgili en şimdiye kadar bildiğimiz en eski yazılı kayıtlar MÖ VIII. yüzyıla tarihlenen Bulgarmaden yazıtıdır. Yazıtın 8 ve 9. satırlarında Tuwana'nın hükümdarı olan Warpalawa'sın vassal kral Tarhunza'ya katırların kullanıldığı arabalar sattığından söz edilmektedir.²⁸ Şöhretleri Babil'e kadar yayılan, İnan Dağları'nda da var olduğu bilinen ancak Kappadokia'da daha çok ünlönen bu katırlar bölgenin batısındaki pazarlarda neredeyse at ile aynı maddi değerde satılmışlardır.²⁹ Kappadokia katırları hakkında en detaylı bilgileri veren Theophrastus ise bunların çok sık ürediyinden ve kendine has özellikleri olan bir tür olduğundan bahsetmiştir.³⁰

At ve katırın bölge için öneminin Pers İmparatorluğu döneminde de devam ettiği vergi listelerinden açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Nitekim Persler Küçük Asya'yı ele geçirdikten sonra burayı satraplık idaresine bölerek yönetmişler ve buralardan vergi tahsil etmişlerdir.³¹ Persler sahip oldukları bölgelerdeki tüm

---

²⁶ Kuzuoğlu, R. (2007). *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafiya Adları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 177.

²⁷ Kılıç, Y. (2011). "Eskiçağ'da Kappadokia'da At Yetiştiriciliği", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (16-19 Kasım)*, 8, 194-196.

²⁸ Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luvian Inscriptions (Inscriptions of Iron Age)*. Berlin- New York: Walter de Gruyter, 523.

²⁹ Texier, C. (2002). *Küçük Asya, III*, Çev: Ali Suat. Ankara: Özkan Matbaacılık, 7-8.

³⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, VIII: 173.

³¹ Strabon, *Geographika*, XI:13. 8; Dönmez, Ş. (2013). "Oluz Höyük; Kuzey, Orta Anadolu'nun Krali Pers Merkezi", (Ed.: Şevket Dönmez). *Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*. Ankara: Hel Yayıncılık, 104.

yeraltı ve yer üstü zengilerini birer vergi kaynağı olarak değerlendirmişler³² ve Strabon'un anlatımına göre Kappadokia satraplığından her yıl 2000 katır, 50.000 küçükbaş hayvan, 1500 at ve 360 *talanton* vergi tahsil toplamışlardır.³³ Bölgede bulunan Apadana rölyefleri de Strabon'un bu anlatımını doğrular nitelikte olup, rölyefte bölgeden at ile kumaşın da vergi olarak alındığı görülmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte özellikle atlarıyla ünlenen Kappadokia Bölgesi'nin sahip olduğu bu şöhret Antik çağın sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir.³⁵ Örneğin I. Triumvirlik döneminde Caesar ve Pompeius arasında yapılan mücadelede Pompeius'un ordusunda bulunan atların bir kısmı Kappadokia Bölgesi'nden getirilmiştir.³⁶ Bu da çağlar geçmesine rağmen Kappadokia'da yetişen atların ve yetiştiricilerin büyük devletlerin ve yöneticilerin taleplerini karşılama üstün meziyetlere sahip olduklarını göstermektedir. Roma İmparatorluk döneminde ise imparatorlar araba yarışlarındaki atları Kappadokia'da yetişenlerden temin etmişlerdir.³⁷ Bunun dışında imparator III. Gordianus ise Romalılardan eğlence yerlerinden olan sirkelere Kappadokia bölgesinde yetişen atlardan hediye etmiştir.³⁸

Antik dönemde ise bölgede eşeklerin de ön plana çıkmaya başladığı dönemin yazarları tarafından verilen bilgiler vasıtasıyla öğrenilmektedir. Buna göre Strabon özellikle Morimene ve Garsauria gibi *strategialarda* eşeklerin sürüler halinde otladığından bahsetmektedir. Plinius da Strabon'un verdiği bilgiyi doğrulayarak bölgede çok sayıda yabancı eşeğin varlığından söz etmektedir.³⁹

---

³² Casabonne, O. (2012). "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler", *Arkeo Atlas*, 6, 25.

³³ Strabon, *Geographika*, XI:13. 8.

³⁴ Dussinberre, E.R.M. (2013). *Empire, Authority and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge, 40.

³⁵ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlas Ülkesi*, 61.

³⁶ Appianus, *Historia Romana, Roman History II, The Foreign Wars (Mithridatic Wars-Syrian Wars)*, (Çev: T. E. Page). Great Britain: The Loeb Classical Library, (1899), The Civil Wars, VII: 49.

³⁷ Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlas Ülkesi*, 61.

³⁸ Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 221.

³⁹ Strabon, *Geographika*, XII:2.10; Plinius, *Naturalis Historia, The Natural History*, III-VII (Çev: H. Rackham). London: Harvard University Press, (1855), VIII: LXXXIII. 225-226.

Kappadokia'nın temel ekonomik unsurlarından birini de "Sinope'li" olarak adlandırılan aşı boyası oluşturmaktadır. Strabon'a göre bu boya dünyada bulunanların en iyisidir.⁴⁰ Asıl Kappadokia'nın ihracat ürünlerinin neredeyse başında gelen bu ürün Sinope'den denizaşırı alanlara gönderimi yapıldığı için *sinopis* şeklinde tanımlanmaktadır ancak genel olarak kırmızı aşı boyası olarak ün salmıştır.⁴¹ Strabon'un bu konuda: "Sinope'li olarak adlandırılmasının nedeni, Ephesosluların ticareti Kappadokia halkına ulaşıncaya kadar buralı tüccarların onu Sinope'de sevk etmeyi adet edinmelerindedir" şeklinde oldukça detaylı açıklamaları mevcuttur.⁴² Günümüzde hala çömlekçilik alanında kullanılan bu ürün Halys (Kızılırmak) Nehri'nin alüvyonalarında ve bölgedeki kırmızı renkli kayalarda bulunmaktadır. Buna karşılık bugün bölgenin en önemli kırmızı aşı boyasının kaynağını Avanos'un kuzeyinde yer alan Özkonak Köyü oluşturmaktadır. Bununla birlikte Kırşehir'in Mucur ilçesinde yer alan bir diğer kaynakta yer alan hammaddenin pigmentleri ise Özkonak'takine oranla çok daha koyudur.⁴³

Kappadokia Bölgesi'nin temel ihracat ürünlerinden bir diğerini ise Galatia'ya yakın yerlerden çıkarılan onyks ve kristal oluşturmaktadır. Bunlar dışında fildişine benzeyen ve özellikle hançerlerin kabzalarının yapımında en çok tercih edilen taşlar da yine bu bölgeden çıkarılan ve ihraç edilen yarı değerli taşlar da önemli birer gelir kaynağını oluşturmaktadır.⁴⁴ Mazaka'dan (Kayseri) çıkarılan sal taşları bahsi geçenlerle kıyaslandığında onlar kadar büyük bir ekonomik getirisi olmasa da bölgedeki inşaat çalışmalarının hammaddesini teşkil etmiştir.⁴⁵

Bölgenin batı kesimi ağırlıklı olarak at, katır ve bahsi geçen yarı değerli taşlardan gelir elde ederken doğu kesiminde yer alan Melitene yöresi mikro iklim yapısı nedeniyle daha fazla ürün çeşitliliğine ve gelir kaynağına sahiptir. Buranın iklimi ılıman özelliklere sahip olduğu için temel geçim kaynakları arasında zeytincilik

---

⁴⁰ Strabon, *Geographika*, XII:2.10.

⁴¹ D. K. Tezgör (2022). "From the Miltos / Sinopis of Ancient Sinope to the Yoşa of Modern Cappadocia", *Adalya*, 25, 46.

⁴² Strabon, *Geographika*, XII: 2. 10.

⁴³ D. K. Tezgör (2022). "From the Miltos / Sinopis of Ancient Sinope to the Yoşa of Modern Cappadocia", 47.

⁴⁴ Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVII:151; Strabon, *Geographika*, XII: 2.10.

⁴⁵ Strabon, *Geographika*, XII: 2. 8; XII: 2. 10.

ilk sıralarda gelmektedir.⁴⁶ Özellikle Melas (Tohma Çayı) Vadisi'nde yetiştirilen üzümlerden elde edilen Monarite şarabı eskiçağ dünyasında en iyi Hellen şarabıyla yarışabilecek kadar kalitelidir.⁴⁷ Bunun dışında tahıl, meyve ve Plinius'un anlatımıyla bilgi sahibi olduğumuz Kappadokia marulu antik dönemde bölgede yetiştirilen tarım ürünleri arasında yer almaktadır.⁴⁸

Kappadokia Bölgesi'nin ekonomik hayatında rol alan en önemli unsurlardan bir diğeri ise hayvancılıktır. Bölgenin bozkır bitki örtüsüne sahip olması hayvancılığın ağırlıklı olarak koyun,⁴⁹ keçi ve sığır yetiştiriciliği üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁵⁰ Bununla birlikte diğer bölgelerde olduğu gibi köle ticareti de bölge ekonomisinde yer almaktadır. Kappadokia'nın soylu ailelerinde mensup kimseler hizmetkârlarının çocuklarını köle olarak satarak buradan gelir elde etmişlerdir.⁵¹

Sonuç

Anadolu bozkırlarının büyük bir bölümünün yer aldığı Kappadokia karasal iklimin baskın olduğu bir bölgedir. Bölgenin platolarında belirgin bir biçimde hissedilen bu iklim, dağlık kesimlerde etkisini daha da hissettirmiş ve bitki örtüsü de buna göre şekillenmiştir. Yazların sıcak ve kurak, kışların soğuk ve kar yağışlı olduğu bölgenin antik dönem iklim koşullarının da buna paralel olduğu düşünülmektedir.⁵² Bu bilgilerden yola çıkılarak bölgedeki ekonomik uğraşların

---

⁴⁶ Arslan, M. ve Bulut, E. (2018). "Antik Kaynaklara Göre Kappadokia Bölgesi Bitkileri", *Academia Journal of Social Sciences - Special Issue* – 1, 32-33.

⁴⁷ Strabon, *Geographika*, XII: 2. 1; XII:2. 7.

⁴⁸ Strabon, *Geographika*, XII:2.10; Plinius, *Naturalis Historia*, XVIII: 396; Marul ve Monarite şarabı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Arslan, M. ve Bulut, E. (2018). "Antik Kaynaklara Göre Kappadokia Bölgesi Bitkileri", 31, 34.

⁴⁹ Bulgarmaden Yazıtı'nda tanrılara *kuripi* koyunları takdim edildiğinden bahsedilmektedir, bkz. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, 523.

⁵⁰ Strabon, *Geographika*, XII:2. 7; 2. 9; 2.10; Bölgedeki hayvancılık faaliyetleri ve yetiştirilen hayvan türleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bulut, E. (2018). "Eskiçağ'da Kappadokia'nın Temel Geçim Kaynaklarından Hayvancılık", *Asos Journal*, 569-582.

⁵¹ Scriptorum Historia Augusta: Hadrian. (Çev: David Magie). London: William Heinemann, Hadrian, XIII:7; Ayrıca bkz. Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 61.

⁵² Sevin, *Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi*, 48.

temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bu durum bölgedeki yerleşim yoğunluğunun ağırlıklı olarak kasaba, köy ve mezralarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bölgede Caesarea ve Tyana dışında metropolisin bulunmaması⁵³ bölge ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olmasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte bölgede yetiştirilen tarımsal ürünlerin ihracatına dair kaynaklarda herhangi bir bilginin bulunmaması karasal iklim neticesinde kuru tarımın uygulanması nedeniyle yetiştirilen ürün oranının düşük olmasıyla açıklanabilir. Bu durumun bölge halkını ihracat için daha çok at, katır ve yarı değerli taşlar ile Antik çağ toplumları arasında oldukça ünlü olan kırmızı aşı boyasına yönlendirmiş olması muhtemeldir.

Kaynakça

- Akçay, A. (2011). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akkuş Mutlu, S. (2015). "Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları", *Akademik Bakış Dergisi*, 51, 537-549.
- Appianus, *Historia Romana, Roman History II, The Foreign Wars (Mithridatic Wars-Syrian Wars)*, (Çev: T. E. Page). Great Britain: The Loeb Classical Library, (1899).
- Arslan, M. ve Bulut, E. (2018). "Antik Kaynaklara Göre Kappadokia Bölgesi Bitkileri", *Academia Journal of Social Sciences - Special Issue - 1*, 27-46.
- Belli, O. (2004). *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, İstanbul: Pera Müzesi Yay.
- Bulut, E. (2018). "Eskiçağ'da Kappadokia'nın Temel Geçim Kaynaklarından Hayvancılık", *Asos Journal*, 75, 569-582.
- Casabonne, O. (2012). "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler", *Arkeo Atlas*, 6, 20-34.
- Diodorus Sicilus, *Bibliothèque Historique, The Library of History*, (Çev. C. H. Old father). Harvard University Press, (1989).
- Dönmez, S. (2012). "Tabal Ülkesinin Metal Kaynakları Açısından Önemi". *JASSS*, 5, 175-188.
- Dönmez, ř. (2013). "Oluz Höyük; Kuzey, Orta Anadolu'nun Kralî Pers Merkezi", (Ed.: şevket Dönmez). *Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*. Ankara: Hel Yayıncılık, 103-106.

---

⁵³ Strabon, *Geographika*, XII: 2. 7; Kurt, M. ve Bulut, E. (2019). "Hellensitik ve Roma Dönemlerinde Tyana", *Tyana Kazı ve Araştırmalar-I*, (Ed. O. Doğanay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 64.

- Dusinberre, E.R.M. (2013). *Empire, Authority and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge.
- Gregory of Nyssa, *Epistolae. The Letters*, (Çev, A. M. Silvas), Brill. Leiden-Boston, (2007).
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions (Inscriptions of Iron Age)*. Berlin- New York: Walter de Gruyter.
- Işık, F. (2009). "Su'ya Gömülen "Adsız" Höyükler Malidiya/Melid", 2. *Uluslararası Melita'dan Battalgazi'ye, Tarih-Arkeoloji, Kültür-Sanat Günleri*, Malatya.
- Kaptan, E. (1988). "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Çamardı-Celaller Köyü Yöresindeki Buluntular", *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 1-11.
- Kılıç, Y. (2011). "Eskiçağ'da Kappadokia'da At Yetiştiriciliği", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (16-19 Kasım)*, 8, 189-201.
- Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, (2012).
- Koçak, K. (2009). "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Ticareti Yapılan Mallar ve Vergiler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (27), 209-226.
- Kurt, M. (2010). "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/48, 69-88.
- Kurt, M. ve Bulut, E. (2019). "Hellensitik ve Roma Dönemlerinde Tyana", *Tyana Kazı ve Araştırmalar-I*, (Ed. O. Doğanay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 63-84.
- Kuzuoğlu, R. (2007). *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Luckenbill, D.D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, New York.
- Michel, C. (2014). "Central Anatolia in Nineteenth and Eighteenth Centuries BC", (Ed. E. Cancik, N. Brisch ve J. Eidem), *Constituent, Confederate and Conquered Space in Upper Mesopotamia*. Berlin-Boston: De Gruyter.
- Plinius, *Naturalis Historia, The Natural History, III-VII* (Çev: H. Rackham). London: Harvard Universty Press, (1855).
- Sevin, V. (1998). "Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi", *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı yay.
- Scriptores Historia Augusta: Hadrian. (Çev: David Magie). London: William Heinemann.

- Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafiyası (XII, XIII, XIV)*, Çev: Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. (2000).
- Summers, G. (1990). "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia, Aantolian Iron Age", *British Institute of Archaeology at Ankara Monograph*, 16 (3), 241-253.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yay.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, III*, Çev: Ali Suat. Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Theophrastus, *Historia Plantarum, Equiry Into Plants*. (Çev. Arthur Hort). London: William Heinemann, (1972).

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 17.10.2024

Kabul Tarihi: 03.12.2024

Article Type: Research article

Submitted: 17.10.2024

Accepted: 03.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1569295>

Tansu ŐANA¹

HAMDULLAH SUPHI TANRIÖVER'İN TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEŞME (BATILILAŞMA) SÜRECİNE DAİR FİKİRLERİ (1908-1923)

Öz: Bu çalışma, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk toplumunun 1908-1923 yılları arasındaki modernleşme (batılılaşma) sürecine dair fikirlerini ele almaktadır. Osmanlı'nın son döneminde, devleti kurtarmak için Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlı aydınları da hangi fikir akımına yakınlarsa o akımla ilgili düşüncelerini paylaşmışlardır. Batıcılık, bunların içinde en çok fikir beyan edilen ve tartışılanlardan biri olarak yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren hız kazanan Batılılaşma girişimleri, özellikle eğitim, kadın hakları, toplum ve devlet yapısı üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden Batılılaşma süreci, Osmanlı aydınları tarafından Türk toplumuna uygunluğu açısından değerlendirilirken Hamdullah Suphi Bey de bu süreçle ilgili farklı konularda fikirlerini paylaşmıştır. Hamdullah Suphi Bey'in bu

¹ Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, tansu_sana@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4336-2055>.

dönemle ve konuyla ilgili fikirlerinin ortaya konulması önemlidir çünkü kendisi Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları Başkanlığı, bakanlık, büyükelçilik, milletvekilliği gibi önemli görevler üstlenmiş birisidir. Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan geçiş dönemindeki fikirlerinin irdelenmesi, yer aldığı bu görevlerdeki tutum ve davranışlarının anlam kazanması açısından değerlidir. Literatür taramasında tespit edilen eksiklik nedeniyle ortaya konulan bu çalışmanın alandaki önemli bir boşluğu kapatacağı ve yeni çalışmalara fikir verebileceği düşünülmektedir. Araştırmanın büyük bir kısmı Hamdullah Suphi Bey'in fikirlerinin yer aldığı Osmanlıca kaynaklardan oluşmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Bernard Lewis, Kemal Karpat, Niyazi Berkes gibi önemli isimlerin çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Batılılaşma, Modernleşme, Türk Toplumunu.

HAMDULLAH SUPHI TANRIÖVER'S IDEAS ON THE MODERNIZATION (WESTERNIZATION) PROCESS OF TURKISH SOCIETY (1908-1923)

Abstract

This study examines Hamdullah Suphi Tanrıöver's ideas about the modernization (Westernization) process of Turkish society between 1908-1923. In the last period of the Ottoman Empire, schools of thought such as Ottomanism, Westernism, Islamism and Turkism emerged in order to save the state. Ottoman intellectuals also shared their thoughts on whichever school of thought they were close to. Westernism was one of the most frequently expressed and discussed of these. Westernization initiatives, which gained momentum from the last period of the Ottoman Empire, were particularly effective on education, women's rights, society and state structure. While the Westernization process that continued from the Ottoman Empire to the Republic was evaluated by Ottoman intellectuals in terms of its suitability for Turkish society, Hamdullah Suphi Bey also shared his ideas on different issues related to this process. It is important to present Hamdullah Suphi Bey's ideas about this period and the subject because he was someone who undertook important duties such as the Presidency of the Turkish Hearths, ministry, ambassadorship, and parliamentary membership during the

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

Republican period. Examining his ideas during the transition period from the last years of the Ottoman Empire to the declaration of the Republic is valuable in terms of making sense of his attitudes and behaviors in these duties. It is thought that this study, which was presented due to the deficiency identified in the literature review, will fill an important gap in the field and provide ideas for new studies. A large part of the research consists of Ottoman sources containing Hamdullah Suphi Bey's ideas. In addition to these sources, the works of important names such as Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Bernard Lewis, Kemal Karpat, Niyazi Berkes were also used.

Keywords: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Westernization, Modernization, Turkish Society.

GİRİŞ

Osmanlı, yükseliş devrinin sonlarına yaklaşırken değişen iktidar dengeleri devletin güçlü döneminin artık geride kalmaya başladığını göstermekteydi. II. Selim döneminde başlayıp III. Murat'la devam eden, Bâb-ı Âli'nin daha fazla ön plana çıktığı devlet olgusu, 16.yüzyılın sonundan itibaren sürekli hale gelmeye başlamıştı. Bu yeni anlayışla birlikte, dönemin layiha yazarlarından olan Mustafa Ali ve Koçi Bey gibi devlet görevlileri liyakatsizliğin, yolsuzluğun, müsadere, tımar ve vergi sisteminin işleyişinde yaşanan aksaklıkların, yeniçerilerin disiplinsizliğinin ve memuriyetlerin parayla satılmasının devlet ve toplumda bozulmalara, isyanlara yol açtığını dile getirmişlerdir. Devlet, bozulmanın nedenleriyle ilgili yaptırdığı araştırmalar ve yazdırdığı raporlar sonucunda düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki en kritik kırılmaysa artık Avrupa'nın Osmanlı'dan üstün olduğunun kabullenilmesiyle yaşanmıştır.²

Osmanlı'daki ilk Batılılaşma teşebbüsleri 18.yüzyılda başlamıştır. 1718-1730 yılları arasında sadrazam olarak görev yapan Damat İbrahim Paşa'nın döneminde Viyana ve Paris'e elçiler gönderilmiş, matbaayla ilgili çalışmalar

---

² Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, (Ankara: İmge Kitapevi, 2006), 50-92.

gerçekleştirilmiştir.³ III. Selim devrindeki modernleşme çabaları ilk önce ordu içinde başlatılmış olsa da yıllar geçtikçe eğitim, hukuk gibi sahalara, son yüzyıldaysa toplumsal alana yayılmıştır. II. Mahmut döneminde kılık kıyafette yapılan düzenlemeler, nüfus sayım işlemleri, hanedanın kendi inisiyatifiyle mutlak iradesini kısıtlayıcı kararlar alması, devletin Osmanlı toplumunda yaşayan her bireye vaat ettiği can, mal, namus güvenliği, kadınların toplum içinde daha fazla görünür olması gibi adımların her biri toplumsal modernleşme üzerinde çalışıldığının bir göstergesidir. II. Abdülhamit ise modern tarzda Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Maliye, Ticaret Mektebi, Ziraat Mektebi, Aşiret Mektebi gibi okullar açmış, kendisinden önce kurulan Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye gibi okulları ve orduyu yenilemek için çalışmıştır.⁴ Bu yeni okulların açılması sonucunda Batı tarzı eğitimle yetişenler çoğalmaya başlamış, bu durum medrese eğitimiyle yetişen kesimi rahatsız etmiştir. Eski anlayışın sürmesini isteyenler II. Abdülhamit'e bağlı kalırken yeni anlayışın üstün gelmesi gerektiğini öne sürenlerse II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esası'nın yeniden yürürlüğe koyulması için çabalamışlardır.⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini ve Kanun-i Esası'nın tekrar yürürlüğe girmesini yeterli görmeyenler farklı fikirler öne sürmeye devam etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık fikir akımlarını öne süren aydınlar hangisinin devletin kurtuluşunu sağlayacağına dair görüşlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Devlet, öncelikle Osmanlıcılık fikrini desteklemiş, toprak kayıpları nedeniyle gayrimüslim nüfus azalınca İslamcılık fikrine tutunmaya çalışmıştır. Bu fikir devlet politikası olarak en çok II. Abdülhamit devrinde ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki dönemindeyse ilk başta Osmanlıcılık, sonra İslamcılık fikri yayılmaya çalışılmıştır ancak azınlıkların bağımsız olma çabaları nedeniyle bu iki fikirle devletin kurtulmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. İttihat ve Terakki iktidardayken son çare olarak Türkçülüğün devleti kurtaracak fikir olduğu düşünölmüş ve uygulanmak

---

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 46-48.

⁴ François Georęeon, *Sultan Abdülhamit*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 278-293.

⁵ Ercan Uyanık, "II. Abdülhamit'in Eğitim Politikaları: Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur", *Yeni Türkiye*, S.59, (2014):1516-1523.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

istenmiştir. Devletin takip ettiği bu yolun kurtuluş için çözüm olmadığına inananlar Batılılaşmaktan başka yol olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁶

Bu çalışmaya konu olan Hamdullah Suphi Bey, o dönemde Türkçülük fikir akımını desteklemiş, dönemin en önemli Türkçü cemiyetlerinden biri olan Türk Ocaklarına başkanlık etmiş, Türk Yurdu, Turan gibi çeşitli Türkçü yayınlarda yazılar yazmış, bu konuyla ilgili konferanslar vermiştir. Osmanlı döneminde Darülfünun, Darülbedayi gibi önemli okullarda öğretmenlik, Son Mebusan Meclisi'nde Antalya mebusluğu, Kurtuluş Savaşı döneminde ve sonrasında Maarif Vekillikleri, 1931-1944 yılları arasında Bükreş Büyükelçiliği, yedi dönem TBMM milletvekilliği, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) içerisinde 1957 yılına kadar aktif siyaset yapmış önemli bir şahsiyettir. Hamdullah Suphi Bey bu sıfatlarının dışında 1931 yılında Türk Ocakları'nın feshedilmesiyle, CHP'nin 1947 kurultayında dini meselelerle ilgili öne sürdüğü fikirlerinin tartışma konusu olmasıyla, bu tartışmalar üzerine CHP'den DP'ye geçmesiyle de Türkiye'nin siyasi tarihinde iz bırakmıştır.⁷

Bu çalışmanın kapsamına giren 1908-1923 yılları arasındaki Hamdullah Suphi Bey'i odağa alan çalışmalara bakıldığında literatürde bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili literatür taramasında tespit edilen bazı çalışmalar şöyledir: Cemal Güven ve Ekrem Zahid Boyraz'ın ortaklaşa çalışması olan "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri" adlı makalede Hamdullah Suphi Bey'in 1920-1921 yılları arasında yaptığı Maarif Vekilliği döneminde gerçekleşmiş olan İstiklal Marşı'nın kabulü, I. Maarif Kongresi'nin toplanması gibi önemli gelişmelerin yer almasının yanı sıra Hamdullah Suphi Bey'in eğitime bakışının genel bir çerçevesi de çizilmiştir.⁸ Mustafa Eski'nin "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans" adlı çalışmasında 1922 yılında Kastamonu'yu ziyaret eden

---

⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 105-110.

⁷ Ahmet Yıldız, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 642-650.

⁸ Cemal Güven-Ekrem Zahid Boyraz, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları*, C.6, S.10, (2016):286-317.

(ATAD)

Hamdullah Suphi Bey'in orada verdiği konferansın içeriği paylaşılmıştır.⁹ Yine Mustafa Eski'ye ait olan "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat" adlı çalışmada Hamdullah Suphi Bey'in 1922 yılında Kastamonu'ya yaptığı ziyaret esnasında Açık Söz gazetesine verdiği röportajlar yer almıştır.¹⁰ Abdurrahim Güzel'in "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma" isimli çalışmasında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in 1921 yılında Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği bir mülakat değerlendirilmiştir.¹¹ Murat Demir'in yüksek lisans tezi olan "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı" adlı araştırmada Hamdullah Suphi Bey'in eğitime bakışı, Maarif Vekilliği dönemlerindeki eğitim uygulamaları ve kültürle ilgili görüşleri üzerinde durulmuştur.¹² A. Fikret Kılıç'ın "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler" makalesinde Hamdullah Suphi Bey'in 1928 yılına kadar olan hitabelerini içeren "Dağ Yolu" kitabındaki bazı fikirler "Milliyet Meselesi", "İnsan Yetiştirme Problemi" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.¹³ Necati Akder'in kaleme aldığı "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi" adlı çalışmada genel olarak milliyetçiliğin kökenleri, Türk milliyetçiliğine katkı sağlayan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi önemli isimlerin milliyetçilikle ilgili görüşleri, Hamdullah Suphi Bey'in milliyet ve milliyetçilik hakkındaki fikirleri incelenmiştir.¹⁴

Hamdullah Suphi Bey'in Türk toplumunun modernleşmesiyle ilgili düşüncelerini en açık şekilde ortaya koyan kaynaklardan bir tanesi 1925 yılında TBMM'de yaptığı, teceddüdün (yenileşme) ne olduğunu anlatan konuşmasıdır. Bu konuşmada Türk toplumunun neden Batılılaşması gerektiğini ve

---

⁹ Mustafa Eski, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.8, S.38, (1997):501-519.

¹⁰ Mustafa Eski, "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.8, S.37, (1997):89-98.

¹¹ Abdurrahim Güzel, "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S.2, (1988):355-360.

¹² Murat Demir, "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010):226.

¹³ A. Fikret Kılıç, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi*, C.1, S.1, (1991):43-66.

¹⁴ Necati Akder, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi", *Türk Kültürü*, S.45, (1966):747-789.

Batılılaşmanın aslında ne olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵ Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı o kadar beğenmiştir ki bir kitapçık olarak basılıp yurt genelinde dağıtılmasını istemiştir.¹⁶ Bu konuşmanın yapıldığı yıl bu araştırmanın kapsadığı döneme girmediği için burada yer verilmeyecektir. Ancak bu konuşmanın başka bir önemi daha vardır. Hamdullah Suphi Bey bu konuşmayı yaptığında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, rejim değişmiş, saltanat kaldırılmıştır. Türkiye son sürat Batılılaşma yolunda ilerlemektedir. Bu yüzden hatiplik özelliğiyle öne çıkan bir ismin böyle bir konuşma yapması şaşırtıcı değildir. Ancak Cumhuriyet öncesi dönemde Türk toplumunun Batılılaşmasıyla ilgili fikirleri nelerdir? Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında bu konuyla ilgili fikirleri değişkenlik göstermiş midir yoksa aynı çizgide mi devam etmiştir? İşte bu çalışma 1908-1923 yılları arasındaki Hamdullah Suphi Bey'e odaklanarak bu konuyla ilgili Cumhuriyet öncesi fikirlerini ortaya koyma amacı taşımaktadır. Yukarıda verilen örnek çalışmalara bakıldığında Hamdullah Suphi Bey'in Cumhuriyet öncesi dönemde Türk toplumunun Batılılaşması hakkında ne düşündüğüyle ilgili bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu araştırma, literatürde tespit edilen bu eksikliği kapatma amacıyla ele alınmıştır.

1.Osmanlı'nın Son Döneminde Ortaya Çıkan Fikir Akımlarına Genel Bir Bakış

Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan fikir akımlarının birbirlerinden çok farklı yönleri olsa da hepsinin temelinde yatan düşünce Osmanlı'yı kurtarmak ve çöküşün önüne geçmektir. Osmanlılık bu amacı taşıyan ilk fikir akımı olmuştur. Millet esasına dayanan Osmanlı, 1830'larla birlikte vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esasına dayanan bir siyasi anlayışa geçiş yapmıştır. Osmanlılık düşüncesi 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından sahiplenilmiştir. Cemiyetin kurucularından olan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi gibi önemli aydınlar Tercümân-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr, Hürriyet, Muhbir gibi

---

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, (İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960), 107.

¹⁶ Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968), 130.

yayımlarla devletin nasıl kurtulabileceğine dair fikirlerini ortaya koymuşlardır. Yeni Osmanlılar, Osmanlı topraklarının farklı yerlerinden gelen değişik kesimlerin parlamentoda temsil edilmesiyle devletin bütünlüğüne tehdit oluşturan bağımsızlık hareketlerinin ortadan kalkacağına inanmışlardır. 1889'da II. Abdülhamit yönetimine muhalif olarak ortaya çıkan Jön Türkler de Yeni Osmanlıların izinden gitmiştir. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi önemli isimlerden teşekkül eden Jön Türkler, Osmanlıcılığı devleti bir arada tutacak yegâne fikir olarak görmüştür. Osmanlılık fikri İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de belli bir süre devam etmiş, Balkan Savaşları'ndan sonra etkisini yitirmiştir.¹⁷

Osmanlı aydınları arasında etkili olan diğer bir fikir akımı İslamcılığı destekleyenler Sırât-ı Müstakim, Sebilürreşad gibi yayımlar çıkararak fikirlerini topluma yaymaya çalışmışlardır. Bu akımın Eşref Edip, Mehmet Akif, şemsettin Günaltay, Sait Halim Paşa gibi önemli destekçileri olmuştur.¹⁸ İslamcılara göre Osmanlı İslâm'ın esaslarından koptuğu için zayıflamıştır. Bu kopuşla birlikte oluşan boşluk Batılı fikirlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Batı'dan alınacak unsurlar yalnız teknik olabilirdi. Kültür, din, toplumsal fikirler İslâm'ı kaynak almalıydı.¹⁹ Yaşanan toprak kayıpları neticesinde Osmanlı tebaası olan Hristiyan nüfusun büyük bir kısmı Osmanlı sınırları dışında kalınca II. Abdülhamit halifelik unvanını kullanarak Osmanlı'nın Müslüman tebaası üzerinde İslâm'ın birleştirici gücünden yararlanmak istemiş, bu nedenle İslamcılık akımına yakın durmuştur. Bir süre sonra Arnavut, Arap, Boşnak gibi Müslüman unsurların da bağımsızlıklarını ilan etmek istemeleri İslamcılık fikrinin devlet politikası olarak kullanılmasını zorlaştırmıştır.²⁰

Diğer bir akım olan Türkçülük fikrini ortaya koyan aydınlara göre Türkçülük bayrağı altında toplanmak memleketin tek kurtuluş yoluordu. Bu akımı Osmanlı'ya Rusya'dan gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspralı gibi Türkler yaymıştır. Bu akımın temsilcileri arasında Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Halide Edip, Mehmet Emin gibi önemli isimler de yer almıştır. Türk İli,

---

¹⁷ Sina Akşın Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Deoreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 88-117.

¹⁸ şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 11-18.

¹⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 107.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı 2*, (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998), 53-59.

Türk Yurdu, Turan gibi süreli yayınlarla bu fikirlerini yaymaya çalışan Türkçüler, Hamdullah Suphi Bey'in başkanlığını yaptığı Türk Ocakları sayesinde bir cemiyet altında örgütlenmişlerdir. Türkçülük akımı Balkan Savaşları'ndan sonra başlayan yükselişini Türkiye kurulduktan sonra da devam ettirmiştir.²¹

Son önemli fikir akımıysa Batıcılıktır. Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri, Abdullah Cevdet gibi önemli aydınlar bu akımın öncüleri olmuşlardır. Abdullah Cevdet'e göre Batılılaşma bir sürecin sonu değil bir arayışın başlangıcıydı.²² Batılılaşma çabalarını destekleyenler Osmanlı'nın kurtuluşunun Batı'yı tümüyle örnek almaktan geçtiğini ifade etmişlerdir.²³ Bu fikir akımının en radikal önerilerini ortaya koyan Kılıçzade Hakkı Bey 1913 yılında İçtihat dergisinde "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı bir yazı kaleme almış, Batılılaşmayı destekleyen aydınların kafasındaki modern Türk toplumu tasavvurunu paylaşmıştır. Bu yazıda tek eşlilik, kılık-kıyafet düzenlemesi, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, kadınların topluma entegre edilmesi, eğitim yollarının onlara da açılması ve istediklerini giyebilme serbesti kazanmaları, Latin harflerinin geçerli olduğu yeni bir alfabenin Osmanlıcanın yerini alması gibi o döneme göre son derece radikal fikirler öne sürmüştür.²⁴ Kılıçzade Hakkı Bey'in yazısındaki fikirler, Cumhuriyetle birlikte yapılan kanunlar ve düzenlemelerle, devlet kademelerinde ve toplumsal yaşayışta somut şekilde görünür hale getirilmiştir.²⁵

Bu fikir akımları birbirlerinden ayrı gibi gözükseler de kesiştikleri noktalar da olmuştur. Kemal Karpat'a göre bir tarafta Osmanlılıkla İslamcılık diğer taraftaysa Türkçülükle Batıcılık birbirlerine yakın durmaktaydı. Muhafazakârlar İslamcılık altında birleşirken yenilikçiler Türkçülük ve Batıcılık olarak kendi

---

²¹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", çev. Defne Orhun, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 63-77.

²² Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 125-133.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: YKY, 2003), 382.

²⁴ Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihat*, S. 55, (1912):1226-1228.

²⁵ Ramazan Altıntaş, "Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi", *Eskiye*, S. 8, (2008):94-95.

içlerinde de ikiye ayrılmışlardır.²⁶ Türkçülerin Osmanlı'nın Batılılaşmasıyla ilgili öne sürdükleri fikirlere bakıldığında bu tespitin doğru olduğu görölmektedir. Örneğin; Türkçü Ahmet Ağaoğlu'na göre Batı'yı teknik ve kültür diye ikiye ayırmak, tekniği kabul edip kültürü reddetmek söz konusu olamazdı. Çünkü kültür ve teknik iç içe geçmiş bir sarmaldı. Ağaoğlu, Türkçülüğü ve Batıcılığı birleştirme düşüncesindeydi.²⁷ Yusuf Akçura da Ahmet Ağaoğlu gibi düşünmekte, Batı medeniyetini bir bütün halinde kabul etmenin Türk toplumuna Avrupalılar gibi düşünme mekanizmasını kazandıracağına inanmaktaydı.²⁸ Ziya Gökalp'e göreyse Türk milleti, İslâm ümmeti ve Batı medeniyetiyle uyum içinde var olabilirdi. Bu görüşünü "*Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim*" diyerek ortaya koymuştur. ²⁹ Kılıçzade Hakkı Bey'in "*Biz Arap değiliz, Turani'yiz, Türk'üz*"³⁰ sözünü söylemesi Batıcıların içinde de Türkçülere yakın duranların olduğunu göstermektedir. Kılıçzade Hakkı Bey bu tür düşüncelerinden dolayı Garpcı-Türkçü³¹ olarak da nitelendirilmiştir. Bu çalışmanın esas konusu olan Hamdullah Suphi Bey de Türk toplumunun Batılılaşmasıyla ilgili fikirlerini diğer Türkçü aydınlar gibi açıklamıştır. Bu konuyla ilgili fikirlerinin açığa çıkartılmasının literatürdeki 1908-1923 yıllarındaki Hamdullah Suphi Bey'e dair önemli bir boşluğun doldurulmasına yardımcı olacağı düşünölmektedir.

---

²⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 106.

²⁷ Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 125-133.

²⁸ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 10-12.

²⁹ Ahmet Çiğdem, "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 68-73.

³⁰ İrfan Davut Çam, "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet'in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013):105.

³¹ Esmat Torun Çelik, "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", *Turkish Studies CUIDES*, C.14, S.5, (2019):262.

2. Anne ve Kadın Olmak: Türk Kadınının Toplumdaki Yerine Dair Hamdullah Suphi Bey'in Görüşleri

Osmanlı zamanında Türklerin geleneksel aile yapısına bakıldığında kadının evde olduğu, ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilendiği, erkeğinse evin ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığı bir aile modeli görülmektedir. Türk modernleşmesi öncesinde aile kavramı siyasal düzenin metaforu şeklinde kullanılmaktaydı. Geleneksel dünyadan modern dünyaya geçmek baba merkezli ataerkil toplum yapısından yeni modern toplum biçimine geçmeyi zorunlu kılmaktaydı. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı toplumunda kadın, genel olarak ailesi için hayatını sürdüren fedakâr bir unsur görünümündeydi. Kadının anne ve sadık eş özellikleri kendi başına bir birey olma özelliğinin üstünü kapatmaktaydı.³² Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme çabalarıyla birlikte aile ve özellikle kadının toplumdaki yeriyle alakalı adımlar atılmaya başlanmış, bu konuyla ilgili farklı düşünceler dile getirilmiştir. Hamdullah Suphi Bey de hem kendi ailesinden hem de Türk aile yapısından yola çıkarak Türk kadınının aile ve toplum içindeki yeriyle ilgili düşüncelerini paylaşmıştır. Aile için en önemli birleştirici unsurun kadın olduğunu düşünerek kadınların toplumda görünür hale gelmesinden yana olmuşsa da bazı açıklamalarında Türk kadınının, aile hayatını kendi hayatından daha fazla önceleme gerektiğini de belirtmiştir. Türk kadınının eskiden aile hayatını ve mutluluğunu ilk sıraya koyduğunu öne sürmüş, Avrupai yaşam tarzı Türklerin toplumsal yaşayışına sirayet ettikten sonra Türk kadınında bir fikir değişimi yaşandığını söylemiştir. Ona göre ailelerin mutluluk merkezleri ev olmaktan çıkıp sokağa intikal etmiştir ancak ev dışında bir mutluluk aramak mümkün değildir. Türk kadını isterse şair, sanatkâr, öğretmen vb. birçok şey olabilirdi ama aile kavramının içi doldurulmak isteniyorsa her şeyden önce iyi bir ev kadını ve iyi bir anne olmayı öğrenmeliydi. Ancak bu şekilde topluma yararlı olacak Türk çocukları yetişebilirdi: *“Türk kadınlarının, aileleri ve çocukları dışında hayat-ı hariciye ile hiçbir münasebetleri yoktu. Ensal-i ahireyse tamamen imtisas edemedikleri Avrupa terbiyesinin kolay ve süslü aksamını kabul ederek iyi ana olmak, iyi ev kadını olmak gibi bunları öğreten cihetleri*

---

³² Fatmagül Berktaş, “Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 278-281.

geriye bıraktılar. Atide çocuklarınız verdiğiniz terbiyeden tevellüd edecek her nevi zarar için sizi mesul tutacak, bizi lazım olduğu gibi büyütmediniz diyeceklerdir.”³³

Burada Batı’ya olan özenmeyi eleştirmiş olsa da genel itibariyle Türk kadınının toplumsal yapı içerisinde daha fazla yer alması gerektiğini düşünmüştür. Türk kadınının sürekli evde oturduğu, çok az dışarı çıktığı, topluma karışmadığı için erkeklere ve gayrimüslim kadınlara göre daha çok hastalanıp öldüğünü ileri sürmüştür ve bu bilgiyi Sıhhiye Müdürlüğü’nün İstanbul ve çevresiyle ilgili yapmış olduğu bir çalışmaya dayandırmıştır: “*Bir hafta evvel yeni bir istatistik son harp senelerinin yeni kurbanlarını bize öğretti.*

Türkler; 659 erkek, 1266 kadın

Rumlar; 326 erkek, 253 kadın

Ermeniler; 156 erkek, 135 kadın

Museviler; 82 erkek, 43 kadın

Ecnebler; 117 erkek, 78 kadın”³⁴

Hamdullah Suphi Bey, başka bir yazısında yine kadın-erkek ölümleriyle ilgili istatistiki bilgiler paylaşmıştır. Bu verileri İstanbul Şehremanetinden aldığını belirterek İstanbul’un 1908 senesine ait veremden kaynaklı ölüm istatistiklerini açıklamıştır. Bu rapora göre Müslümanlardan 754 erkek, 813 kadın; Rumlardan 514 erkek, 272 kadın; Ermenilerden 199 erkek, 92 kadın vefat etmiştir. Bu sayıların 1909 senesinde de değişmediğini, Müslümanlardan 731 erkek, 821 kadın; Rumlardan 507 erkek, 286 kadın; Ermenilerden 202 erkek, 115 kadının vefat ettiğini belirtmiştir. 1910-1911 seneleri hakkında Şehremaneti tarafından bir açıklama yapılmadığı için istatistiki veri paylaşmamıştır ancak Doktor Kadri Raşit Paşa’nın kendisine, verilerin önceki senelerle uyumlu olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Kadri Raşit Paşa, vereme bağlı ölümlerin Müslümanlarda daha yüksek olmasını, kadınların dışarıya daha az çıkmalarına, güneş ve temiz hava ihtiyacını karşılayamamalarına bağlamış, bu görüşünü de Hamdullah Suphi Beyle paylaşmıştır.³⁵

---

³³ Hamdullah Suphi, “Kadınlarımıza”, *Yeni Gazete*, S.32, (2 Temmuz 1908):2.

³⁴ Hamdullah Suphi, “Zavallı Kadınlarımız”, *İfham-Haftalık Edebi İlave*, S.1 (18 Ağustos 1919):6-7.

³⁵ Hamdullah Suphi, “Bir Mesele-i Hayatiye”, *Hak*, S.99 (20 Haziran 1912):1-2.

Kadri Raşit Paşa'nın verdiği bilgilere göre İstanbul'daki hastanelere veremden başvuran kadınlar kadar açlıktan dolayı başvuran kadınlar da mevcuttu. Osmanlı Etfal Hastanesine kendisinin hastanede bulunduğu üç-dört aylık dönem içinde gelenlerden bahsetmiş, sadece kendisinin gördüğü vakalardan yola çıkarak 52 kadının verem, 81 kadının da açlık nedeniyle hastaneye geldiklerini söylemiştir. Ona göre bu kadınlar gün içinde çok az şey yedikleri için bu hale gelmekteydiler. Sabah karın doyurmayacak kadar besin alan bu kadınlar, akşam öğününde de yemeklerin en güzel yerlerini erkeklerin önüne koymakta, kendilerine az bir şey ayırmaktaydılar. Kadri Raşit Paşa'ya göre bu bir alışkanlık haliydi, sadece bir-iki gün yapılan ya da kısa zamanlarda vuku bulan bir davranış biçimi değildi.³⁶ Bu istatistiki verileri paylaştıktan sonra *"kadınlarımızın ölümüyle bizi tehdit eden büyük tehlike karşısında ürpermemek mümkün değildir"* diyen Hamdullah Suphi Bey, özellikle savaş dönemlerinde eşlerini, çocuklarını, babalarını, kardeşlerini kaybeden kadınların, hayatları boyunca eve mahkûm kaldıklarını, ev dışında olan her türlü işle ve evin maddi yüküyle evin erkekleri ilgilendiği için sudan çıkmış balığa döndüklerini, bu nedenle Türk kadınlarının ölüme ve açlığa terk edildiğini ileri sürmüştür: *"Kadınlarımızı bütün hür mesleklere biz davet etmeliyiz, kadın kendi emeğiyle geçinebilmeli, kadın erkeğin devrildiği gün çocuklarıyla beraber aç ve sefil kalır."*³⁷

Kadınların eve sıkışan hayatlarının onların sağlığını kötü etkilediğini düşünerek Türk kadını için en büyük düşmanın tesettür olduğundan bahsetmiştir: *"En büyük düşman tesettür ve bunun davet ettiği mecburiyetlerdir. Türk kadını hayata ve hayatın bütün vazifelerine çağrılmadıkça, ayakta yalnız kalıbı kalmış bir takım kurun-u vusta yadigârı müesseseler onun yakasından uğursuz pençesini çekmedikçe zavallı kadınlarımız cehlin, açlığın kurbanı olarak kıtaldan kıtala sürüklenip gidecek."*³⁸ Batıcılık fikrinin önde gelenlerinden biri olan Kılıçzade Hakkı Bey de kadınlarla ilgili aynı minvaldeki düşüncelerini yazılarında paylaşmıştır. Ona göre de kadınların eve bağımlı şekilde yaşamaları hem sağlıklarını hem de yaşamlarını etkilemiş, bu da Türk milletinin kökünü kurutan sebeplerden biri olmuştur.³⁹

³⁶ Hamdullah Suphi, "Bir Mesele-i Hayatiye", 1-2.

³⁷ Hamdullah Suphi, "Zavallı Kadınlarımız", 6-7.

³⁸ Hamdullah Suphi, "Zavallı Kadınlarımız", 6-7.

³⁹ Çelik, "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", 268.

Hamdullah Suphi Bey kadınların toplum içindeki konumlarının bu şekilde kalması halinde bu durumun varacağı noktanın Türk toplumunu “yarım bir adam halinde idame etmek ırkımızı mağlubiyetlerin en tamir kabul etmezine” götüreceğini vurgulamıştır. Ona göre Türk toplumunun en büyük sorunlarından biri Türk kadınına biçilen toplumsal roldü. Bu nedenle böyle bir hayatı yaşayan kadınların büyüttükleri çocuklardan da bir şey beklenilmemeliydi.⁴⁰ Kadının bu halde tutulduğu bir memlekette aile hayatından bahsedilemeyeceğinin altını çizmiş, “Aile hakkında düşündüğümüz şey nihayet kadını perişan, meftur, didinmekten usanmış biçare bir hayalet haline koydu” diyerek kadının toplumdaki yeriyle aile hayatının iç içe geçtiğine dikkat çekmiştir.⁴¹ Hamdullah Suphi Bey’in Türk kadınıyla ilgili görüşleri Batıcılık fikriyle örtüşmektedir. Batıcılar kadınların toplumdaki durumunu, peçe ve çarşaf sorununu, toplumsal hayata katılmalarını, eğitimlerini tartışma konusu yapmışlar, Türk toplumunun geri kalmasının esas nedenini kadınların toplumdaki yerlerinin aşağıda olmasına dayandırmışlardır. Onlara göre toplumsal reformların topluma olumlu şekilde etki etmesi isteniyorsa aile hayatı bu yeni düzen etrafında kurulmak zorundaydı.⁴²

Hamdullah Suphi Bey, Türk kadınının toplum içindeki yeriyle ilgili düşüncelerini yazılarında açıkça beyan etmesinin yanı sıra özellikle Türk Ocakları bünyesinde Türk kadınıyla ilgili takındığı tutum ve davranışlarıyla da düşüncelerine paralel bir tavır sergilemiştir. Ocaklar ilk kurulduğunda sadece erkekler gidebilirken 1918 Kongresiyle birlikte kadınlara da açık bir cemiyet hüviyeti kazanmıştır. Türk Ocağı vasıtasıyla düzenlenen konserler, konferanslar ve temsillere kadınların da seyirci olarak katılması teşvik edilmiştir. Ocaklar daha sonra bir adım daha öteye geçerek kadınların konferanslara konuşmacı olarak da katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. O dönem verilen konferanslarda konuşmacı sıfatıyla yer alan Halide Edip, Fatma Aliye gibi hanımlar bu uygulamaya bir örnektir.⁴³ Bir sonraki adımsa aynı sahnede Türk kadın-erkek oyuncularının bir arada olduğu oyunlar sergileme çabası olmuştur. İlk deneme 1913 yılında yapılmış, Halide Edip Hanım’ın kaleme aldığı “Yeni Turan” oyunu Türk kadın-erkek oyuncularından oluşan bir grupla İstanbul Türk Ocağı’nda sahnelenmek istenmiştir. Hamdullah Suphi Bey de bizzat oyuncu olarak bu

---

⁴⁰ Hamdullah Suphi, “Bizde Nesailik”, Hak, S.71, (23 Mayıs 1912):1.

⁴¹ Hamdullah Suphi, “Bir Mesele-i Hayatiye”, 1-2.

⁴² Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 444-445.

⁴³ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, (İstanbul: İletişim Yayınları,1997),66-67.

gösteride yer almıştır. İlk defa cesaret edilen böyle bir oyunu izlemeye gelenler arasında Talat ve Enver Paşalar da olmasına rağmen oyun iptal edilmiştir. Oyunu iptal eden İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, Müslüman kadınların sahneye çıkmalarının sakıncalı olabileceği gerekçesiyle oyunun oynanmayacağını açıklamıştır. Alınan bu kararı beğenmeyen ve eleştiren Hamdullah Suphi Bey sahneye çıkarak kararın yanlış olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: *"Acaba ne vakit, Türk vatanının idaresini elde edenler halk ihtilali korkusunu yenecek, ileri attıkları inkılap fikirlerine cesaretle bağlanacaklar ve buna her şeye rağmen sadık kalacaklar? Türk kadını bütün tarihinde hür kalmıştır ve hür yaşıyor. O halde ne için bu akşam İstanbul'un belli başlı ailelerine mensup kadınlarımız, milli bir oyunu temsil için sahnemize geldiği vakit hükümet mümanaati karşımıza çıkıyor?"*⁴⁴ Hamdullah Suphi Bey'in Türk Ocakları bünyesinde giriştiği ilk teşebbüs engellenmiş olsa bile yapmak istediklerinden vazgeçmemiştir. İkinci deneme yine Halide Edip Hanım tarafından yazılmış olan "Kenan Çobanları" adlı oyunla gerçekleştirilmiştir. Bu oyun, önceden planlandığı gibi Türk kadın-erkek oyuncularla birlikte sergilenmiş; gösteriyi izlemeye ilk oyunun iptal kararını veren Cemal Paşa da gelmiştir. Oyun sırasında ve sonrasında hükümetin korktuğu gibi bir taşkınlık, karışıklık, olay vb. yaşanmamıştır.⁴⁵ Yıllar sonra bu konuya değinen Hamdullah Suphi Bey, Türk Ocakları'nın o dönem yaptığı bu hareketin yenilikçi olduğunu ve Ocakları bu açıdan müteceddit(yenileşen) olarak gördüğünü söylemiştir. Bir zamanlar kadınlarla erkeklerin değil aynı sahnede tiyatro yapmalarının aynı yerde bulunarak bir temsil izlemelerinin bile kıyamet koparacak bir olay olabileceğini ancak Türk Ocağı'nın hür fikirleri ve öncü duruşuyla bunu başardığını, Doğu'da Batı'nın bir temsilcisi kimliğiyle var olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Türk Ocağı bu gibi girişimleriyle kendisinin Batıcı olduğunu göstermiştir. Çünkü Türkler, Türklüğü Batılılaştıkça keşfetmişti.⁴⁶

Hamdullah Suphi Bey'in kadın meselesine bu kadar eğilmesinin nedeninin izlerini annesinin hayatında aramak gerekmektedir. Çerkez bir esir olarak Kafkasya'dan İstanbul'a getirilen ve babası Abdüllatif Suphi Paşa'nın konağına

---

⁴⁴ Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu 1*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987),197-204.

⁴⁵ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, (İstanbul: Özgür Yayınları,1996),212.

⁴⁶ "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, (15 Haziran 1923):249.

giren annesi Ülfet Hanım'ın, babasının üçüncü eşi sıfatıyla yaşadığı hayatı "Annemin Derdi" adlı şiirinde ayrıntısıyla anlatmış, bu meseleyi kendi penceresinden nasıl gördüğünü ortaya koymuştur.⁴⁷ Kalabalık bir konakta büyümüş hem kendi ailesini hem de yaşadığı çevreyi gözlemleyerek Osmanlı'da yaşayan Müslüman kadınların nasıl bir hayatın içinde olduklarını anlamış ve anlatmıştır. Bu konuda iyi bir gözlem yapabildiği için hem kadınlara çıkış yolu göstermeye çalışmış hem de anne olma vasıflarını ön plana çıkararak ev içindeki görevlerini iyi bir eş ve anne olma düzeyinde tutmuştur. Kendi içinde yaşadığı bu ikilemi düşüncelerine de yansıtmıştır. Türk kadınıyla ilgili sadece sözde kalmayan, fiiliyata da dökülen uygulamalara Türk Ocağı bünyesinde bizzat destek verenlerden biri olması, Hamdullah Suphi Bey'in bu konuda çoğunlukla Batıcı görüşü benimsediğini, ilerici ve somut adımlar atmaya çalıştığını göstermektedir. Kazım Nami, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk Ocağı mensubu isimlerin de içinde yer aldığı bir grupla konferans daveti üzerine İzmir'e giden Hamdullah Suphi Bey orada yaptığı bir konuşmada, Türk kadınıyla ilgili meselenin kendisi için hayati bir mesele olduğunu ve toplum içinde kadınlar layık oldukları yere gelemedikleri takdirde erkekler ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar toplumsal bir ilerlemeye asla ulaşamayacağını ifade etmiştir.⁴⁸

2. Eğitim ve Dil: Modernleşme Sürecinin Başlıca İki Meselesine İlişkin Hamdullah Suphi Bey'in Görüşleri

Dedesı ve babası Osmanlı döneminde Maarif Nazırlığı yapan, kendisi de TBMM açıldıktan sonra iki kere Maarif Vekilliği yapmış olan Hamdullah Suphi Bey'in hem devlet okullarında hem de yabancı okullarda verilen eğitimle ilgili tespitleri olmuştur. Özellikle beden eğitimi gibi derslerle alakalı Osmanlı ve yabancı devletlerdeki uygulamaları karşılaştırarak eksiklikleri ortaya koymuş, Osmanlı'nın neler yapması, hangi konularda yabancıların okullarını ve uygulamalarını örnek alması gerektiğini anlatmıştır: "*Fransa'nın bütün vilayetlerinde terbiye-yi bedeniye ve spor için yüzlerce cemiyet teşekkül etmiştir. İtalya'da bizzat hükümet iki defa Darülfünunlarda sporu tesis ve himaye etti. Almanya mekteplerinde terbiye-yi bedeniye istihkak ettiği mevkii çoktan beri işgal eylemeye*

---

⁴⁷ Fatih Alper Taşbaş, "Esir Olmak mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatında Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 21, (Nisan 2020):100-101.

⁴⁸ Kazım Nami, "İzmir Seyahati 3", *Türk Yurdu*, C.5, S.6, (11 Aralık 1913):1035.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

başlamıştır. Mekteplerimizde ne riyazet-i bedeniye ne hıfzıssıhha hiçbiri yoktur."⁴⁹ Okul içinde, kapalı bir alanda yapılan beden eğitimi dersinin ya da sporun hiçbir fayda getirmeyeceğini, çocukların muhakkak temiz hava ve güneş görerek açık alanda bu dersi işleminin elzem olduğunu vurgulamıştır. Ders verdiği yerlerde bunun öneminden bahsetmiş, buna karşılık çocuklar mektepte oyun oynamanın yasak olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁰

Devlet okullarındaki eğitimin yabancı okullardaki eğitimden geri kalmasıyla ilgili gözlemleri sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı'nın en uzak vilayetlerinden biri olan Lübnan'da kaldığı sırada özellikle Amerikan okullarını gezmiş, Beyrut'ta bir Amerikan okuluna gitmiş, verilen eğitimi ve okulun fiziksel durumunu beğenmiş ve değerlendirmeler yapmıştır: "*Bizim hala medrese ve kışla olan mekteplerimizden sonra bu yeni mekteplerle Amerikalılar genç ve hür medeniyetlerinin muhteşem abidelerini meydana çıkardılar.*"⁵¹ Amerikalıların okulları gibi diğer yabancı okullarda da verilen eğitimin kalite açısından Osmanlı'nın kendi okullarında verdiği eğitimi geçtiğini Beyrut'taki gezisi sırasında da fark etmiş, devletin bununla nasıl baş edebileceğini düşünmüş, sonuç itibarıyla Osmanlı'nın, bu kadar uzak yerlere bile kendi okul ağlarını kuran yabancı devletlere karşı direnemeyeceğine kanaat getirmiştir. 1921'de Maarif Vekiliyken verdiği bir röportajda Amerikalıların okullarına tekrar değinmiştir. Amerikalıların okulları gibi birçok mesleki eğitimin verildiği çeşitli okulların Türkiye'de de açılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre devlet okulları sadece memur yetiştirmek amacıyla kurulmaktaydı. Ancak bu değişirse ve Amerikalıların okulları gibi bir okul çeşitliliği örnek alınırsa memleketin ihtiyacı olan alanlarda istihdam edilecek Türk gençleri yetiştirilebilirdi: "*Terzi, marangoz, dokumacı gibi memleketin muhtaç olduğu bütün sanatkârları yetiştiren bu mektepler Ermeni ve Rum çocuklarını servete, refaha, hâkimiyete hazırlıyor. Bizim mekteplerimizse nazaridir ve memur mektebidir. Bunun için bütün tedrisat*

---

⁴⁹ Hamdullah Suphi, "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha", *Resimli Kitap*, C.2, S.7, (13 Nisan 1909):731-739.

⁵⁰ Hamdullah Suphi, "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha Mabadi", *Resimli Kitap*, C.2, S.8-9, (13 Mayıs 1909):828-831.

⁵¹ Hamdullah Suphi, "Beyrut", *Türk Yurdu*, C.14, S.5, (16 Mart 1918):139-142.

(ATAD)

amelileştirilecek ve mahalli istihsalat ile alakadar olacaktır."⁵² Amerikalıların okullarından örnek alınması gereken hususlardan biri de farklılıkların içinde kendi milli benliğini kaybetmeme bilincini aşılama becerisiydi. Onların okullarında birçok milletten farklı kültürlerden yüzlerce çocuk aynı sınıflarda, sıralarda eğitim görmesine rağmen milli bilinçlerinden uzaklaşmıyorlar aksine milli şuurları gün geçtikçe güçleniyordu.⁵³ Aynı röportajda çocukları manevi olarak da yetiştirmenin önemini vurgulamış, "Frenk özentiliğinden" uzak durulacağını özellikle belirtmiş ancak bir yandan da eğitimde Batı'yı örnek alma isteğini ön plana çıkarmıştır. Bunun kendince çerçevesini çizmiş ve Batı taklitçiliğine kayma durumuna karşı çıkmıştır: "Çocuklarımızı başka milletleri taklit etmekten, Frenk özentiliğinden tecrit ederek kendi ananeleri, kendi milliyetleri dâhilinde halkın sevdiğini seven, halkın hürmet ettiğine hürmet eden dinine, toprağına ve milletine merbut insanlar olarak yetiştireceğiz."⁵⁴

Eski tip eğitim sisteminin çocuklara artık bir şey veremediğini ve bunda ısrar edilir ve Batı medeniyeti örnek alınmazsa durumun daha da kötüleşeceğini vurgulamıştır: "Eğer zabıtlarımız harp tecrübeleriyle yeni nazariyat-ı askeriyeye dair neşredilen kitapları okumaz, belli başlı manevraları takip etmezse ordumuz çok zaman geçmeden Yeniçeri ordusu olur. Tababetimiz tıp kongrelerini, Garpta neşredilen tıp kitaplarını ihmal ederse kurşun dökücülük ve kocakarı tedavisi yapar durumda kalır. Garp tesiratından tamamıyla uzak kalmış olan mekteplerimizin hali, doğru usulün ve doğru anlayışın ne tarafta olduğunu göstermektedir."⁵⁵ Osmanlı'nın modernleşme çalışmalarına ilk olarak eğitim alanıyla başladığını ve orduyu modernize etmek için Batı tarzı eğitim veren okullar açmaya yöneldiğini, bu okulları faal bir düzeye getirmek amacıyla öğretmen okulları da kurduğunu söylemiştir. Mühendishane-i Berri Hümayun, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Bahriye, Galatasaray Sultanisi gibi okullar devlet kademelerine Batılı tarzda eğitim almış insan yetiştirmek amacıyla açılmıştır ve

---

⁵² Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)*, C.19, S.477, (23 Nisan 1921):90-92.

⁵³ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁴ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁵⁵ "Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.668, (23 Kasım 1922):2.

bu okullardan mezun olan kadrolar ordu başta olmak üzere devlet kurumlarında islahat yapmaya çalışmışlardır.⁵⁶

Hamdullah Suphi Bey, Türk milletinin, ezberci ve kalıplara sıkıştırılmış medrese eğitimi içinde kalması halinde bugünlere gelemeden tarih sahnesinden silineceğini iddia etmiştir.⁵⁷ Ona göre eğitim gibi devlet kademelerini etkileyen bir alanda da eski ve yeni mücadelesi devam etmekteydi. Bu mücadelenin Osmanlı'da ilk olarak III. Ahmet zamanında matbaayı Osmanlı'ya sokmak isteyenlerin başına gelenler sırasında hissedildiğini, yenilik istemeyen muhafazakârların Patrona Halil İsyanını çıkararak hem matbaayı yasaklattıklarını hem de Lale Devri'nin sonunu getirerek Osmanlı içindeki ilerlemeyi durdurduklarını ifade etmiştir.⁵⁸ İlk Maarif Vekilliği döneminde bu ikili eğitim sistemine ve iki taraf arasında süren mücadeleye daha farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre mektep ve medrese arasında bir çekişme olmamalıydı. Bütün sorunlar mektepler dünya medreseleri, medreseler ise ahiret mektepleri şeklinde görüldüğü için çıkmaktaydı. Bu anlayış nedeniyle mekteplerde dini eğitimin tamamen ihmal edildiğini, medreselerdeyse pozitif bilimlerin bir kenara atıldığını öne sürmüştür. Bu sorunu çözümenin tek yolu ona göre mektepte eksik olanı mektebe, medresede eksik olanı medreseye dâhil etmektir: *"Şuurumuz arttıkça yaklaşacak ve birleşeceğiz. Tanzimat cereyanının Frenkleştirme modası artık sükkût etmiştir."*⁵⁹ Türk toplumunun maarif düşüncesinin ne olması gerektiği sorusuna *"maarifimizin ruhu milliyet, istikameti Garp, hedefi milli iktisattır"* cevabını vermiştir.⁶⁰

Türk toplumunun %80'i toprakla uğraşan köylü sınıfıydı. Bu köylülerin çocukları da ailelerinin yolundan gitmekteydi. Sıkıntı bu çocuklara verilen eğitimin yeterli olmayışından kaynaklanmaktaydı. Kapsamlı bir eğitim alamadıkları için hayatlarına çiftçi olarak devam etseler de topraktan, yabancı

⁵⁶ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁷ "Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?", 2.

⁵⁸ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁹ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁶⁰ "Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.671 (27 Kasım 1922):2.

toplumların tarımdan aldıkları verim ve kazancı alamıyorlardı. Bu yüzden Türk köylüsü o seneki iklim şartlarına bağımlı şekilde yaşıyan, iklimin elverişli olmadığı yıllarda aç kalan bir sınıfı oluşturuyordu. Diğer yandan Batılı tarzda açılmış Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye gibi okullar öğrenci bulmakta zorluk çekmiyordu çünkü bu okullardan mezun olanlar mutlaka iş bulabiliyor, para kazanabiliyordu.⁶¹ Eğitimle ilgili geleceğe dair umutlu olmasının yanı sıra karamsarlığı da mevcuttu çünkü ona göre muhafazakâr kesimin eski medrese sistemini devam ettirme ısrarı sürmekteydi: “Muhafazakârların iş başına getirmek istedikleri köhneler genç mürebbilerin yerini az çok tuttukları gün maarifimiz kurun-u vusta karanlığıyla dolacak, çürüyen şeylerin rutubetiyle kokacaktır.”⁶² Cehlin, riyanın ve kör bir taassubun birbiri üzerine yıktığı hatalara mâni olmak için lazım gelen tedabiri süratle almaz isek belki şahsi hodkâmlık nokta-i nazarından parlak bir netice elde edeceğiz. Birkaç sene sonra bu memlekette son okuryazarlar biz kalacağız.”⁶³ Bu sözleriyle, muhafazakârların tuttuğu yoldan gidilirse Türk toplumu için er ya da geç Orta Çağ karanlığına geri dönüleceği düşüncesinin bir kez daha altını çizmiştir.

Türk kadınıyla ilgili görüşlerine eğitim konusunda da yer vermiş, kız çocuklarının okuduğu mekteplerin, sınıfların eğitime hiçbir şekilde uygun olmadığını, pencerelerin içeriden ve dışarıdan örtüldüğünü, kızların etraftan görünmemeleri için bahçeye dahi çıkarılmadıklarını söylemiştir. Bazı kesimlerin, kız çocuklarının eğitim almasına karşı olduğunu ve okudukları okullara yabancı dil girmesinden hoşnut olmadıklarını bildiğini açıklamıştır. Ancak ona göre yabancı diller kız çocukları için dünya penceresine açılan bir ışık gibiydi. Eğer din ve kültür anlamında bir çekince varsa kız çocuklarının çarşaf giyerek de olsa okula gitmelerinden yanaydı.⁶⁴ Kız çocuklarının eğitimi konusundaki bu görüşlerinin yanı sıra 1920-1921 yılları arasındaki Maarif Vekilliği döneminde kadın öğretmenlerle ilgili beyanları da önemlidir. Ona göre kadın öğretmenler eğitim programının iyi işemesi için gerekliydi. Türk milleti kadınların öğretmenlik yapmasına karşı değildi ama bunun bir ölçüsü olmalıydı. Hamdullah Suphi Bey’e göre bu ölçü kadın öğretmenlerin Batı uygarlıklarındaki Amerikan, İngiliz hemcinsleri gibi “çok kibar bir sadelik” içinde olmalarıyla

---

⁶¹ “Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır”, 2.

⁶² “Hamdullah Suphi Beyefendiyle Mülakat”, *Açık Söz*, S.472, (29 Nisan 1922):2.

⁶³ “Muallime ve Muallimler Derneği Konferansları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S.715, (17 Ocak 1923):2.

⁶⁴ Hamdullah Suphi, “Mekteplerimizde Hıfzıssıhha”, 731-739.

sağlanabilirdi.⁶⁵ Köy, kasaba gibi yerlerde kadın öğretmenlerin daha çok görev alması gerektiğine, bu uygulamaya Amerika'nın kendi ülkesinde yer verdiğine ve pozitif sonuçlar elde ettiğine dikkat çekmiştir. Ona göre çocuklar için kadın öğretmenlerden daha iyi bir eğitimci bulunamazdı: "*Tedrisat-ı iptidaiye kasabalarda mümkün olduğu nispette kadınlarımıza tevdi edilmelidir. Bunu yaparsak milletin kadın kısmından en feyizli bir sahada istifade etmesi için büyük bir imkân hazırlanmış oluruz.*"⁶⁶

Hamdullah Suphi Bey'in dil meselesiyle ilgili görüşlerini eğitim çerçevesi içinde değerlendirmek gerekmektedir çünkü eğitim ve dil bir bütünün parçalarıdır. Batı medeniyetiyle yakınlaşmanın, onu örnek almanın Türkçenin geleceği için iyi olacağını dile getirmiştir. Ona göre Avrupa'nın parçalarını oluşturan Almanlar, Ruslar, Macarlar eskiden kendi dilleriyle konuşmaktan utanırlar, kaba bulurlar, Fransızca gibi çeşitli Avrupa saraylarında kullanılan bir dili konuşmak isterlerdi. Ancak bu durum Fransız İhtilaliyle değişmiştir. O tarihten sonra artık her millet kendi diliyle var olmaya, kendi dilini konuşmaya çalışmıştır.⁶⁷ Batı'da dilin dinden önce geldiğini söyleyen Hamdullah Suphi Bey, Doğu'daysa tam tersine dinin dilden önce geldiğini dile getirmiştir. Türklerin arasında Hristiyan Türklerin de bulunduğunu hesaba katarak dil birliğini öncelikle ama durumun genelde böyle kabul edilmediğini anlatmıştır. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da dilin dinden daha üstün tutulması halinde Türkçe konuşan Hristiyanların ayrılıkçı düşünceler beslemeyeceğini ve Osmanlı içinde dini farklılıklar yüzünden yaşanan kavgaların yaşanmayacağını iddia etmiştir. Batıların bu durumu nasıl kendi lehlerine kullandıklarına dair Hristiyanların "*dil ve din birliği olmalı*" düşüncesiyle birçok Türkü Rumlaştırması örneğini vermiştir. Batı'daki görüş geçerli olsaydı Türkçe bilen Hristiyanların Türk milleti içine dahil edilmiş olacağını ancak Doğu görüşü kabul gördüğü için dilini bilmedikleri ama aynı

---

⁶⁵ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁶⁶ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları II", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)*, C.19, S.479, (7 Mayıs 1921):108-110.

⁶⁷ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.670, (26 Kasım 1922):2.

dine mensup oldukları insanların topraklarına giden Türklerin o milletin arasında asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını öne sürmüştür.⁶⁸

Hamdullah Suphi Bey'in eğitim ve dil konusunda Batı'yı örnek alma tutumunun yıllar boyunca benzer bir seyir izlediği görülmektedir. Eğitimle ilgili Batıcı görüşünü ilk Maarif Vekilliği sırasında da devam ettirmesine rağmen medreseleri ve medreselerin temsil ettiği eski eğitim sistemini bir yana atmak yerine medresede eksik olanı medreseye, mektepte eksik olanı mektebe ekleme planıyla bu iki yapıyı belli bir düzeyde birbirine yaklaştırma düşüncesini ortaya koymuştur. Bir yandan muhafazakârların üzerinde durduğu din derslerinin ve saatlerinin çoğaltılması, din dersi hocalarının maaşlarının arttırılması taleplerini karşılamaya çalışırken bir yandan da Batıcıların yabancı dil eğitimi ve pozitif bilimlerin eğitim programında daha fazla yer alması isteklerini hayata geçirmek için uğraşmıştır. 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında düzenlenen Maarif Kongresi sonrası muhafazakâr kesimin yeni tedrisatın Batıcı bir anlayışla hazırlandığını ileri sürmesi nedeniyle kongreden hoşnutsuzluk duyması kendisinin Maarif Vekili olarak eleştirilmesine ve istifaya zorlanmasına yol açmıştır.⁶⁹ Dil konusundaysa dilin birleştiriciliğine dinden daha fazla öncelik verilmesi gerektiğine inanmış, bu bağlamda Hristiyan Türklerin sırf dini nedenlerle dışlanması sorunu üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre dil, milletleri bir arada tutan temel unsurlardan biriydi. Batı bu yüzden bütün medeniyetlerden öndeydi çünkü dili dinden öne koymuştu. Doğu'da ise tam tersi olduğu için Osmanlı'daki ayrışmaların sebeplerinden birini de bu durum oluşturmuştur. Dil ve eğitim konularında Batılı görüşü benimsediği açıktır ancak hiçbir zaman Doğu'yu da tam anlamıyla dışlamamıştır. Yenilikçi Batıyla muhafazakâr Doğu görüşünü sentezleyerek iki meselenin de Türk milletine fayda sağlayacak bir şekilde çözülebileceğini düşünmüştür diyebiliriz.

3. Devletin ve Toplumun Kurtuluşu İçin İzlenilmesi Gereken Yön: Hamdullah Suphi Bey'in Batı-Doğu Meselesine Bakışı

---

⁶⁸ "Milliyet Düsturları: Kilise ve Mekteplerin Ayrıncı Telkinatına Terk Ettiğimiz Hristiyanlar Mühim Bir Kesim İtibariyle Kısmen Türk'tür", Hâkimiyet-i Milliye, S.694, (24 Aralık 1922):2.

⁶⁹ Erol Kapluhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler*, C.4, S.8, (Ekim 2014):124-132.

Osmanlı'nın son dönemlerinde devleti kurtarmak için Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımları doğrultusunda pek çok aydın Osmanlı'nın yıkılmaması, toparlanması için neler yapılması gerektiğiyle ilgili farklı düşünceler öne sürmüşlerdir. Bir hastaya konulan teşhislerin farklılık gösterebileceğini ve kendisinin teşhisinin de farklı olduğunu beyan eden Hamdullah Suphi Bey'e göre dünya üzerinde büyük kitleleri, ülkeleri, dilleri, dinleri etkileyen önemli medeniyetler hep var olmuştur ancak Batı medeniyeti başkadır. Hint, Çin, İslam, Roma, Antik Yunan medeniyeti gibi medeniyetler var oldukları dönem ve coğrafyanın ötesine geçmiş, dünya çapında yayılmış medeniyetlerdir ancak ne zaman Batı medeniyeti ortaya çıkmıştır işte o zaman diğer medeniyetlerin hiçbir önemi kalmamıştır. Çünkü bütün bu medeniyetlerin hepsi Batı medeniyetine yenilmişlerdir. İslam medeniyeti bu medeniyetlerden biridir. Onu savunan iki millet vardır: Türkler ve Araplar. Araplar en baştan Batı medeniyetine yenildiklerini kabul ederek geri çekilmişlerdir ancak Türkler direnmişlerdir. O zamana kadar karşılaştığı bütün medeniyetleri mağlup eden Osmanlı bu sefer Batı medeniyetine karşı duramamıştır. Batı medeniyetinin ite ite İstanbul önlerine kadar getirdiği Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisi sadece İslam dünyasına zarar vermemiştir çünkü karşılaştıkları medeniyet diğer bütün kıtalara da saldırmış, oralarda da galip gelmiştir. Fransızlar Afrika kıtasını kırk bin, İngilizler üç yüz milyonluk Hindistan'ı sadece yirmi bin askerle kontrol etmeyi başaramışlardır.⁷⁰

Hamdullah Suphi Bey'e göre Doğu'nun Batı'ya yenilmesinin altında yatan sebep muhafazakârlıktır. Doğu değişmek istemez, yenilik istemez, bin yıl önce nasıl yaşıyorsa bin yıl sonra da öyle yaşamak ister. O, Doğu'nun bu statükocu zihniyetinin kıyafetten, vasıtaya, evlere kadar hayatın her alanına sirayet ettiğini, gözle görülebildiğini vurgulamıştır. Doğu ne kadar durağansa Batı o kadar hızlıdır, enerjiktir. Sanattan örnek vererek bu zıtlığın çok net bir şekilde görülebildiğini söylemiştir. Antik Yunan ve Roma'da mitolojiden esinlenerek yapılan heykellerde Antik Yunan tanrılarının her zaman at arabası üzerinde son sürat gider hallerinin canlandırıldığına dikkat çekmiştir. Doğudaysa İslam dünyası hocaların, Çinliler ve Hindulardaysa Buda rahiplerinin etrafında bağdaş kurup oturmakta, hareket etmemekteydi. Osmanlı'nın da bağdaş kurmuş

---

⁷⁰ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.556, (16 Ağustos 1922):1-2.

otururken yenileşme yoluna girmesini sağlayan şey askeri anlamda Batı'dan geri kaldığını anlaması olmuştur. Devlet, bir şeyleri değiştirmesi gerektiğinin idrakine tam manasıyla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenilince varmuştur. Yunan isyanlarını bastıramayan Osmanlı ordusu kendisine bağlı bir vilayetin kuvvetlerine de yenilince Osmanlı, eski kafada devam edilirse mahvolacağını en çarpıcı şekilde idrak etmişti.⁷¹ Batı ve Doğu'nun din anlayışlarının da bu farklılığı yaratmada etkili olduğunu düşünmüştür. Müslümanların dini anlayışlarına göre insanın dünyada geçici bir yaratık olduğunu bilerek yaşadığını bu yüzden gözünü hep ölüme, mezara ve öteki âleme diktiğini söylemiştir. Batı'da ise bu durum tam tersiydi. Batı hayata ve neşeye bakmakta, Türk insanı da böyle olmak istemekteydi: *"Evet, mütecedditleriz, Garpciyiz, şarkta Garbin mümessiliniz ve gözlerimiz ölüme değil hayata bakar."*⁷²

Eğitimde olduğu gibi devletin genel itibariyle bütün kurumlarıyla modernleştirilmesi meselesinde de eski-yeni mücadelesini öne çıkarmıştır. Yeniye Avrupa, Batı medeniyeti olarak ele almış, Amerika ve Avustralya'yı da Avrupa'nın bir uzantısı şeklinde görmüştür. Bu nedenle bu iki kıtanın Avrupa gibi mamur olduğunu belirtmiştir. Asya, Afrika gibi eski medeniyetlerin, yerel inanç ve adetlerine sarılarak Batı'ya karşı durduklarını söylemiştir. Bu eski medeniyetlerin Batı medeniyetine karşı durmasına rağmen zaman içinde onun gücüne yenildikleri, onun tarafından istila edildikleri gerçeği üstünde durmuştur. Osmanlı'nın yenileşme hareketinin II. Mahmut'la birlikte ciddi bir şekilde hissedilmeye başlandığını söyleyerek II. Mahmut'un yapmak istediği yenileşme hareketini hedeflediği seviyeye getiremediğine ama çağdaşı olan Rus Çarı Büyük Petro'nun bu modernleşme çabasını Rusya'ya uygulayabildiğine dikkat çekmiştir. Neden II. Mahmut'un değil de Büyük Petro'nun başarılı olduğu sorusunun bu konuyla ilgilenenler tarafından şöyle cevaplandırıldığını aktarmıştır: *"Büyük Petro genç ve mazisi olmayan bir milleti Garbe doğru sürüklemek istedi. Çünkü Ruslar yeni bir şey almak için eski bir şey feda etmeye mecbur değildiler. Türklerse eski bir medeniyete mensuptular. Onların kendi medeniyetlerini terk ederek diğer bir medeniyete girmeleri daha zordu. Bunun için Sultan Mahmut takatsiz bir yük altına girmişti. Ruslar Garp medeniyetini kısmen cebr ile aileden başlayarak hükümete varıncaya kadar her şeye uyguladılar."*⁷³ Ona göre Türkler de Ruslar gibi kurtuluşun tek çaresinin Batı medeniyetinden geçtiğini görmeli ve ona göre hareket

⁷¹ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁷² "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, (15 Haziran 1923):249.

⁷³ "Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.669, (24 Kasım 1922):2.

etmeliydi.⁷⁴ Hamdullah Suphi Bey, Batı medeniyetinin ulaştığı seviyenin neler yapabileceğinin I. Dünya Savaşı'nda görüldüğünü anlatmıştır: *"Bugünkü harp, Avrupa medeniyetinin ne inanılmaz bir kudrete ne eğrilmez bir iradeye malik olduğunu hayretler verecek bir sarahat ve şiddetle ispat etti. Refah ve saadetin her cinsini tatmış koskoca milletler vatanlarının mihrabı önünde onların şerefi için senelerdir milyonlarca çocuklarını yatırıp kesiyor, her millet en kutsi davasını ortaya atmış güzelliğine hayran olmamak elden gelmeyen bir kahramanlıkla şikâyetsiz uğraşıp duruyor."*⁷⁵ Savaş sonrasında Osmanlı, İtilaf Devletleri tarafından işgale uğramasına rağmen Batılı devletlerin Türkler için barış masasına adil bir anlaşmayla geleceklerine inanmıştır. Adil olacaklarına inandığı için Osmanlı topraklarını Yunanlıların işgal etmesinden önce İngilizlerin, Fransızların ya da Amerikalıların işgal etmesini yeğlediğini Sultan Ahmet Mitinglerinde dile getirmiştir.⁷⁶

Hamdullah Suphi Bey, Doğu'nun benimsediği fikirler dışında bir fikrin ülkeye girmesinin katiyen istenmediğini, girdiği vakit bu bize olmaz denilerek kestirilip atıldığını dile getirmiştir. Ona göre muhafazakârlar Batı'yı istemeseler bile buna engel olamayacaklarını öne sürmüştür. Çünkü değişim çoktan başlamıştır, Türk milleti yüz yıl önceki yerinde değildir, çok yol kat etmiştir ve etmeye de devam edecektir. Ona göre bu önüne geçilemez bir süreçtir. Toplum ilk başta değişikliklere alışamaz, kabul etmez ama süreç ilerledikçe, örnek alınan medeniyet o topluma entegre oldukça bu istememe hali yavaş yavaş azalır, sonunda da kaybolurdu: *"Galiba değişmeyen, Asya her yerden fazla değişiyor. Yüz sene zarfında kaç Avrupa yapımı müessesese, usul, kıyafet alışılmış, kabul edilmiş hatta halkın iltizamına mazhar milli bir malımız olmuştur?"*⁷⁷ Batı'yı örnek almanın Türk milletinin özünü korumak konusunda da olumsuz bir etki yaratmayacağını ileri sürmüştür. Ona göre Avrupa'nın içinde birçok milletten insan vardır ve hepsi de kendi milli kimliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Batı'da Orta Çağ'da yaşanan

---

⁷⁴ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁷⁵ Hamdullah Suphi, "Kuruluş Bayramı", *Türk Yurdu*, C.11, S.22 (18 Ocak 1917):3295-3297.

⁷⁶ Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*, (Ankara: Yeni Desen Matbaası,1975),31-68.

⁷⁷ "Türklük Şunu: Ankara'da Türk Ocağı'nın Açılması", *Türk Yurdu*, S.4, (15 Haziran 1923):117-128.

mezhep çekişmeleri bu yeni milliyetleri vücuda getirmiştir.⁷⁸ Batı içindeki milletler arasında da benzerlikler ve farklılıklar olduğunu, zaten Avrupa'yı Avrupa yapan özelliğin bu olduğunu eklemiştir: "*Hars ayrılığını vücuda getiren din, mezhep, ahlak, halkiyat farkları göze çarpar. Garp medeniyetinin tesirleri yama gibi birbirine eklenmiş milletleri çözmüş, ayrı parçalar haline koymuştur.*"⁷⁹

Hamdullah Suphi Bey, istenilen kısımların alındığı, istenilmeyen kısımların bırakıldığı bir örnek alma sürecinin mümkün olamayacağını düşünmüştür. Türk toplumunun korkusu ona göre şudur: Yeni bir medeniyeti toplum kabul edecek mi? Kabul ederse artık o toplum eskisi gibi olabilir mi? "*Etrafımızda yerini muhafaza etmek isteyen bir medeniyetle yeniden girip yerleşmek isteyen bir medeniyet arasında bir muharebe olmuştur. Biz bu muharebenin enkazı ortasında duruyoruz. Asıl mesele yeni kıyafet, mektep, ordu, hükümet ve aile şeklinde cemiyetimizde tekerrür etmek isteyen bu Garp medeniyeti bizim dini ve milli benliğimiz üzerinde nasıl tesirat husule getiriyor? Budur.*"⁸⁰ Ona göre bu endişe yersizdi. Türkler Batı medeniyetini topluma entegre ettikleri zaman kendi benliklerini kaybetmeyeceklerdi. Çünkü Türk toplumunda dil ve din birliği mevcuttu. Kendi düşüncesine göre bu iki unsur Türk toplumunun köklerinin çok derinindeydi ve hiçbir güç bu gerçeği değiştirmeye yetmeyecekti.⁸¹ Zaman içinde Türk toplumunun yüzünü Batı'ya dönmesi gerektiğini anlayacağını, gerici zihniyeti önüne katarak sürükleyeceğini dile getirmiştir.⁸² Ona göre Türklerin savaşlara, göçlere, büyük nüfus kayıplarına, yenilik karşıtlarına rağmen tamamen tarumar olmamasının sebebi Batı'dır. Osmanlı'nın başlattığı yenilikçi anlayış sayesinde Batı'dan bazı müesseseler ve uygulamalar alınmuş, Türkler en zor zamanlarda bile ayakta kalmayı başarabilmişlerdir. Yine de memleket tamamen kurtulmuş değildir çünkü Batı medeniyeti tamamen memlekete mal edilememiştir: "*Memleketimiz hem büsbütün kurtulmamıştır hem büsbütün yıkılmamıştır. Kurtulmamıştır çünkü aldığımız medeniyet yarım"dır. Yıkılmamıştır çünkü yarım olsa da yine aldığımız bir medeniyet var.*" Ona göre Batı medeniyetinden korkmak değil memnun olmak lazımdı. Çünkü Batı gittiği her yere ileride kendi başına bela olacak sebepleri de götürmekteydi. Hâkimiyet kurmaya çalıştığı yerlerdeki halkı daha dindar, daha

---

⁷⁸ "Milliyet Düsturları: Dil Birliği-Din Birliği, Türk Kimdir ve Türk'te Ne Arıyoruz?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.696, (26 Aralık 1922):2.

⁷⁹ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", 2.

⁸⁰ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", 2.

⁸¹ "Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru", 2.

⁸² "Kastamonu'dakilere Cevap", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.726, (30 Ocak 1923):4.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

milliyetçi yapmakta, bunun sonucunda da halk Batı'nın sömürgeci emellerine karşı durmak için kendi içinde birlik beraberlik sağlamaya çalışmaktaydı. Hürriyet aşkının geldiği yere bağımsızlık azmi de gelmekteydi ve bunu sağlayan bizzat Batı'nın kendisiydi.⁸³

Sonuç

Osmanlı'nın kurtuluşu için öne sürülen fikir akımları hem ortaya çıktıkları dönemde hem de daha sonrasında uzunca bir zaman tartışılmıştır. Ortak amaç devletin tekrar nasıl düzluğe çıkacağı sorusuna yanıt bulmaktır. Ancak bu cevap aranırken ortaya konulan çözüm yolu dört tarafa ayrılmıştır. Bu akımlar içerisinde İslamcılık ve Batıcılık gibi birbirlerine zıt kutuplarda bulunan fikirlerin yanı sıra Türkçülük ve Batıcılık gibi birbirlerine yaklaşan fikirler de olmuştur. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçülük akımının önde gelen aydınlarının fikirlerinde de Batıcılıkla kesişen noktaların olduğuna değinmiştik. Onlar gibi Türkçülük akımını destekleyen Hamdullah Suphi Bey de Batıcılığa yakın durmuştur. Batılılaşmayla ilgili 1908'e uzanan en erken tarihli yazılarında bile Batılılaşma düşüncesine sıcak baktığı, eğitim, dil, Türk kadını, devletin tekrar yapılandırılmasında izlenecek yol gibi tartışmalarda Batıcıların görüşlerini paylaştığı görülmektedir. 1908'de 20'li yaşlarının başında olan, düşüncelerini gazete ve dergilerde yeni yeni yayınlamaya başlayan Hamdullah Suphi Bey, genç yaşlarından itibaren toplumsal konularla ilgili fikirlerini açıkça ortaya koymuştur.

Türk Ocakları da Türk toplumunun modernleşmesiyle ilgili bu fikirlerini somutlaştırdığı bir cemiyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hem Osmanlı zamanında hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra uzun bir süre başkanlığını yaptığı bu cemiyetin özellikle Türk kadınıyla ilgili öncü bir rol oynadığı görülmektedir. Hamdullah Suphi Bey'in Ocakların Batıcı olarak öne çıkmasını arzu ettiği için bu konuyla ilgili çabaladığını vurgulaması, Batılılaşmayla ilgili düşüncelerinin sadece gazete ve dergi sütunlarında kalmasını istemediğini, somut adımlar atarak hayata geçirilmesi için uğraştığını

---

⁸³ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", Açık Söz, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

da göstermektedir. Kalabalık bir ailede büyümesi, ailesindeki kadınları gözlemlemesi kadınların sorunlarını tespit etmesini ve çözümler sunmasını kolaylaştırmıştır.

Eğitim ve dil konusundaki fikirlerinde de Batıcı yanı ortaya çıkmıştır. Bu iki konuya da bir öğretmenin bakış açısıyla yaklaştığı açıktır. Darülfünun, Darülbedayi gibi birçok okulda öğretmenlik yapmış olması eğitimle ilgili eksiklikleri daha yakından tespit etmesine olanak tanımıştır. Batı'yı bu iki konuda takip edilmesi gereken bir medeniyet şeklinde tasvir etmiştir. Osmanlı'nın açtığı modern okullara atıf yapmıştır çünkü Batı okullarının eğitimine en yakın olarak bu devlet okullarını görmüştür. Osmanlı'nın eski eğitim sistemi içinde çırpınarak Batı'ya yetişemeyeceğini defalarca dile getirmiştir. Batılı eğitimle ilgili üzerinde durduğu konu sadece eğitim değildir. Batılıların çocuklarına hem zihinsel hem de bedensel eğitim verdiği hususuna da ayrı bir parantez açmıştır. Kadınlarla ilgili tespitlerinde üzerine basarak durduğu iki husus göze çarpmaktadır: Güneş ve temiz hava. Çocuklar için de aynı iki şeyi vurgulamakla beraber bunlara yeni bir unsur daha eklemiştir o da spordur. Dilde sadeleşme olması gerektiğini düşünmektedir. Osmanlıcanın halkın iletişim ihtiyacına cevap veremediğinin farkındadır. Bu dönem yazılarında kendisinin de daha sade bir dil kullandığı dikkat çekmektedir. Almanlar, Ruslar gibi birçok milletin dillerini kötü, kaba bularak konuşmaktan çekindiklerini söylemesi ancak Batılılaşma sonrası bu milletlerin ana dillerini konuşmaktan gurur duyduklarını vurgulaması önemlidir. Türkçenin de kötü ve kaba bir dil olmadığını, eğer Batı medeniyetinin pozitif etkisi Türkçeye de yansırsa herkesin konuşmaktan zevk alacağı bir dile dönüşeceğini anlatmak istediği açıktır. Eğitim ve dille ilgili 1900'lerin başında sahip olduğu bu düşüncelerini 1920-1921 yılları arasında yaptığı ilk Maarif Vekilliği zamanında da devam ettirmiştir. Ancak artık dışarıdan bakan bir gözle fikir beyan eden değil, önemli bir bakanlığın başı sıfatıyla Batıcıları ve muhafazakârları eğitim konusunda ortak noktada buluşturmak için uğraştığı görölmektedir. Devletin yeniden yapılandırılması konusundaysa cevabını bulmak istediği soru şudur: Ruslar Batı'yı takip ederek olumlu anlamda değişmiştir, Osmanlı da bunu yapamaz mıydı? Fikir akımlarını birbirleriyle karşı karşıya getiren temel soru onun da kafasını kurcalamıştır. Osmanlı bunu yapabilir miydi? Yaparsa toplum benliğini kaybeder miydi? Yoksa Batı'nın sadece bilim ve tekniği mi alınmalıydı? Hamdullah Suphi Bey de bu tür sorularla bocalamıştır, çekincelerini dile getirmiştir ve şu kanaate varmıştır: Batı her konuda örnek alınabilirdi ancak bu örnek alma kendi deyimiyle "Frenk

özentiliği" ya da "Batı taklitçiliği" gibi bir eksene kaymamalıydı. Eğer bu şart sağlanabilirse o zaman toplum özünü ve benliğini kaybetmezdi.

Batı'dan başka bir çıkış yolu olmadığı fikri, gülü seven dikenine katlanır misali Batı'nın her şeyiyle Türk toplumuna entegre edilmesi gerekliliği, çağdaş uygarlığın Batı uygarlığı olduğu konusundaki inancı Batıcı aydınlar gibi Hamdullah Suphi Bey'in düşüncelerinde de yer almaktadır. Osmanlı'yı kurtarmak için ortaya atılan fikir akımlarını destekleyenler bazen kendi içlerinde de farklı düşüncelere sahip olmuşlar, birbirleri arasında geçirgenlikleri olan başka fikirleri de benimsemişlerdir. Bu geçirgenlik nedeniyle nasıl ki Kılıçzade Hakkı Bey Garpcı-Türkçü olarak görülmüşse Hamdullah Suphi Bey için de Garpcı-Türkçü tanımlaması yapılabilir. Çalışma boyunca ortaya konan veriler ışığında Türkçü kimliğiyle tanınan Hamdullah Suphi Bey'e farklı bir pencereden bakıldığında, fikirlerinin Batılılaşmaya da yakın olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu çalışmanın literatürde tespit edilen eksikliği tamamlama amacının dışında ileride bu konuyla bağlantılı olarak çalışılabilecek farklı araştırmalar için de yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Uzun bir süre CHP'de siyaset yapan Hamdullah Suphi Bey'in aynı dönemde Türk Ocakları Başkanlığı da yapması parti içindeki konumunu önemli bir noktaya taşımıştır. Ancak 1940'ların sonlarına doğru din eğitimi, türbelerin açılması gibi bazı konularda partisiyle ters düşmüş, sonunda CHP'den ayrılmış, siyasi hayatını DP'de devam ettirmiştir. Bu tartışmaların yaşandığı dönemde öne sürdüğü bazı fikirler nedeniyle gençlik yıllarında bambaşka fikirlere sahip olduğu iddia edilmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in gençlik yıllarına odaklanan bu çalışmadan yararlanılarak 1923 sonrası Batılılaşmayla alakalı fikirlerini ele alan, gençlik ve olgunluk dönemlerini bu konu çerçevesinde karşılaştıran, farklı dönemlerdeki Batılılaşma görüşlerinde bir değişiklik olup olmadığını inceleyen, bu konuyla ilgili fikirlerinin Türkçülük akımını destekleyen diğer aydınların fikirleriyle uyuşup uyuşmadığını ortaya koyan yeni çalışmaların yapılabilmesine inanılmaktadır.

Kaynakça

- Abou-El-Haj, R. A. (2006). *Modern Devletin Doğası: 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Adıvar, H. E. (1996). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Akcı, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akder, N. (1966). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi, *Türk Kültürü Dergisi*, S.45, 747-789.
- Altıntaş, R. (2008). "Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi", *Eskiye Dergisi*, S.8, 93-102.
- Arıburnu, K. (1975). *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*. Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Baydar, M. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Berktaş, F. (2007). "Doğu ile Batı'nın Birleştigi Yer: Kadın İmgisinin Kurgulanışı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 278-281. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çam, İ.D. (2013). "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet'in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 61-87.
- Çelik, E. T. (2019). "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", *Turkish Studies CUIDES*, C.14, S.5, 253-276.
- Çiğdem, A. (2007). "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 68-73. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, M. (2010). "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 226.
- Edip, E. "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, C.19, S.477, 23 Nisan 1921, 90-92.
- Edip, E. "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları II", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, C.19, S.479, 7 Mayıs 1921, 108-110.
- Eski, M. (1997). "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.37,89-98.

(ATAD)

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine
Dair Fikirleri (1908-1923)

- Eski, M. (1997). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.38,501-519.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamit*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Göçek, F. M. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", çev. Defne Orhun, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, 63-77. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, C.-Boyras, E. Z. (2016). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.10, 286-317.
- Güzel, A. (1988). "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2,355-360.
- Hakkı, K. (1912). "Pek Uyanık Bir Uyku". *İçtihat Dergisi*, S.55, 1226-1228.
- Kahraman, H. B. (2007). "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 125-133. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kapluhan, E. (2014). "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8, 124-132.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, A. F. (1991). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 43-66.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nami, K. "İzmir Seyahati 3", *Türk Yurdu Dergisi*, C.5, S.6, 11 Aralık 1913, 1032-1036.
- Somel, S. A. (2009). "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, 88-117. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suphi, H. "Kadınlarımıza". *Yeni Gazete*, S.32, 2 Temmuz 1908, 2.

- “Beyrut”, *Türk Yurdu Dergisi*, C.14, S.5, 16 Mart 1918, 139-142.
- “Bir Mesele-i Hayatiye”, *Hak Gazetesi*, S.99, 20 Haziran 1912, 1-2.
- “Bizde Nesailik”, *Hak Gazetesi*, S.71, 23 Mayıs 1912, 1.
- “Kuruluş Bayramı”, *Türk Yurdu Dergisi*, C.11, S. 22, 18 Ocak 1917, 3295-3297.
- “Mekteplerimizde Hıfzıssıhha”, *Resimli Kitap Dergisi*, C.2, S.7, 13 Nisan 1909, 731-739.
- “Mekteplerimizde Hıfzıssıhha Mabadı”, *Resimli Kitap Dergisi*, C.2, S.8-9, 13 Mayıs 1909, 828-831.
- “Zavallı Kadınlarımız”, *İfham Gazetesi Haftalık Edebi İlave*, S.1, 18 Ağustos 1919, 6-7.
- Tanrıöver, H.S. (1987). *Dağ Yolu 1*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taşbaş, F. A. (2020) “Esir Olmak mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatında Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S.21, 89-105.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı 2*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Uyanık, E. (2014). “II. Abdülhamit'in Eğitim Politikaları: Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.59, 1516-1523.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluktan Ulus-Deölete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- “Hamdullah Suphi Beyefendiyle Mülakat”, *Açık Söz Gazetesi*, S.472, 29 Nisan 1922, 2.
- “Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı”, *Açık Söz Gazetesi*, S.556, 16 Ağustos 1922, 1-2.
- “Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı”, *Açık Söz Gazetesi*, S.557, 17 Ağustos 1922, 1-2.
- “Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.668, 23 Kasım 1922, 2.
- “Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.669, 24 Kasım 1922, 2.
- “Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.670, 26 Kasım 1922, 2.
- “Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.671, 27 Kasım 1922, 2.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine
Dair Fikirleri (1908-1923)

- "Milliyet Düsturları: Kilise ve Mekteplerin Ayırıcı Telkinatına Terk Ettiğimiz
Hristiyanlar Mühim Bir Kesim İtibariyle Kısmen Türk'tür", *Hâkimiyet-i
Milliye Gazetesi*, S.694, 24 Aralık 1922, 2.
- "Milliyet Düsturları: Dil Birliği-Din Birliği, Türk Kimdir ve Türk'te Ne
Arıyoruz?", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.696, 26 Aralık 1922, 2.
- "Muallime ve Muallimler Derneği Konferansları", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*,
S.715, 17 Ocak 1923, 2.
- "Kastamonu'dakilere Cevap", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.726, 30 Ocak 1923,4.
- "Türklük Şunu: Ankara'da Türk Ocağı'nın Açılması", *Türk Yurdu Dergisi*, S.4,
15 Haziran 1923, 117-128.
- "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, 15 Haziran 1923, 249-250.
- Yıldız, A. (2002). "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Modern Türkiye'de Siyasi
Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, 642-650. İstanbul: İletişim
Yayımları.

(ATAD)

- 141 -

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 08.11.2024

Submitted: 08.11.2024

Kabul Tarihi: 22.12.2024

Accepted: 22.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1581691>

Hatun KORKMAZ¹ - Betül TOSUN²

GÖÇ YÖNETİMİNDE BELEDİYELERİN ROLÜ: GAZİANTEP BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE BARSELONA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ³

Öz: Hemen hemen insanlık tarihiyle aynı yaşta olduğu kabul edilen göç kavramı, insanoğlunun içerisinde bulunduğu ortamdan daha iyi bir ortama yaptığı yer değiştirme hareketidir. Farklı sebepler çerçevesinde meydana gelen göç hareketi, kimi zaman gönüllü kimi zaman ise zorunlu bir şekilde gerçekteşmektedir. Günümüz koşullarında gitgide önemi artan ve disiplinlerarası çok yönlü bir olgu olan göç konusuna bu çalışma, siyasal ve yönetsel perspektiften bakmaktadır. Çalışmada, “göç yönetiminde belediyelerin önemi ve etkisi nedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmada göç nüfusunun fazla olması, iç göç ve dış göçlerden dolayı kozmopolit bir yapıya sahip olmaları nedeni ile Türkiye’den Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve İspanya’dan Barselona Belediyesi örneklem

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fak., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, hatunkorkmaz@erciyes.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0641-4576>

² Uzman, betultosun.tr@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0006-0498-1127>

³ Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde üretilmiş olan yüksek lisans tezinin güncellenmiş ve kısaltılmış şeklini oluşturmaktadır. Ayrıca tezin ilk şekli 2. Bilsel Uluslararası Sur Bilimsel Araştırmalar Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanmıştır.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

olarak tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede, çalışmanın veri kaynaklarını, sözü edilen belediyelerin faaliyet raporları, ulusal ve yerel mevzuatı içermektedir. Elde edilen veriler, metin incelemesi yoluyla analiz edilmiştir. Genel bulgulara göre hem Gaziantep Belediyesi hem de Barselona Belediyesi'nin göç yönetimi hususunda oldukça aktif çalışmaları bulunmaktadır. Fakat gerek devlet yapısı, gerek coğrafi yapı ve gerek göçün gerçekleşme şekli, her iki belediyenin de farklı politikalar yönelmesi ile sonuçlanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Gaziantep Belediyesi'nin düzenli olarak hazırlanan ve yayınlanan stratejik plan ve faaliyet raporları, konu ile ilgili bilgileere ulaşılmasını kolaylaştırırken, Barselona Belediyesi'nde böyle sistematik bir bilgi akışının olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Yönetimi, Göç Yönetiminde Belediyeler, Gaziantep Belediyesi, Barselona Belediyesi

The Role of Municipalities in Migration Management: The Case of Gaziantep Metropolitan Municipality and Barcelona Municipality

Abstract: The concept of migration, considered to be almost as old as human history, is the act of relocation by humans from their current environment to a better one. Migration movements, which occur for various reasons, can sometimes be voluntary and other times compulsory. This study examines the topic of migration, a phenomenon of growing importance in today's conditions and a multifaceted issue that spans across disciplines from a political and administrative perspective. The study seeks to answer the question, 'What is the significance and impact of municipalities in migration management?' Gaziantep Metropolitan Municipality from Turkey and Barcelona Municipality from Spain were chosen as case studies due to their large migrant populations and cosmopolitan structures resulting from both internal and external migration. A qualitative analysis method was used in the study. Within this framework, the data sources of the study include activity reports of the aforementioned municipalities, as well as national and local legislation. The obtained data were analyzed through textual examination.

Key Words: Migration, Migration Management, Municipalities in Migration Management, Gaziantep Municipality, Barcelona Municipality

Giriş

Göç hem göç eden hem de göç alan bölgedeki insanları sosyal, ekonomik ve siyasal yönlerden etkileyen çok yönlü bir etkileşimdir. Zira göç eden bireyler kadar göç alan ülkeler ve vatandaşlarının da süreç içerisindeki gelişimi oldukça önemlidir. Günümüzde göç, ulusal ve uluslararası kamuoyunun en karışık ve çözümü güç meselesi haline gelmiştir. 21. Yüzyıla damgasını vuran göç hareketlerinden, 2010 yılında Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları ile başlayan süreçte milyonlarca insan hayatlarından olurken, milyonlarca insan da göç etmek zorunda kalmıştır. Afrika'da yaşanan yoksulluk, kıtlık, terör olayları, Rusya ve Ukrayna arasında gerçekleşen savaş, Afganistan'da Taliban'ın yönetimi devralması ve şeriat uygulamaları, Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve özellikle de Suriye'de gerçekleşen halk ayaklanması ile başlayıp bir savaşa dönüşen süreçte büyük bir kitlesel göç hareketi yaşanmıştır. Tarihin en büyük kitlesel göç hareketlerinin yaşandığı içerisinde bulunduğumuz süreçte Uluslararası Göç Örgütü (IOM) verilerine göre dünya genelinde yaklaşık 281 milyon göçmen yer almaktadır. Tüm dünya ülkelerinin etkilendiği kitlesel göç hareketinden şüphesiz en fazla Türkiye nasibini almıştır. Bugün dünyada göçmenlere ev sahipliği yapan ülkeler arasında Türkiye birinci sırada yer almaktadır.⁴

Göç olgusunun, çok katmanlı ve girift yapısı, sürecin içerisine sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü, kamu kurum ve kuruluşlarını dahil etmiştir. Söz konusu yapılar içerisinde en büyük sorumluluğun ise insanlarla bire bir etkileşim halinde olan belediyelere düştüğü su götürmez bir gerçektir. Göç konusunda, politikalar ağırlıklı olarak merkezi hükümetler tarafından belirlenmiş olsa da uygulama alanı yerel yönetimlerin uhdesinde hayat bulmaktadır. Günümüzde göçmenlerin kalıcılığı ve tek bir merkezde değil de ülkelerin geneline dağılmış olma durumu, yerel yönetimlerin önemine vurgu yaparken aynı zamanda toplumsal hayata uyum sağlama yani entegrasyon kavramını da gün yüzüne çıkarmıştır.

Çalışmada öncelikle göçün daha iyi anlaşılabilmesi adına ilgili temel kavramlara yer verilmiştir. Daha sonra göç konusu yerel yönetimler nezdinde ele alınarak, göçmenlere yönelik dünya genelinde uygulanan yerel politikalar incelenmiştir. Ardından özellikle Suriye sınırına olan coğrafi yakınlığı sebebiyle yoğun kitlesel

---

⁴ IOM. (2024). *World Migration Report*. s, 124.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

göçü göğsünde yumuşatmaya çalışan Türkiye ve çok sayıda göçmene ev sahipliği yapan, izlediği göçmen dostu politikalarla ön plana çıkan Gaziantep Büyükşehir Belediyesi incelemeye tabi tutulacaktır. Akabinde gerek Avrupa Birliği Ülkesi olması gerekse Fas, Cezayir gibi Afrika Ülkelerine olan sınır yakınlığı sebebiyle kitlesel göçten en çok etkilenen ülkelerden biri olan İspanya'nın yerel düzeyde göç politikaları Barselona Belediyesi örneğinde araştırılacaktır. Göçmenleri kucaklayıcı politikalar izleyen ve onları kültürel bir zenginlik olarak nitelendiren İspanya'nın Barselona Belediyesi örnek olarak seçilerek göç ve göçmen çalışmaları, projeleri incelenmiştir.

Çalışmanın konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür tarandığında çok sayıda bilimsel yayına ve rapora rastlanılmıştır. Bu kaynakların çalışma ile ilgili olduğu, fakat aralarında önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Konu ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan biri OECD tarafından 2018 yılında hazırlanan "Working Together For Local İntegration Of Refugees And Migrants" adlı rapordur. Bu rapor 9 büyük Avrupa Birliği şehrinin yerel düzeyde göç ve göçmen politikalarını ele almıştır. Tez ile alakalı olan Barselona başlığında ise Barselona Belediyesi'nin hedeflerini ve bu hedefler doğrultusunda aldığı aksiyonları dört gruba ayırarak incelemiştir.⁵ Bu raporun çalışmadan farkı, çalışmanın iki ülke belediyesini karşılaştırmalı olarak ele almasıdır.

Konu ile ilgili çalışmalardan bir diğeri de de Filiz Tufan Emine ve Merve Bay tarafından 2020 yılında yayınlanan "Belediyelerin Göç ve Göçmen Politikaları Gaziantep ve Hatay Büyükşehir Belediyeleri" adlı makaledir. Söz konusu çalışmada Gaziantep ve Hatay Büyükşehir Belediyeleri'nin 2015-2019, 2020-2024 yılları stratejik planı ve 2019, 2020 faaliyet raporları karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek Hatay ve Gaziantep Büyükşehir Belediyeleri'nin Suriyeli göçmenlere yönelik hizmetleri ele alınarak nitelikleri araştırılmıştır.⁶ İki çalışma arasında örneklem farkı, çalışmanın özgün yapısını ortaya çıkarmaktadır.

---

⁵ OECD. (2018). *Working Together for Local İntegration of Migrants and Refugees in Barcelona*. s, 4.

⁶ Bay, M., Emine, F. T. (2023). "Belediyelerin Göç ve Göçmen Politikaları: Gaziantep ve Hatay Büyükşehir Belediyeleri Örneği", *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(1), 87.

Konu ile ilgili bir diğer çalışma ise Kamil Ateş tarafından 2020 yılında hazırlanan ‘‘Göç Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü’’ adlı çalışmadır. Söz konusu çalışma içerisinde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bir başlık olarak verilmiştir. Makalede Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin göç çalışmalarına genel olarak değinilmiştir. Çalışmanın, bu çalışma ile benzer yönleri olmakla birlikte, yapılan detaylı stratejik plan, faaliyet raporu incelemesi ile farklılıklar taşımaktadır.⁷

Konu ile ilgili bir diğer çalışma ise Blance Garces-Mascarenas ve Dirk Gebhart tarafından 2020 yılında hazırlanan ‘‘Barcelona: Municipalist Policy Entrepreneurship in a Centralist Refugee Reception System’’ adlı çalışmadır. Söz konusu alışma Barselona Belediyesi’nin göçmen dostu bir şehir olarak izlediği politikalar, yaşadığı zorluklar ele alınmıştır. Belediye başkanı ve yönetiminin merkezi hükümete rağmen geliştirdiği kabul politikalarına ve verdikleri mücadeleye değinmiştir (Garces-Mascarenas ve Gebhart, 1). Sözü edilen çalışmanın bu çalışmadan farkı ise, iki farklı belediyenin kıyaslanmasıdır.

Konu ile ilgili literatür taraması göstermektedir ki bu çalışma özgün değerdedir. Çalışmanın kendisinden sonraki araştırmalara örnek teşkil edeceği gibi gerek Türkiye ve İspanya gerekse Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi arasında yarattığı mukayese alanıyla literatüre katkıda bulunacağı düşünölmektedir.

1.Göç Kavramı

İnsanlık tarihi ile hemen hemen aynı yaşta kabul edilen göç kavramı, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin kurulmasında, gelişiminde ve yıkılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Göç olgusu çok farklı açılardan ele alınabilen ve farklı tanımlamalara sahip olan bir yapıdadır. Bu tanımlara değinecek olduğumuzda göç, insanların bir devletin kendi içerisinde veya sınırları dışına yaptığı, nedeninden ve süresinden bağımsız yer değiştirme hareketi olarak değerlendirilmektedir.⁸ Türk Dil Kurumu’nun göç tanımı ise, bireylerin veya kitlelerin siyasal, toplumsal, ekonomik sebepler doğrultusunda ölke ya da yerleşim yeri değişikliği hicret, muhaceret şeklindeyir.⁹ Göç, bir kişinin daha iyi bir yaşam şansı arayışı içinde hareket etmeye karar vererek kök saldığı ölkeden

---

⁷ Ateş, K., (2020). ‘‘Göç Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü’’. *İğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 5, 23-40.

⁸ GTS. (2009). https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf. Erişim Tarihi: 20.03.2024.

⁹ TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.03.2024.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

ayrılıp yeni bir ülkeye yerleşerek asimile olduğunu ifade edecek kadar basit bir kavram olmamakla birlikte genellikle kendinden sonraki nesilleri de etkileyecek derecede uzun süreli yer değiştirme hareketidir.¹⁰

Kapsamı bakımından incelediğimizde göç; bireysel veya kitleler halinde gerçekleşen nüfusun yer değiştirme hareketidir. Bir devletin sınırları içerisinde gerçekleşen göçe iç göç, ülkelerarası gerçekleşen göçe ise dış göç denilmektedir. Dış göç yasal ve yasal olmayan göç şeklinde iki gruba ayrılır. Yasal uluslararası göç; yasal vasıtalar ve yollar kullanılarak gerçekleşen göçlerdir. Yasal göç, ulusal otoritelerin talepleri doğrultusunda ve sağladığı birtakım muafiyetlerle birlikte tayin ettikleri yerlere yapılır. Bu şekilde ülke değiştiren göçmenler yasal bir dayanak doğrultusunda yer değişimi yaptıklarından düzenli göçmen kategorisinde yer alırlar. Yasal olmayan uluslararası göç; gönderici ülkenin dahli dışında alıcı veya transit ülkelerin izni ve yasal dayanağı olmaksızın gerçekleşen düzensiz göçtür. Bir ülkeye belirlenen yasal yollar dışında, ikamet veya çalışma amacıyla girenlerce yapılan göçtür. Bu şekilde gelenler de düzensiz göçmenlerdir.¹¹ Göçler yerleşim yerinde geçirilecek süreye bağlı olarak geçici veya kalıcı olabilmektedir.

Farklı açılardan incelenen ve tanımlanan göç olgusunun, sosyal bilimlere konu olan diğer kavramlar gibi, uzlaşmış bir tanımı yoktur. Ancak kapsayıcı bir tanım olarak; iktisadi, siyasi, çevresel etkenlere veya kişisel sebeplere bağlı olarak bir yerden bir başka yere yapılan süresi ve kalıcılığı değişkenlik gösteren ve yerleşim amacı taşıyan sosyolojik, kültürel ve coğrafi yer değiştirme hareketidir.¹²

2. Belediyeler ve Göç Yönetimi

Göç olgusu hemen hemen tarihin her döneminde insan hayatının bir parçası olmuştur. Sosyal bilimlerdeki mezkûr kavramsal karşılık ve disiplin değerlendirmeleri göz önüne alındığında yalnızca bir yer değiştirme olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Göç de diğer kavramlar gibi hem çok

---

¹⁰ Castles, S., Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in Modern World* Nueva York, Londres: The Guilford Press, London, 369.

¹¹ IOM. (2024). *World Migration Report*. s, 15.

¹² Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 192.

boyutlu hem de çok çeşitlidir. Bu denli karmaşık bir husus da beraberinde göçün yönetsel süreçte ele alınmasını mecburi kılmaktadır. Göçün kontrolünden göçmenlerin entegrasyonuna plan ve programın varlığı, göçe bağlı yaşanabilecek olumsuzlukların giderilmesi için atanmış veya seçilmiş tüm yöneticilerin üstüne düşmesi gereken bir durumdur. Zira göç olgusunun geçmişten günümüze gösterdiği gelişme karar alıcıları politika üretmeye zorlamaktadır.

1990'ların başında yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde kapitalizmin ana düşüncesi olan liberalizm, mevcut şartlar doğrutusunda kendisini güncelleyerek karşımıza neoliberalizm olarak çıkmış ve bireyi öncü alan yaklaşımı ile siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelere de temel teşkil etmiştir.¹³ Bireye en yakın ve ihtiyaçlarına doğrudan yardımcı bulunabilecek olan yerel yönetimler, demokratikleşme hareketlerinin de ses getirmesi neticesinde daha çok güçlenmiştir. Haliyle merkezi otoritenin yetkilerini paylaşarak her geçen gün güçlenen yerel yönetimlerin etkisi göç alanında da kendini göstermektedir. Belediyelerin ayrı kamu tüzel kişiliklerinin bulunması, kendi başlarına kararlar alıp uygulayabilme yetkisi, mali yapısı, göç konusunda yerel birimler arasında ön plana çıkartmıştır. Göçmenlerin ülkeye genel kabulü gibi hususlar merkezi hükümetler tarafından belirlenirken, göçmenlerin sosyal hayata uyumu, ev sahibi toplulukla huzur ve barış içerisinde yaşamı yerel yönetimler bünyesinde gerçekleşmektedir. Yerel yönetim birimleri göçmenlerin yerel halk ile uyumlu bir şekilde yaşamayı, sosyal hayata adapte olması adına çeşitli faaliyetler düzenlemektedir. Yerel yönetimler geliştirdikleri politikalarla göçmenlerin hayatlarını idame ettirebilmeleri adına mesleki eğitim, dil kursu gibi hizmetler vermektedir. Hukuki, psikolojik destek imkanları tanımakla birlikte insani ihtiyaçların temini gibi hususlarla da ilgilenmektedir. Belediyeler ayrımcılıkla mücadele ederek, göçmenleri ve ev sahibi halkı kaynaştırma çalışmalarının yanında şehirde yaşayan göçmenlerin ulaşımından eğitimine, istihdamına kadar tüm sosyal yaşam faaliyetleri ile ilgili sorumluluk taşımaktadır.¹⁴

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, yerel yönetimlerin göç yönetiminde etkisini Gaziantep Belediyesi ve Barselona Belediyesi örneğinde kıyaslamalı olarak incelemektir.

---

¹³ Korkmaz, H., (2021), *Yerel ve Küresel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler*, Erkan Aslan, Editör, Nobel Yayınevi, Ankara, 203-222.

¹⁴Bahçeci, H.I., Uzun, Ş., (2017). "Türkiye'de Uluslararası Göç ve Yerel Politika", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 192-208.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

Çalışmada yerel yönetimler içerisinde belediyelerin örneklem olarak tercih edilmesinin nedeni, belediyelerin yerel yönetimler arasında başat konumda olması ve önemlerinin peyderpey artmasıdır. Çalışmada ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynaklarını, Gaziantep Belediyesi ve Barselona Belediyesi ile ilgili literatür, mevzuat, her iki belediyenin stratejik planları (SP) ve faaliyet raporları (FR) oluşturmaktadır. Çalışmada karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Sosyal bilimlerde karşılaştırma yöntemi, olguların daha nesnel olarak görülmesini, onlarla ilgili genel sonuçları anlama, sınıflandırma ve öngörde bulunabilme fırsatı sunan bir metodolojidir. Ayrıca, sosyal bilimlerin hemen her alanında ve sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşılaştırma, mevcut durumun başka durumlarla benzeyen ve ayrışan yönlerini kolaylıkla ortaya koymayı sağlamaktadır.¹⁵ Gurevitch ve Blumler'e (1990) göre karşılaştırmalı çalışmalar üretkendir zira kavramsal ve yöntembilimsel araçlarla veri tabanını arttırır ve genelleştirmeye götürebilir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Bu analiz, konu ile ilgili yazılı belgelerin ayrıntılı olarak incelenmesi ve bu bilgilerden yeni bir kapsam oluşturulmasını içermektedir.¹⁶ Bu yöntem bir yandan araştırmacıya zaman ve kaynak tasarrufu sağlamakta, bir yandan da veri kaynaklarının tasnif edilmesini ve yeni veri setleri oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁷

3.1. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Göç Yönetimi

Tarihi boyunca çok farklı medeniyetlere, uygarlıklara ev sahipliği yapan Gaziantep, Türkiye'nin en büyük dokuzuncu ili iken, Güneydoğu Anadolu

---

¹⁵ Caner, C. (2020). "Kamu Yönetimi İncelemelerinde Bir Alt Disiplin: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi (KKY)", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 46, 271-301.

¹⁶ Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ

¹⁷ Baxter, P., Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The qualitative report*, 13(4), 544-559; Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2); Aramaz, C., Korkmaz, H. (2024). İran'da Siyasal Sistem ve Kamu Yönetimi: Türkiye ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Journal of Current Researches on Social Sciences*. 14 (3), 113-134.

Bölgesi'nin ise en büyük ilidir. Akdeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesinin sınırında yer alan Gaziantep, farklı kültürleri, farklı inançları harmanlayarak kendi bünyesinde barındırmıştır. Her geçen gün büyüyen ve gelişen Gaziantep, coğrafi yapısı, sanayisi ve ticaret hacmi ile Türkiye'nin en güzide illerinden birisi haline gelmiştir. Zengin tarım arazileri, üretim kapasitesi ile ekonomi ve sanayide oldukça önemli bir noktadadır. 2015 yılında UNESCO tarafından gastronomi alanında Yaratıcı Şehirler Ağı'na dahil edilen Gaziantep yerli ve yabancılar için cazip bir göç merkezi haline gelmiştir. Zira 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç karışıklık sebebiyle meydana gelen kitlesel göçten en fazla etkilenen şehirlerimizden biri olmuştur.

Göç İdaresi Başkanlığı'nın yayınlamış olduğu 23.05.2024 tarihli verilere göre Gaziantep'in nüfusu 2.164.134 kişidir.¹⁸ Yine aynı veriler ışığında Gaziantep'teki Suriyeli nüfusu 430.133 kişidir. Nüfusunun %17'si Suriyelilerden oluşan Gaziantep, Türkiye'de İstanbul'dan sonra en çok Suriyeliye ev sahipliği yapan ikinci ilimizdir. Gaziantep'in Suriye ile olan sınır yakınlığı, iş olanaklarının fazla olması, kültürel ve toplumsal yapısı gereği Suriyelilerin öncelikli tercih sebebi olmuştur. Beklenmedik nüfus artışı sosyal yardımlarla birlikte şehirde içme suyundan, kanalizasyona, ulaşımdan, sağlık hizmetlerine yani fiziki hizmetlere olan talebi artırmıştır.¹⁹ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yoğun göç karşısında sakinliğini korumuş, kamu kurum ve kuruluşlarıyla el ele vererek birlik ve beraberlik örneği sergilemiş tabiri caizse söz konusu göçü göğsünde yumuşatmıştır. Göçün ilk zamanlarında Suriyelilerin temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışırken, barınma, sağlık hizmetleri gibi insani yardımlar yapılırken sonrasında bu göç hareketinin kalıcı olduğunun kesinleşmesiyle birlikte çalışmalar daha çok sosyal uyum noktasına çevrilmiştir. Aşağıda, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik plan ve faaliyetleri incelenmiştir.

3.1.1. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 Yılları Stratejik Planı

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2010-2014 yılı stratejik planı incelendiğinde göç ve göçmenler konusunda doğrudan bir stratejik amaç, hedef geliştirilmediği görülmektedir. Fakat sağlık ve sosyal hizmet uygulamalarının artırılması, kent halkının bu hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanması adına geliştirilen amaç doğrultusunda, sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarıyla kırılğan

---

¹⁸ Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 28.03.2024.

¹⁹ Kaya, A., (der.), (2020), *Türkiye'de Suriyeli Göçü ve Belediye Deneyimleri: Kitlesel Göçler, Yerel Yanıtlar*, Reslog Yayınları, Ankara.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

gruplara destek olunması hedefinde söz konusu kırılgan grupların içerisinde göçmenleri de kapsadığı yorumunu geliştirebiliriz.

Tablo 1. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 Stratejik Planı²⁰

Stratejik Amaç-Hedef		
Amaç ve Hedef	No	Açıklama
Stratejik Amaç	3	Sağlık ve sosyal hizmet uygulamalarının artırılması kent halkının bu hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanması
Stratejik Hedef	3.1	Sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamaları ile kırılgan gruplara destek olunması

Stratejik planda yer alan sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamaları ile kırılgan gruplara destek olunması hedeflenirken birtakım stratejiler geliştirilmiştir. Kırılgan grupların tespit edilmesi, kırılganlık haritalarının oluşturulması, aş evi hizmetlerinin devamlılığının sağlanması, ihtiyaç sahiplerinin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve beceri, meslek kurslarının çoğaltılması bu stratejiler arasında yer almaktadır. Aşağıda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2010-2014 yılları arası faaliyet raporları (FR), göç ve göçmenler nezdinde incelenmiştir.

3.1.2. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 Yılları Faaliyet Raporları

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planı çerçevesinde oluşturulan faaliyet raporları (2010, 2011, 2012, 2013, 2014) göç ve göçmen faaliyetleri nezdinde incelenmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin göç faaliyetleri tablosu aşağıda sunulmuştur.

²⁰ SP, (2010-2014), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.2024

Tablo 2: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2010-2014 G Faaliyetleri²¹

2010 Faaliyetleri
1. Herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.
2011 Faaliyetleri
1. Herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.
2012 Faaliyetleri
1. Göçmenlere gıda ve battaniye yardımlarının yapılması
2. Göçmenlere yönelik Türkçe dil kurslarının düzenlenmesi
3. Göçmenlere İlköğretim düzeyinde eğitimlerin verilmesi
2013 Faaliyetleri
1. Göçmenlere yönelik gıda paketi dağıtımı ve aşevleri, iftar çadırları aracılığıyla yemek yardımı yapılması
2. Göçmenlere kent yaşamına uyum adına adaptasyon eğitimi verilmesi
3. Göçmen ocuklara yönelik kırtasiye yardımı yapılması
4. Göçmenlere battaniye yardımı yapılması
2014 Faaliyetleri
1. Faaliyet raporu bulunamamıştır.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2010 ve 2011 yılında g ve göçmenler üzerine yaptığı herhangi bir faaliyete rastlanılmamıştır. 2012 yılında şehirde yaşayan Suriyeli sınımacılara yönelik 150 ton gıda yardımı, 2000 adet battaniye desteği sağlanmıştır. Kent yaşamına daha hızlı uyum sağlamaları adına 300 yetişkin Suriyeliye Türkçe dil kursu desteği sağlanırken, Suriyeli ocukların eğitimine destek olmak amacıyla bir okul kurulmuş ve 290 çocuğa ilköğretim düzeyinde eğitim verilmiştir. Aş evleri, iftar çadırları aracılığıyla günlük sıcak yemek dağıtımı gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında şehirde yaşayan Suriyeli

²¹FR, 2013, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2013 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyet-raporu-2013-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

sığınmacılara yaklaşık 72 ton gıda yardımı, 4000 adet battaniye ve 3500 adet kitap seti desteği sağlanmıştır. Kent yaşamına uyumun kolaylaştırılması adına 1800 çocuğa ve 2600 yetişkine adaptasyon eğitimi verilmiştir.

3.1.3. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Yılları Stratejik Planı

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 yılı stratejik planı incelendiğinde göç ve göçmenler konusunda doğrudan bir stratejik amaç, hedef geliştirilmediği görülmektedir. Fakat sosyal hizmet uygulamalarının etkinleştirilmesi adına geliştirilen amaç doğrultusunda ihtiyaç sahibi, yoksul, muhtaç ve kimsesizler grubunun kendi içerisinde göçmenleri de kapsadığı yorumunu geliştirebiliriz.

Tablo 3. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı²²

Stratejik Amaç-Hedef		
Amaç ve Hedef	No	Açıklama
Stratejik Amaç	4	Sosyal hizmet uygulamalarının etkinleştirilmesi
Stratejik Hedef	4.2	Sosyal refahı ve dayanışmayı güçlendirmek
	4.4	İhtiyaç sahibi, yoksul, muhtaç ve kimsesizlerin yaşam kalitesini yükseltmek
	4.5	İhtiyaç sahibi, yoksul, muhtaç öğrencilerin barınma, eğitim vb. ihtiyaçlarını karşılamak
	4.6	Dezavantajlı grupları sosyal hayatın bir parçası haline getirmek

²² SP, (2015-2019), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.20204

Göçmenler ihtiyaç sahibi, yoksul ve muhtaç kimseler kategorisinde değerlendirmeye alınacak olursa, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 Stratejik Planı incelendiğinde planın en önemli kısımlarından biri olan amaç bölümünde ihtiyaç sahiplerinin tespit edilerek tüm ihtiyaçlarının insan onuruna yakışır şekilde giderileceği, şehir içerisinde bütünleşik sosyal yardım sistemi kurulacağı, bu sistem ile gerekli envanter çalışmaları yapılarak doğru bir veri sistemi kurularak ihtiyaç sahiplerinin tespiti ve sorunlara etkin, sürdürülebilir bir çözüm anlayışı getirileceğinin altı çizilmiştir. Sosyal refahı ve dayanışmayı güçlendirerek bir arada uyum içerisinde yaşamak, dezavantajlı grupları sosyal hayatın bir parçası haline getirmek, ihtiyaç sahibi, yoksul, kimsesizlerin yaşam kalitesini yükseltmek ve bu kategoride yer alan öğrencilerin barınma, eğitim vb. ihtiyaçlarını karşılamak Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik hedefleri arasında yer almaktadır. Aşağıda 2015-2019 Stratejik Planı çerçevesinde şekillenerek hayata geçirilen faaliyet raporları incelenmiştir.

3.1.4. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Yılları Faaliyet Raporları

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 Stratejik Planı çerçevesinde oluşturulan faaliyet raporları (2015, 2016, 2017, 2018, 2019) göç ve göçmen faaliyetleri nezdinde incelenmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin göç faaliyetleri tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Göç Faaliyetleri²³

---

²³ FR, 2015, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyet-raporu-2015-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

FR, 2016, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2016 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyetraporu2016-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

FR, 2017, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2017 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/07/2017faaliyetrapor.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

FR, 2018, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/07/2018-faaliyet-raporu-kitapcik.pdf>, Erişim Tarihi: 30.07.2024

2015 Faaliyetleri
<ol style="list-style-type: none">
1. Gençlik Merkezleri aracılığıyla spor faaliyetlerinin desteklenerek göçmen sporcu yetiştirme
2. Hoş Geldin Minik Hemşerim projesi kapsamında göçmen çocuklara hediyeler dağıtılması
3. Suriyeli Misafirler Bilgi ve Eğitim Merkezi aracılığıyla Türkçe dil eğitimi verilmesi
4. Göçmenlere eğitim, sağlık, psikoloji, hukuki alanlarda danışmanlık hizmetleri verilmesi
5. Türkiye’de Geçici Koruma Altında Bulunan Başta Suriyeli Çocuklara ve Ergenlere Yönelik Psikososyal Uyum Çalıştayına katılım sağlanması
6. UNDP ile ortaklaşa yürütülecek Suriyeliler için meslek edindirme merkezi kurulmasına yönelik 2.500.000 TL’lik bütçenin onaylanması
2016 Faaliyetleri
<ol style="list-style-type: none">
1. Suriyeli çocuklara yönelik uluslararası tiyatro şenliği düzenlenmesi
2. Suriyeli çocuklar için Geleceğin Bilim Adamları FS Robot Turnuvasının düzenlenmesi
3. Suriyeli çocuklara yönelik oluşturulan yaratıcı sanat atölyeleri
4. Suriyeli öğrenciler için şehri daha iyi tanıma adına düzenlenen gezi faaliyetleri
5. Aşevleri ve iftar çadırları aracılığıyla yemek yardımı yapılması
6. SARMER ile sosyal risk haritasının oluşturulması ve yerinde doğru yardım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi
7. GASMEK ile göçmenlere yönelik meslek edindirme faaliyetlerinin devam ettirilmesi
8. Suriyeliler Misafirler Bilgi ve Eğitim Merkezi aracılığıyla Türkçe dil eğitimi verilmesi

<ol style="list-style-type: none">
9. Ensar Toplum Merkezi ile rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin devam ettirilmesi
10. SYNERGOS Enstitüsünün ABD’de düzenlemiş olduğu Newyork-Gaziantep Şehirde Bulunan Suriyelilere Yönelik Yapılan Sosyal Hizmetler programına katılım sağlanması
11. Çek Cumhuriyeti’nin Ostrava kentinde düzenlenen göç ve göçmenler konusunda deneyim paylaşımı ve teknik gezi çalıştayına katılım sağlanması
2017 Faaliyetleri
<ol style="list-style-type: none">
1. Suriyelilere yönelik gıda paketi dağıtımı ve aşevleri, iftar çadırları aracılığıyla yemek yardımı yapılması
2. GASMEK ile göçmenlere yönelik meslek edindirme faaliyetlerinin devam ettirilmesi
3. Suriyeli Misafirler Bilgi ve Eğitim Merkezi faaliyetlerinin devam ettirilmesi
4. Ensar Toplum Merkezi ile rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin devam ettirilmesi
5. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Toplum Merkezi’nin kurulması
6. Yüreğinden Güç Alanlar Projesi kapsamında geleceğin liderlerini yetiştirmek amacıyla göçmen çocuklara yönelik yapılan faaliyetler
7. Suriyeli çocukların sportif faaliyetlerin desteklenmesi
8. Suriyeli çocuklar korosunun oluşturulması ve konserlerin düzenlenmesi
9. UCLG-MEWA Mülteci Barındıran Akdeniz Ülkelerinde Eş Düzeyde Öğrenme Çalıştayına katılım sağlanması
10. GIZ Alman İşbirliği Teşkilatı Mülteci Dostu Belediyeler Konferansına katılım sağlanması
11. Uluslararası Göç Zirvesi Toplantısına katılım sağlanması
12. Mültecilerin yoğunlukta olduğu mahallelerin sorunları hakkında Gaziantep Üniversitesi’nin araştırma çalışmalarına destek toplantısının yapılması
2018 Faaliyetleri
<ol style="list-style-type: none">
1. Suriyelilere yönelik gıda paketi dağıtımı ve aşevleri, iftar çadırları aracılığıyla yemek yardımı yapılması
2. Suriyeli Misafirler Bilgi ve Eğitim Merkezi faaliyetlerinin artırılarak devam ettirilmesi

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

<ol style="list-style-type: none">
3. Suriyeli öğrencilerin okula ulaşımının ücretsiz bir şekilde sağlanması
4. Ensar Toplum Merkezi ile rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin devam ettirilmesi
5. Suriyeli çocuklar korosunun konserler düzenlemesi
6. Kardeşlik Sınır Tanımaz Suriyeliler Futbol Turnuvasının düzenlenmesi
7. Avrupa Parlamentosu Suriyeli Mülteci Kriziyle Mücadelede Türk Belediyelerinin Potansiyeli adlı programa katılım sağlanması
8. Suriyeli kadınlara yönelik bilgilendirici seminerler düzenlenmesi, kitapçık ve broşür basılması
9. Suriyeli misafirlere yönelik kamu spotu kısa film çekilmesi
2019 Faaliyetleri
<ol style="list-style-type: none">
1. Artan göçmen nüfus ile birlikte Atık Su Arıtma Tesisi kapasitesinin artırılması
2. Suriyelilere yönelik gıda paketi dağıtımı ve aşevleri, iftar çadırları aracılığıyla yemek yardımı yapılması
3. Ensar Toplum Merkezi ile rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin devam ettirilmesi
4. Suriyeli çocuklar korosunun konserler düzenlemesi
5. Suriyeli ve Türk çocukların etkileşimini artırmak amacıyla mobil oyun tasarlanması
6. Göç ve Yerinden Edilmeye Yönelik Yerel Çözümler Forumuna katılım sağlanması
7. Göç konulu istişare toplantısına katılım sağlanması
8. BMKP Göç Zirvesi Hazırlık Toplantısının düzenlenmesi
9. Küresel Mülteci Forumuna katılım sağlanması
10. Göç ve Yerinden Edilmeye Yönelik Yerel Çözümler Uluslararası Forumuna katılım sağlanması

Faaliyet raporu incelendiğinde, bir önceski dönemde oluşturulan rapora göre oldukça önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Göçmenlerle ilgili

(ATAD)

faaliyetlerde, temel ihtiyaçların yanında sosyal ve pedagojik faaliyetlerin de yer aldığı görülmektedir.

3.1.5. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Yılları Stratejik Planı

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 yılı stratejik planı incelendiğinde g ve göçmenler konusunda doğrudan bir stratejik amaç, hedef geliştirilmediği görülmektedir. Fakat toplumsal gelişimi desteklemek adına geliştirilen amaç doğrultusunda kadınlar, çocuklar ve ihtiyaç sahibi diğer toplumsal kesimlere yönelik gerçekleştirilmesi hedeflenen programlarda söz konusu ihtiyaç sahibi diğer toplumsal kesimler içerisinde göçmenleri de kapsadığını yorumunu geliştirebiliriz.

Tablo 5. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı²⁴

Stratejik Amaç-Hedef		
Amaç ve Hedef	No	Açıklama
Stratejik Amaç	3	Toplumsal gelişimi desteklemek
Stratejik Hedef	3.1	Kadınlara, ocuklara ve ihtiyaç sahibi diğer toplumsal kesimlere yönelik hizmetlerin kapsamını ve niteliğini artırmak, ailenin korunmasına ve bireylerin kişisel, sosyal ve meslek gelişiminin desteklenmesine yönelik programlar gerçekleştirmek

Aşağıda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planı çerçevesinde hazırlanan faaliyet raporları g ve göçmenler nezdinde incelenmiştir.

3.1.6. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Yılları Faaliyet Raporu

Faaliyet raporları stratejik planın uygulanıp uygulanmadığını gösteren belgelerdir. Faaliyet raporları aracılığı ile stratejik planda yer alan hedeflerin ne lde gerçekleştiğini incelemek mümkündür. Gaziantep Büyükşehir

²⁴ SP, (2020-2024), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.2024

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

Belediyesi'nin 2020-2024 Stratejik Planı çerçevesinde oluşturulan faaliyet raporları (2020, 2021, 2022, 2023) göç ve göçmen faaliyetleri nezdinde incelenmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin göç faaliyetleri tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Göç Faaliyetleri²⁵

2020 Faaliyetleri
1. Ensar Toplum Merkezi kapsamında göçmenlere yönelik yapılan çalışmaların devam ettirilmesi
2. Uclg-Mewa Göçmenler ve Covid-19 Gelişmesi Telekonferansına katılım sağlanması
3. Suriyeli Göçmenlere Hijyen Kiti Dağıtımı için Sams Yetkilileri ile Hazırlık Toplantısı düzenlenmesi
4. Suriyeliler Barometresi Toplantısına katılım sağlanması
5. Yerel Yönetişim ve Göç Buluşmaları 10 Webinar Toplantısına katılım sağlanması
6. Türkiye'de Suriyeli Göçü ve Belediye Deneyimleri adlı toplantıya katılım sağlanması
7. Belediye Başkanları Göç Konseyi Kapsayıcı Pandemi Müdahale İçin Küresel Şehirler Fonu Zoom Toplantısına katılım sağlanması
8. Göç kapsamında verilen hizmetlerin devamlılığının sağlanması

²⁵ FR, 2020, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2022/04/2021-faaliyet-kitabi-baski-hali.pdf> , Erişim Tarihi: 31.07.2024

FR, 2021, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2021 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2022/04/2021-faaliyet-kitabi-baski-hali.pdf>, Erişim Tarihi: 31.07.2024

FR, 2022, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2023/04/faliyet-kitabi-yeni.pdf>, Erişim Tarihi: 31.07.2024

FR, 2023, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2024/06/faliyet-kitabi-yeni-9-compressed-1.pdf>, Erişim Tarihi: 08.06.2024

9. SARMER ile sosyal risk haritasının oluşturulması ve yerinde doğru yardım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi

2021 Faaliyetleri

1. Ensar Toplum Merkezi kapsamında gomenlere yonelik yapılan çalışmaların devam ettirilmesi
2. Covid-19 sebebi ile gomenlere hijyen kiti dağıtımının gerçekleşmesi
3. WHH ile iş birliği neticesinde Suriyeli ailelerin evlerinin tadilatlarının gerçekleştirilmesi
4. UNCHR ile Bölgesel Mülteci Dayanıklılık Planı alıştayına ev sahipliği yapılması
5. Goe ve Yerinden Edilmeye Karşı Etkili Yerel Müdahalede ok Katmanlı Yönetişimin nemi adlı online etkinliğe katılım sağlanması

2022 Faaliyetleri

1. Suriyelilere ve yerel halka yonelik UNICEF ile ortaklaşa yrtlen ocuk Yaşta Erken ve Zorla Evlilikler zerine düzenlenen seminerler
2. Ensar Toplum Merkezi kapsamında gomenlere yonelik yapılan çalışmaların devam ettirilmesi
3. Türk Devletleri işbirliği Toplantısına katılım sağlanması go konusunda deneyimlerin aktarılması
4. Uluslararası Metropolis Konferansı'na katılım sağlanması
5. İngiltere Hkmeti Kalkınma Programı iştişare Toplantısına katılım sağlanması
6. Avrupa Parlamentosu Go Oturumuna katılım sağlanması
7. Gomen kadınları da kapsayan Sada Kadın Gelişim ve Dayanışma Merkezinin kurulması
8. Gomen Hizmetleri Merkezinin kurulması
9. Etkileşimli Toplumsal Bütünleşme Modeli çalışmalarının yapılması
10. Gomenleri de kapsayan Gaziantep Monitörü 2022 adlı sosyal uyum araştırmasının yapılması
11. Gaziantep Sosyal Uyum Platformu'nun kurulması
12. Go zerine Belediyeler Arası Diyalog Toplantısı'nın gerçekleştirilmesi
13. QUDRA Stratejik Planlama Eğitimine katılım sağlanması
14. İl Go İdaresi- UNCHR'nin düzenlemiş olduğu Sosyal Uyum ve Belediyeler alıştayına katılım sağlanması

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

15. Avusturya Büyükelçiliği Doğrudan Yardım Proje Başvurusunun gerçekleştirilmesi
16. Dünya Vatandaşı Olma Yolunda Mültecilere Ortak Değerlerin Kazandırılması ve Geliştirilmesi Farkındalığı Projesinin yürütülmesi
2023 Faaliyetleri
1. Göç ve göçmen konusunda geleneksel görev tanımının genişletilmesi
2. Göç kapsamında verilen hizmetlerin devamlılığının sağlanması
3. RESLOG-Türkiye’de Göç Yönetiminde Belediyeler Diyalogu Güçlendirmek Projesi Toplantısına katılım sağlanması
4. Göçmenlere yönelik Ensar Toplum Merkezi faaliyet ve etkinliklerinin devamlılığının sağlanması
5. Göçmen gençlerinde içerisinde yer aldığı Gaziantep Genç Danışma Meclisinin kurulması

Stratejik raporlardan ve faaliyet raporlarından anlaşılacağı üzere Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ilk etapta Suriyelilere yönelik yalnızca gıda, battaniye gibi temel yaşam desteği sağlamıştır. Zaman içerisinde Suriyelilerin de kalıcı olmasıyla birlikte yardımlar temel yaşam desteğinden ziyade sosyal uyuma yönelik çalışmalara yerini bırakmıştır. Göçü bir problem olarak değil aksine yönetilmesi gereken bir gerçeklik olarak nitelendiren Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, sosyal uyumun sağlanması, her bireyin eşit fırsatlara sahip olması, Suriyelilerin ev sahibi topluluk içinde yaşam becerilerinin güçlendirilmesi için çok sayıda projelere, iş birliklerine, faaliyetlere imza atmıştır. Kendi istekleriyle değil de savaş doğrultusunda zorla ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyelilere kucak açan Gaziantep Büyükşehir Belediyesi hizmetlerin adil ve yerinde sunulmasıyla dezavantajlı kesim olarak nitelendirebileceğimiz Suriyelilerin güçlenmesine, kendi kendine yetebilir bir hale gelmesine vesile olmuştur. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, merkezi yönetim, sivil toplum kuruluşları, ulusal ve uluslararası iş birlikleri ve mültecilerle doğrudan iletişimiyle tüm belediyelere örnek teşkil edecek şekilde, oldukça başarılı bir göç yönetimi sergilemiştir.

3.2. Barselona Belediyesi’nin Göç Yönetimi

Barselona, İspanya’nın 17 özerk bölgesinden biri olan Katalonya’nın başkentidir. Barselona tarihsel serüven içerisinde çeşitli medeniyetlere, uygarlıklara, dillere,

(ATAD)

dinlere ev sahipliği yapmış zengin kültürel değerlere sahip olan bir şehirdir. Barcelona merkez nüfusu yaklaşık 2 milyon, vre belediyelerle birlikte yaklaşık 6 milyondur. 2023 verilerine göre Barcelona’da 117 milletten toplam da kayıtlı 391.703 yabancı uyruklu kişi bulunmaktadır. Bu veriler Barcelona’nın demografik kompozisyonunun çeşitliliğini de gözler önüne sermektedir. 21. Yüzyılın ilk on yılında başlayan yoğun göç dalgası şehrin nüfus artışında oldukça büyük bir sıçrama kaydetmiştir. 2001 yılında Barcelona nüfusunun %4,9’unu yabancılar oluştururken bu oran 2010 yılında %17,5’a yükselmiş ve günümüzde ise %25’e yaklaşmıştır.²⁶

Barcelona sosyal eşitsizlik, ekonomik yetersizlik, güvensizlik, silahlı çatışmalar ve savaşlar sebebiyle Cezayir, Fas, Sahra Altı Afrika lkeleri, Ukrayna, Venezuela gibi lkelerden yoğun bir şekilde g almaktadır. Sığınmacılar genellikle deniz yoluyla veya İşpanya’nın sınır toprakları olan Ceuta, Melilla aracılığıyla kara yolları üzerinden Barcelona’ya doğru 3 ile 6 ay arası süren bir yolculuğa çıkmaktadırlar.²⁷

Barcelona Belediyesi seçilmiş belediye başkanı ve belediye meclisi tarafından yönetilmektedir. Belediye seçilmiş başkan yardımcıları tarafından yönetilen beş alan (müdürlük) şeklinde örgütlenmiştir. Vatandaşlık Hakları, Katılım ve şeffaflık Alanı’nda beş komisyon bulunmaktadır. Bunlardan biri G Komiserliği’dir. G Komiserliği’nin görevi göçmen entegrasyonunu belediye düzeyinde koordine etmektir. G Komiserliği göçmen entegrasyonu ile ilgilenen  sekreterlik arasında politika tutarlılığı ve iş birliğini sağlamaktadır. Göçmen Entegrasyonu ile ilgilenen ilk sekreterlik Göçmenleri Karşılama Politikaları Sekreterliğidir. Göçmenleri Karşılama Politikaları Sekreterliği kabul mekanizmasını bilgilendirmekle birlikte göçmenlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda SAIER (Göçmenler ve Mlteçiler İçin Hizmet Merkezi) ile entegre destek sağlamaktadır. Oturma izni almaya çalışan göçmenler için sosyal içermeyi kanıtlayan raporlar hazırlayan sekreterlik merkezi hükümetin yerel temsilcisi dış ofisler ile sürekli bilgi paylaşımı ve koordine içerisinde. Sekreterlik kendi sorumluluk alanı dışında olmasına rağmen göçmenler için acil durum barınaklarını finanse etmektedir. Göçmen entegrasyonu ile ilgilenen ikinci sekreterlik ise Vatandaş Hakları ve eşitlilik Sekreterliğidir. Söz konusu

---

²⁶ Ajuntament de Barcelona, <https://www.barcelona.cat/barcelonainclusiva/ca/xarxa1.html>, Erişim Tarihi: 10.06.2024.

²⁷ Roccatagliata, M. S., Snchez, O. B. And Niella, M. F. (2022). “El procs migratori de joves migrants a Barcelona”. *Revista catalana de pedagogia*, 22, 16-32.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

sekreterlik ayrımcılığın ortadan kalkması, çeşitlilik içerisinde bir arada yaşamayı destekleyici çalışmalar yapmaktadır. Göçmenler ile ev sahibi toplum arasındaki kaynaşmayı hedeflemektedir. Ayrıca göçmenlerin sosyal hayata uyumunu kolaylaştırmak adına sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içerisinde okuma yazma, dil kursları gibi faaliyetler düzenlemektedir. Göçmen entegrasyonu ile ilgilenen son sekreterlik ise Barselona Mülteci Şehri Sekreterliğidir. Avrupa'da artan iltica yoğunluğu bağlamında şehirdeki göçmen mekanizmalarının iyileştirilmesi adına kurulmuştur. Şehirde yer alan tüm aktörleri sürecin içerisine dahil ederek yerel düzeyde kapsamlı ve kalıcı bir mülteci politikası modeli oluşturmak ana hedeflerindedir.²⁸

Barselona Belediyesi bünyesindeki bir diğer alan ise Sosyal Haklar Alanı'dır. Bu alan eğitim, barınma, sağlık, sosyal hizmetler politikalarını yönetmektedir. Söz konusu alan doğrudan göçmenler nezdinde çalışmamakla birlikte tüm kent sakinlerinin belediye hizmetlerine erişiminde eşitlik kavramı üzerinde durmaktadır. Sosyal Haklar Alanı içerisinde yer alan Belediye Konut Komiserliği, şehirdeki konut politikasını tasarlayıp uygulamakla görevlidir. Barınma hakkını temel bir öncelik haline getiren Barselona Belediyesi, göçmenler dahil tüm kent sakinlerinin insan onuruna yakışır şekilde barınmaları adına çeşitli düzenlemeler ve projeler gerçekleştirmektedir. Sosyal Haklar Alanı içerisinde yer alan bir diğer sekreterlik ise Sosyal Eylem Sekreterliğidir. Sosyal Eylem Sekreterliği belediyenin sosyal hizmetlerini ve acil durum yardımlarını denetlemektedir. Yasal statülerine bakılmaksızın Barselona'da yaşayan herkesin hak sahibi olduğu temel sosyal hizmetlere yönelik hibeleri idare etmektedir. İşletme, Kültür ve İnovasyon Alanı, Barselona Belediyesi bünyesinde yer alan bir diğer alandır. Belediyenin istihdam noktasında bir yetkisi bulunmamasına rağmen ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, işsizlik noktasında yeniden yapılanmaya katkı sunmak amacıyla kendi bünyesinde Barselona Activa'yı kurmuştur. Barselona Activa, şehirde yaşayan sakinlerin iş bulmalarını kolaylaştırmak adına iş arayanlar ve iş verenleri bir araya getiren aracı bir kuruluş niteliği taşımaktadır. Söz konusu uygulamadan özellikle göçmenler

---

²⁸ OECD, (2018). *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Barcelona*. 48.

yoğun bir şekilde yararlanmaktadır. Ulusal hükümet göçmenler için vize ve izin işlemleri için Barcelona Activa ile ortak çalışmalar gerçekleştirmektedir.²⁹

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma rgt (OECD) Göçmen ve Mültecilerin Yerel Entegrasyonu İçin Birlikte çalışmak adlı bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporun Barcelona başlığı altında yer alan bilgilere göre Barcelona'nın yerel düzeyde göçmen entegrasyonuna yönelik çalışmalarını, 4 gruba ayırarak 12 başlıkta incelemiştir. Birinci grup çok düzeyli yönetişim, kurumsal ve mali ortamları ele alırken birinci hedef ise ilgili ölçekte geliştirilmiş dikey koordinasyon ve uygulama yoluyla göçmen entegrasyon politikasının etkinliğini artırmaktır. Barcelona Belediyesi göçü en iyi şekilde yönetmek adına merkezi hükümet ve yerel yönetimler arasındaki uyuma önem vermektedir. Merkezi hükümet göçmen mevzuatını yönetirken kilit entegrasyon alanları belediyeler nezdinde ele alınmaktadır.

Göçmenlere başvuru süreçlerine eşlik etmek, doğru belgeleri hazırlama konusunda yardımcı olmak adına merkezi hükümetin Barcelona ilindeki temsilciliği olan Dış İşleri Ofisi ile Barcelona Belediyesi bünyesinde bulunan Göçmenler İçin Hoş Geldiniz Politikaları Sekreterliğinin koordinasyonu oldukça önem arz etmektedir. Barcelona Belediyesi göçmen ve mültecilere yönelik sosyal alt yapı ve hizmetlerin iyileştirilmesi adına ulusal, bölgesel ve hatta belediyeler arası etkileşimi oldukça önemsemektedir. Birinci grupta yer alan ikinci hedef ise yerel düzeyde çok boyutlu göçmen ihtiyaçlarının ele alınmasında politika tutarlılığı aramaktır. Barcelona Belediyesi çeşitli stratejik planlar geliştirerek şehir özelinde yerel entegrasyon politikalarını uygulamaktadır. İlk günden itibaren entegrasyonun ve yaşam boyu uyumun sağlanması adına göçmenlerin bütüncül ve hızlı kabulü, kent sakinlerinin belediye hizmetlerine eşit erişimi, sosyal uyumu korumak ve kültürlerarası yapının teşviki Barcelona Belediyesi'nin göçmen entegrasyonuna yaklaşımını ortaya koyan temel ilkelerdir.³⁰ Gç ve göçmenlere dair tüm planlar bu ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilerek istikrarlı ve tutarlı politikalar oluşturulmaktadır.

Birinci grubun son hedefi ise nc hedef olan göçmen entegrasyonu için yerel sorumluluklara uyarlanmış mali kaynaklara erişimin ve bu kaynakların etkin kullanımının sağlanmasıdır. Göçmenlerin kabulü ve entegrasyonu için finansmanı yöneten ana aktör İspanya alışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığıdır.

---

²⁹ OECD; a., g., e., s. 49.

³⁰ OECD; a., g., e., s. 47.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

Göçmenlerin kabulü ve entegrasyonu için çeşitli fonların sahibi olan bakanlık bu noktada sivil toplum kuruluşlarına bütçeler ayırmaktadır. Bölgesel yönetimler bütçelerine ek olarak göçmen entegrasyon politikaları için kullanabilecekleri Avrupa Sosyal Fonları (ESF) alabilmektedirler. Bölgesel yönetimin almış olduğu Avrupa Sosyal Fonlarının yaklaşık %20'si Barselona Belediyesine aktarılmaktadır. Göçmen entegrasyon programlarını düzenleyen Barselona Belediyesi Göç Komiserliği bütçesini, göç ve mültecilere yönelik hizmetler, göçün sosyal açıdan desteklenmesi ve insan hakları ve ayrımcılığın önlenmesi gibi üç gruba ayırarak yönetmektedir.³¹

İkinci grup göçmenler ve ev sahibi toplulukların bir arada yaşaması adına zaman ve mekan anahtarlarının ele alınmasını içermektedir. Bu doğrultuda dördüncü hedef ise göçmenlerin yaşam süreleri ve statü evrimleri boyunca zamanı dikkate alan entegrasyon politikaları tasarlamak olarak belirlenmiştir. Kalıcı entegrasyon çözümlerinin uygulanmasında zaman kavramı oldukça önem arz etmektedir. Barselona Belediyesi göçmen entegrasyonunun uzun bir süreç olduğunu kabul ederek göçmenlerin yaşam boyunca erişebileceği bir karşılama sistemini hayata geçirmiştir. Barselona'ya yeni gelenler için entegre bir karşılama sistemi olan SAIER yasal statülerine bakılmaksızın tüm göçmenlere danışmanlık, bilgilendirme, dil öğrenimi gibi hizmeti vermektedir. Barselona Belediyesi aile birleşimi programını hayata geçirerek göçmen entegrasyonuna katkı sağlamayı amaçlamıştır. Aile birleşimi ile göçmenlerin ev sahibi topluma uzun vadeli bağlılığı ve belirli göçmen topluluklarında cinsiyet dağılımının dengelenmesi hedeflenmiştir. Padron sistemi ile Barselona'da yaşayan düzensiz göçmenlerin tespiti sağlanmak istenmiştir. Barselona Belediyesi çeşitli sebepler doğrultusunda düzensiz göçmen statüsünde bulunan göçmenler için sosyal dışlanma risklerini azaltmak ve düzensizliğin entegrasyon sürecini olumsuz etkilememesi adına bir Eylem Planını hayata geçirmiştir. Söz konusu eylem planıyla birlikte düzensiz göçmenlerin belediye hizmetlerine erişimi güvence altına alınmak istenmiştir. Ayrıca göçmenlere yönelik dil öğrenme tesisleri, bilgi ve hukuki desteğin artırılması gibi faaliyetler hayata geçirilmiştir. Barselona Belediyesi düzensiz göçmenler için özel işgücü piyasası entegrasyon programları

---

³¹ OECD; a., g., e., s. 52.

geliştirerek gçmenlerin güvencesiz çalışma koşullarının iyileştirilmesine önem vermiştir.³²

Barselona Belediyesi'nin gçmenler nezdinde faaliyetlerini incelediğimizde, Barselona Kent Konseyi tarafından şehre gelen gçmenlerin barınma, sağlık, eğitim, çalışma ve sosyal hayata uyum noktasında yardımcı olmak adına yerel danışma organı olan Barselona Belediyesi Gç Konseyi'ni (CMIB) kurmuştur.³³ Bu konsey aracılığıyla gçmen dernekleri ve belediye bir araya gelerek kültürlerarası etkileşimin artırılması adına hedefler oluşturmaktadır. Belediye Gç Konseyi şehirdeki sivil toplum kuruluşları ile bilgi paylaşımı yaparak iletişim kurmakta ve çalışmaları organize etmektedir. Beşinci hedef ise gçmen ve yerli toplulukları yakınlaştıran etkileşim alanları yaratmaktır. Gçmenler ve ev sahibi halk arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmak birlikte yaşamı teşvik etmek adına Barselona Belediyesi sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar gerçekleştirmektedir. Ayrımcılık karşıtı projelerin hayata geçirilmesi, kültürlerarası etkileşimin artırılacağı ortamlar oluşturmak, sosyal uyumun sağlanması adına çeşitli stratejiler geliştirmek Barselona Belediyesi'nin öncelikleri arasında yer almaktadır. Barselona Belediyesi syolenti karşıtı bireysel temsilciler yetiştirerek, programlar uygulayarak gçmenler hakkındaki yanlış algıları yok etmek amacıyla çeşitli farkındalık kampanyaları düzenlemektedir. Örneğin Barselona Belediyesi ırklık karşıtı çeşitli sivil toplum kuruluşlarının, kent sakinlerinin, akademisyenlerin, Müslüman kuruluşların içerisinde yer alarak hazırladığı İslamofobi İle Mücadele Planını hayata geçirmiştir.³⁴

Barselona Belediyesi mahalleler arası kültürel etkileşimi artırmak adına Dünya orbaları Festivali gerçekleştirmiştir. Dünyanın dört bir yanından gelen, bir arada yaşayan insanlar kendi kültürlerine ait çorbalar pişirerek, yaptıkları çorbaları birbirleri ile paylaşarak bir etkileşim süreci yaşayarak aralarında güven inşa etmişlerdir. Yine aynı şekilde kültürel etkileşimi artırmak adına Barselona Belediyesi çeşitli halk kütüphaneleri kurarak çeşitli dillerde kitap temin etmiştir. Barselona Belediyesi yeni gelen gçmenler ve esnaflar arasında etkileşimi teşvik etmiştir. şehirde konserler, konferanslar, kültürel etkinlikler düzenleyerek sosyal uyumun sağlanması adına adımlar atmıştır. nc grup politika oluşturma ve

---

³² OECD; a., g., e., s. 60.

³³ Ajuntament de Barcelona, "Barcelona's Immigration Plan", Erişim Tarihi: 21.10.2024, https://ajuntament.barcelona.cat/consell-municipal/immigracio/sites/default/files/documents/pmi_angles_ca.pdf

³⁴ OECD; a., g., e., s. 61.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

uygulama kapasitesini ele alırken altıncı hedef ise göçmenlerin ve yeni gelenlerin temel hizmetlere erişiminde kamu hizmetlerinin çeşitliliğinin ve kapasitesinin artırılması yer almaktadır. Yedinci hedef ise şeffaf ve etkili sözleşmeler yoluyla devlet dışı paydaşlarla iş birliğinin güçlendirilmesidir. Sekizinci hedef göçmenler ve ev sahibi topluluklar için entegrasyon sonuçlarının değerlendirilmesi ve bunların politika tasarımında kullanılmasının yoğunlaştırılmasıdır. Barselona Belediyesi Padron adını verdikleri yerel nüfus kayıtları ile şehirde yaşayan göçmenleri izlemektedir. Belediye bu sistem sayesinde göçmenlerin mahallelere dağılımı, demografik özellikleri, eğitim düzeyleri, uyrukları hakkında geniş bir bilgi ağına sahip olmaktadır. Barselona Belediyesi İstatistik Departmanı, her yıl şehirdeki yabancı nüfus hakkında detaylı bir rapor hazırlamaktadır. Bu rapor göçmen entegrasyon politikaları için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.³⁵

Dördüncü grup göçmen entegrasyonu için sektörel önlemleri içermektedir. Bu doğrultuda dokuzuncu hedef ise göçmen becerilerinin ekonomik iş fırsatlarıyla eşleştirilmesidir. İstihdam ve entegrasyon birbirini destekleyen süreçlerdir. Bireylerin ekonomik hayata katılımı, kendi kendine yetebilir hale gelmesi toplumsal hayata uyumunu kolaylaştırmaktadır. İspanya'da istihdam ulusal yönetim bünyesinde yer almaktadır. Barselona Belediyesi, Barselona Activa'yı kurarak işsizlik ödeneğinden ziyade, iş arama desteği, iş aracılığı, kendi işini kurmak isteyen girişimcilere danışmanlık ve kredi desteği sunmaktadır. Onuncu hedef yeterli konuta erişimin güvence altına alınmasıdır. Göçmenlerin entegrasyonu için kaliteli, güvenli konutlara erişim oldukça önemli bir unsurdur. Zira kötü barınma koşulları sağlık sorunları ile birlikte sosyal dışlanmayı da getirebilmektedir. Konut satın alınabilirliği öncelik haline getiren Barselona Belediyesi kiralara ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Örneğin Barselona Belediyesi Mahalle Planı ile binaların tadilatı için sübvansiyonlar tahsis etmiş ancak binaların iyileştirilmesini kiralara artmaması koşuluna bağlı kılmıştır. On birinci hedef göçmen katılımıyla uyumlu sosyal refah önlemlerinin sağlanmasıdır. Barselona Belediyesi sosyal yardımların sağlanması hususunda evrensel bir yaklaşım izlemektedir. Şehirde yaşayan tüm sakinler, belediyenin sağlamış olduğu temel sosyal yardımlardan faydalanabilmektedir. On ikinci hedef ayrımcılığı gidermek, mesleki gelişim ve eşitlikçi yollar sağlamak için

---

³⁵ OECD; a., g., e., s. 66.

eğitim m¼dahaleleri oluşturmaktır. Barcelona Belediyesi, Hoş Geldiniz Politikaları Belediye Sekreterliği b¼nyesinde doğrudan ve STK'lara, g¼çmen derneklerine sağlamış olduğu s¼bvansiyonlarla dolaylı olarak dil kursu, okur yazarlık eğitimi sağlamaktadır. Şehirde yasal stat¼lerine bakılmaksızın Padron'a kayıtlı 16 yaşın altındaki t¼m çocukların eğitim hizmetlerine erişimi evrensel bir hak olmakla birlikte zorunludur. Barcelona genelinde Hoş Geldiniz Sınıfları oluşturularak g¼çmen çocuklara ¼zel hazırlanmış birkaç saatlik programlar sonrasında normal sınıflara entegreleri sağlanmaya çalışılmıştır. Hoş Geldiniz Sınıfları eğitimleri ihtiyaca g¼re iki ya da ¼ç yıl s¼rebilmektedir. Bu s¼rete ¼đrenciye psikolojik destekten, eğitim sisteminin gereklerine kadar birçok noktada eğitim verilerek uyum çalışmaları desteklenmektedir. Barcelona Belediyesi okul terkinin ¼nlemek adına çalışmalar yaparken, Barcelona Sizi Ağırlıyor programı ile yaz boyunca ¼đrencilerin ¼zg¼venlerini artırmak adına dil ve k¼lt¼r eğitimi etkinlikleri d¼zenlemektedir.³⁶

Barcelona'da k¼lt¼rel çeşitliliğe g¼r¼n¼rl¼k kazandırmak amaçlanmaktadır. Bunun için belediye g¼çmenlik konseyinin rol¼n¼n g¼çlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu projenin yanı sıra doğacak çatışmaların ¼nlenmesi için kamusal alanda birlikte yaşam için arabuluculuk mekanizmasının teşvik edilmesi, yurttaşlık eğitimi ve kamusal alana saygının teşvik edilmesi, yabancı d¼řmanlıđına karşı kampanya başlatılması, b¼lgesel g¼ planlarının detaylandırılması ve gerileyen b¼lgelerin entegrasyonunun sağlanması hedeflenmektedir. Barcelona'da suça karşı etkin hareket ve dini rit¼elleri yerine getiren halkın sosyal normalleşmesi ve entegrasyonu için adımlar atılacağı belirtilmektedir. Bunun için inançlara saygı duyulması, ibadethanelerin durumunun iyileştirilmesi, insanların bu gaye ile b¼t¼nleřmelerinin sağlanması, ibadet mekanlarına y¼nelik belediye politikalarının geliştirilmesi ve ibadethanelerin Şehir planlamasının bir parçası haline getirilmesi hedeflenmektedir.

Barcelona Belediyesi g¼ planında farklı k¼lt¼rden insanların bir arada yaşadığı Şehirde birlikte yaşamın ve sosyal uyumun sağlanması adına k¼lt¼rlerarası planın hazırlanmasına yer vermiştir. Entegrasyon s¼recini kolaylaştırmak, Şehirde bir arada huzurlu bir yaşamı tesis etmek, Őehre yeni gelenlerin sosyal ya da ekonomik ayrımcılığa maruz kalmaksızın yaşamını sağlamak adına 2010 yılında k¼lt¼rlerarası planı hazırlanmış ve hayata geçirilmemiştir. Bu plan,

---

³⁶ OECD, (2018). *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Barcelona*. 79.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

çokkültürlülük ve asimilasyon yerine eşitlik ve etkileşimi ön planda tutmaktadır.³⁷ Planda tüm vatandaşların aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması gerektiği vurgulanırken, dışlanma ve ayrımcılıkla mücadeleye öncelik verilmektedir.

Göçmenlerin topluma entegrasyonunu sağlamak için belediye, sosyal uyum ve diyalogu teşvik eden programlar düzenlemektedir. Kültürlerarası Diyalog Programı, farklı kökenlerden bireyler arasında etkileşim alanlarını artırmayı hedeflerken, eğitim projeleri de göçmen çocukların okullarda entegrasyonunu desteklemektedir. Belediyenin tüm birimleri spor, kültür, şehir planlama ve eğitim gibi entegrasyon sürecine aktif olarak katılmakta, yerel sivil toplum kuruluşları da projelerin tasarım ve uygulama süreçlerine dahil edilmektedir. Göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal konut projeleri yürütülmekte, acil barınma desteği sunulmaktadır. Sağlık ve sosyal hizmetler ise evrensel erişim ilkesi doğrultusunda tüm göçmenlerin kullanımına açıktır. Belediye, yanlış bilgi ve önyargılara karşı bilinçlendirme kampanyaları yürütmekte ve işgücü piyasasında göçmenlerin fırsatlarını artırmak amacıyla mesleki eğitim ile girişimcilik destekleri sunmaktadır. Ayrıca, okullar ve kamusal alanlarda düzenlenen etkinliklerle göçmenlerin yerli halkla kaynaşması sağlanmakta ve dini inançlara saygı gösteren bir ortam yaratılmaktadır (ajuntament.barcelona.cat). Belediye, sosyal uyumu teşvik etmek için uzun vadeli stratejiler geliştirmekte ve projelerin sürdürülebilirliği için ulusal ve uluslararası kaynaklarla iş birliği yapmaktadır. Barcelona Belediyesi, kültürel çeşitliliği kentin bir zenginliği olarak görmekte ve bu çeşitlilik içinde sosyal uyumu artırmayı hedeflemektedir. Bu süreçte toplumun tüm kesimlerinin katılımı sağlanarak, kapsayıcı bir kent yapısı oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Barcelona Belediyesi Göç Konseyi Ödülleri kapsamında her yıl bir ana tema belirleyerek göçmenlerin barınma şartlarının iyileştirilmesi, ırkçılık kavramının söz konusu olmadığı bir şehir için, göçmenlerin siyasal katılımları, meslek edinimleri, çalışma hayatına katılımları gibi birçok konuda çalışmalar

---

³⁷ Ajuntament de Barcelona, "Barcelona Interculturality Plan", Erişim Tarihi: 20.10.2024, https://ajuntament.barcelona.cat/bcnacciointercultural/sites/default/files/documentos/we_b_bcn_ingles.pdf

düzenlemektedir. Barcelona’da 2007 yılında belediye hizmetleri ile şehrin kuruluşlarının faaliyetlerini birleştirmek amaçlı oluşturulan bir resepsiyon ve destek ağı kurulmuştur. “Barcelona Karşılıma ve Refakatçilik Ağı” adı verilen kuruluş göçmenlerin kişisel özerkliklerini, sosyal katılımlarını desteklemek amaçlı çalışmalar yapan yüzden fazla kar amacı gütmeyen kuruluş tarafından oluşturulmuştur.³⁸

Barcelona Belediyesi kendi bünyesinde kurduğu Ayrımcılık Yasağı Ofisi (ODİ) göçmenlerin ve yerel halkın ücretsiz bir şekilde faydalanabileceği dil, din, uyruk, cinsel yönelim, etnik köken gibi özelliklerinden dolayı ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalan bireylere gerek hukuki gerek psikolojik destek veren bir birimdir (ajuntament.barcelona.cat). Barcelona Kent Konseyi Vatandaşlık ve Çeşitlilik Müdürlüğu tarafından bireylere sunulan, nefret söylemi hakkında bilgi yaymaya yönelik BCNvsOdi adlı bir web sitesi kurulmuştur. Barcelona Belediyesi, BCNvsOdi kapsamında 2016 yılında İslamofobi’ye karşı belediye planı geliştirmiştir. Planda Müslüman nüfusa karşı ayrımcılığın önlenmesi ve mağdur olanlara güvence sağlanması amacıyla 28 önlem yer almaktadır (ajuntament.barcelona.cat). Yine sosyal ağlarda hoşgörüsüzlükle mücadele stratejileri kapsamında 2017 yılında uluslararası günler programı gerçeleştirilip, atölyeler kurulmuştur. Barcelona Belediyesi Diyanet İşleri Ofisi’ni kurarak tüm dini inançlara karşı saygı ve hoşgörü ortamını sağlamak, din ve vicdan özgürlüklerini güvence altına almayı amaçlamıştır. Her yıl dinler arası etkinliklerin paylaşıldığı bir takvim yayınlayan ofis farklı dinlerin tanıtılması adına çalışmalar yapmaktadır. Döngü adı verilen dini gelenekleri hikayeler aracılığıyla öğreten bir program düzenlenmiştir. Belirli tarihlerde düzenlenen farklı dinlere yönelik hikayelerin yer aldığı program da Nasreddin Hoca hikayeleri de işlenmiştir. Ayrıca ofis dini geleneklere yönelik önyargıları kırmak ve bölgenin sosyal uyumunu geliştirmek adına Barcelona Dinler ve İnançlar arası Diyalog Gruplarını (GDI) kurmuştur.³⁹

Göçmen nüfusunun her geçen yıl artmasının sebebi kuşkusuz Barcelona yerel yönetimlerinin göçmen dostu yaklaşımıdır. Barcelona’yı yöneten yerel birimler göçmenleri bölgelerine bir yük olarak değil kültürel zenginlik kaynağı olarak

---

³⁸ Ajuntament de Barcelona, “Barcelona Interculturality Plan”, Erişim Tarihi: 20.10.2024, https://ajuntament.barcelona.cat/bcnacciointercultural/sites/default/files/documentos/we_b_bcn_angles.pdf

³⁹ Ajuntament de Barcelona, <https://www.barcelona.cat/barcelonainclusiva/ca/xarxa1.html>, Erişim Tarihi: 10.06.2024.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

nitelendirip farklı dinlere, dillere, etnik kökenlere renklerin güzelliği anlayışıyla yaklaşmaktadır. İspanya'da göçmenlerin sınır kontrolü ya da göçün düzenlenmesi gibi konular merkezi hükümetin kontrolünde gerçekleşse de göçmenlerin barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılanması, toplumsal hayata adapte olmaları konuları özerk bir yapıya sahip olan belediyelerin sorumluluk alanındadır. Barselona Belediyesi tam da bu noktada çeşitli projeler uygulayarak tüm dünyaya bir örnek timsali olmuştur. Göçmenleri kucaklayan şehir olarak nitelendirebileceğimiz Barselona, göç yönetimi konusunda yapmış olduğu ve halen yapmakta olduğu çalışmalarla tüm uluslararası kamuoyuna örnek teşkil eden oldukça başarılı politikalar izlemektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde tüm dünya ülkeleri büyük bir kitlesel göç ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu göçler kimi zaman gönüllü gerçekleşirken kimi zaman zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Her halükarda amaç daha iyi yaşam şartlarına kavuşma arzusudur. Ülkeler mevzuatları gereğince göçmenlere farklı statüler tanıması karmaşaya sebebiyet verebilmektedir. Her statüye özel anlamlar yüklemek ve kendi içerisinde düzenlemek, uygulamak oldukça zorken daha sade ve yalın düzenlemeler hem göçmenler nezdinde daha kolay anlaşılır hem de uygulayıcılar nezdinde işleri daha kolay kılabilirler.

Barselona Belediyesi ve Gaziantep Belediyesi kıyaslandığında, öncelikle iki belediyenin planlama ve faaliyet konusunda sistemsel farklılığa sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Gaziantep Belediyesi'nin, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereği, Türkiye'nin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında olduğu gibi düzenli olarak stratejik plan hazırlaması ve bu planlara uygun şekilde faaliyet raporu oluşturması söz konusudur. Ayrıca bu plan ve raporlar kurumların web sayfalarında yayınlanmakta ve isteyen herkes bu belgelere erişim sağlayabilmektedir. Fakat aynı istikrarlı ve düzenli bilgiye erişim sistemine Barselona Belediyesi örneğinde rastlanmamıştır. Barselona Belediyesi'nin göç ve göçmenlere yönelik çok sayıda farklı plan ve faaliyetleri mevcut olsa da düzenli aralıklarla stratejik plan hazırlanması ve bu planlara uygun olarak düzenli şekilde faaliyet raporlarının oluşturulması görülmemiştir. Öte yandan Barcelona'da göç, seneler içinde tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir ve

(ATAD)

göçmenlerin bir kısmı mülteci statüsünde bir kısmı beyin göçü ya da expat statüsündedir. Bu detay Barcelona'nın göç yönetiminde elini kolaylaştıran bir etmenken Gaziantep'teki Suriyeliler her ne kadar mevzuat gereği geçici koruma statüsünde olsa da uluslararası literatürde mülteci statüsünde bilinmektedir. Bununla birlikte Gaziantep'teki göç tedrici şekilde gerçekteşmemiştir. Bir anda yüzbinlerce kişi şehre göç etmiştir. Bu durumun üstesinden gelinmesi Barcelona'ya göre çok daha zor olmuştur.

Türkiye gerek jeopolitik gerek stratejik konumu gereği göç kavramı ile uzun yıllar önce tanışmıştır. Göç yolları üzerinde bulunarak Doğu ve Batı arasında köprü görevi gören Türkiye tarihsel süreç içerisinde çok sayıda göçmene ev sahipliği yapmıştır. İspanya'nın göç kavramı ile tanışması henüz çok yakın bir tarihte gerçekteşmiştir. İspanya tarihsel süreç içerisinde göç veren ülkeden göç alan ülke konumuna diktatörlüğün kaldırılması, insan hak ve özgürlüklerine dayalı bir sistem anlayışının belirlenmesi, özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması bu haklardan ülkede yaşayan herkesin faydalanabilmesi, ekonomik iyileşmelerle birlikte refah seviyesinin artmasıyla birlikte geçmiştir. Türkiye ve İspanya artan bu göç hareketlerini doğru ve etkin bir şekilde yönetmek adına sürecin içerisine sivil toplum kuruluşları, kamu kurum ve kuruluşları gibi tüm aktörleri dahil etmiştir. Şüphesiz söz konusu aktörler arasında en önemli sorumluluk ise yerel yönetimlere düşmektedir. Yerel yönetim birimleri arasından gerek ayrı kamu tüzel kişiliklerinin bulunması gerek özerk mali yapıya sahip olmaları sebebiyle belediyeler ön plana çıkmaktadır.

İspanya'da yerel yönetimlerin özerk yapısı, merkezi hükümetin vesayet denetimi altında olmayışı güçlü mali yapısı göç yönetimi noktasında aktif rol almalarını sağlamıştır. Her ne kadar göçmenlerin ülkeye kabulü gibi genel işlemler merkezi hükümet bünyesinde gerçekteşse de göçmenlerin sosyal hayata uyumu, buldukları bölgede ev sahibi topluluk ile barış ve huzur içerisinde yaşamalarının tesisi belediyeler bünyesinde gerçekteşmektedir. İspanya da göç yönetimine Göç Yasası ile hukuki bir dayanak sağlanmıştır. Söz konusu yasada yerel yönetimlerin göç konusundaki görev ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmıştır. Türkiye de 2013 yılında 6484 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'yla sivil bir göç yönetimi oluşturulmak istenmiştir. Fakat söz konusu kanunda yerel yönetimlerden yalnızca madde 9'da uyum noktasında öneri ve katkılarında faydalanma gibi yüzeysel bir şekilde bahsedilmiş, aktif rol merkezi hükümete tanınmıştır. Yasal bir çerçeve çizilmemiş olması belediyelerin faaliyet noktasında zora sokmuş, mevcut muğlak durum karşısında belediyelerin

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

hangi yönde hareket edecekleri, nasıl bir sorumluluk alacakları yoruma açık bir hale gelmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Barselona Belediyesi'nin göç yönetimi için sağlanan Avrupa Fonları'nı temin etmede bir takım finansal zorluklar yaşadığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de ise merkezi yönetimin belediyelere aktardığı bütçede, vatandaş nüfusunu baz alması, bölgede yaşayan göçmenler için ek kaynak tesis etmemesi, belediyelerin hizmetlerin tesisi noktasında finansal zorluklar yaşamasına sebebiyet vermektedir. Barselona Belediyesi nüfus verilerini oldukça önemsemektedir. Padron adını verdikleri sistem ile düzenli olarak nüfus verilerini ele alarak, şehirde düzensiz göçmen oluşumunu en aza indirmeyi, şehirde yaşayan herkesi kontrol etmeyi amaçlamıştır. Bu sistemde yer alan demografik bilgiler aracılığı ile çok sayıda göçmen politikası oluşturmaktadır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ise buna benzer bir sistem olan SARMER'i kurarak şehirde ihtiyaç sahibi göçmenlerin tespiti, etkin, doğru ve düzenli bir yardım sisteminin oturmasını hedeflemiştir.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin incelenen stratejik planlarında göç ve göçmenler konusunda doğrudan bir amaç, hedef geliştirilmediği göze çarparken, yayımlanan yıllık faaliyet raporlarında çeşitli çalışmalara yer verilmiştir. Barselona Belediyesi bu noktada daha sistemli çalışarak Barselona Göç Planı, Barselona Kültürlerarasılık Planları'nı hazırlayarak hayata geçirmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi göçü başarılı ve sistemli bir şekilde yönetmek adına kendi bünyelerinde göç yönetim birimlerini oluşturmuşlardır. Bu yönetim birimleri ile göçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Belediyelerin yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde hemen hemen birçok alanda benzer projelerin hayata geçirildiği görülmektedir. Göçmenlere yönelik dil kursları, mesleki beceri edinme, destekleme ve geliştirme kursları, eğitim, çalışma hayatına katılım, sosyal hayata uyum gibi noktalarda benzer yöntemler izlenmiştir.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi spor faaliyetleri kapsamında göçmenler ve yerel halkın kaynaşmasına olanak sağlarken, Barselona Belediyesi çorba festivali ile farklı kültürlerle mensup göçmenlerle ev sahibi toplulukları bir araya getirerek diyalog kurmalarına olanak sağlamıştır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi göçmen kadınlara yönelik mesleki kurs eğitimi vermesi, iş imkanı sağlaması ve istihdam edilen kadınların bakmakla yükümlü olduğu çocukları için kreş

imkanının sağlanması noktasında istihdam yetkisi bulunmayan Barselona Belediyesi'nden ayrılmaktadır. Her iki belediye de ayrımcılıkla yoğun bir şekilde mücadele etmektedir. Yine her iki belediye de sivil toplum kuruluşları ile yoğun iş birliği içerisinde göçmenlere yönelik çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki her iki belediye de yıllar içerisinde hem yapmış oldukları projeleri devam ettirmiş hem de yeni projelerle desteklemişlerdir. Yerinde saymak ya da rutine bağlamak yerine her geçen yılda yenilikçi, insan onuruna yakışır ve daha çözüm odaklı projeler, etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Her iki belediye de gerek ulusal gerek uluslararası çeşitli çalıştaylar, konferanslar vesilesi ile hem deneyimlerini paylaşmaya hem de tecrübelerden faydalanmak adına çok sayıda etkinlik gerçekleştirmiştir. Özetle Barselona Belediyesi hukuki dayanak, yasal çerçeve, sistemli ve çok yönlü planlamalar konusunda oldukça gelişmişken, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ise göçmenlerin sosyal hayata uyumu noktasında uyguladığı aktif faaliyetler ile ön plana çıkmaktadır. Her iki belediye de göç konusunda uyguladıkları politikalar nezdinde dünya kamuoyuna örnek teşkil etmektedir.

Çalışmada yer alan örnek belediyelere rağmen genel olarak küresel düzeyde göç konusu ciddiyetini korumaktadır. Göç konusunun yalnızca mevcut durumdaki yönetiminden ziyade, gelecek kuşaklarda yaratacağı sorunlara önlem ve çözüm arayışları bugün henüz netlik kazanmamıştır. Örneğin kitlesel göçe maruz kalan ve rehabilitasyon desteğine ihtiyaç duyan çocuklar, göç eden ailelerin topluma entegrasyonu vb. gelecek kuşakları da tehdit eden önemli sorunlar olarak çözüm beklemektedir. Binlerce insanın canı pahasına çıktığı bu göç yolculukları neticesinde gittikleri ülkelerde sağlıklı bir düzen kurabilmeleri için dünyanın kat etmesi gereken çok yol vardır. Esasen yapılması gereken ise kimsenin göç etmek zorunda kalmadığı bir dünyayı inşa edebilmektir.

Kaynakça

Ajuntament de Barcelona, "Barcelona's Immigration Plan", Erişim Tarihi: 21.10.2024, https://ajuntament.barcelona.cat/consell-municipal/immigracio/sites/default/files/documents/pmi_angles_ca.pdf

Ajuntament de Barcelona, <https://www.barcelona.cat/barcelonainclusiva/ca/xarxa1.html>, Erişim Tarihi: 10.06.2024.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

- Ajuntament de Barcelona, "Barcelona Interculturality Plan", Erişim Tarihi: 20.10.2024,
https://ajuntament.barcelona.cat/bcnacciointercultural/sites/default/files/documentos/web_bcn_angles.pdf
- Aramaz, C., Korkmaz, H. (2024). İran'da Siyasal Sistem ve Kamu Yönetimi: Türkiye ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Journal of Current Researches on Social Sciences*. 14 (3), 113-134.
- Ateş, K., (2020), "Göç Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü", *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, 23-40.
- Bahçeci, H.I., Uzun, Ş., (2017), "Türkiye'de Uluslararası Göç ve Yerel Politika", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, ss.192-208.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2).
- Baxter, P., Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The qualitative report*, 13(4), 544-559.
- Bay, M., Emimi, F. T. (2023). "Belediyelerin Göç ve Göçmen Politikaları: Gaziantep ve Hatay Büyükşehir Belediyeleri Örneği". *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. Cilt: 6, Sayı:1, 87-108.
- Blanca Garcés-Mascareñas, B., Gebhardt, D. (2020). "Barcelona: municipalist policy entrepreneurship in a centralist refugee reception system". *Comparative Migration Studies*. 8(15), 1.
- Castles, S., Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in Modern World* Nueva York, Londres: The Guilford Press (4a ed.), 369 p.
- FR, 2013, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2013 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyet-raporu-2013-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024
- FR, 2015, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2015 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyet-raporu-2015-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

- FR, 2016, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2016 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/faaliyetraporu2016-compressed.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024
- FR, 2017, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2017 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/07/2017faaliyetrapor.pdf>, Erişim Tarihi: 29.07.2024
- FR, 2018, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/07/2018-faaliyet-raporu-kitapcik.pdf>, Erişim Tarihi: 30.07.2024
- FR, 2019, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2019 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2020/08/2019-faaliyet-raporu-compressed.pdf>, Erişim Tarihi:30.07.2024
- FR, 2020, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2020 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2022/04/2021-faaliyet-kitabi-baski-hali.pdf> , Erişim Tarihi: 31.07.2024
- FR, 2021, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2021 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2022/04/2021-faaliyet-kitabi-baski-hali.pdf>, Erişim Tarihi: 31.07.2024
- FR, 2022, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2023/04/faliyet-kitabi-yeni.pdf>, Erişim Tarihi: 31.07.2024
- FR, 2023, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.gaziantep.bel.tr/uploads/2024/06/faliyet-kitabi-yeni-9-compressed-1.pdf>, Erişim Tarihi: 08.06.2024
- Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 28.03.2024.).
- GTS (Gç Terimleri Sözlüğü), 2009, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf , Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- <https://ajuntament.barcelona.cat/digital/es/hagamos-accesible-la-tecnologia/tecnologia-accesible-y-participativa/tecnologia-accesible-y-7> Erişim Tarihi: (07.11.2024).
- IOM, (2024). "World Migration Report". *International Organization for Migration*
- Kaya, A., (der.), (2020), *Türkiye'de Suriyeli Göçü ve Belediye Deneyimleri: KitleSEL Gçler, Yerel Yanıtlar*, Reslog Yayınları, Ankara.
- Korkmaz H., (2021), *Yerel ve Küresel Eksende Uluslararası Gç zerine İncelemeler*, Erkan Aslan, Editör, Nobel Yayınevi, Ankara, ss.203-222.

Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği

- OECD, (2018). “Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Barcelona”.
www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2018/07/working-together-for-local-integration-of-migrants-and-refugees-in-barcelona_g1g9326f/9789264304062-en.pdf.
- Roccatagliata, M. S., Sánchez, O. B. And Niella, M. F. (2022). “El procés migratori de joves migrants a Barcelona”. *Revista catalana de pedagogia*, 22, 16-32
- SP, (2010-2014), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.2024
- SP, (2015-2019), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.2024
- SP, (2020-2024), Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/360/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi>, Erişim tarihi: 10.08.2024
- TDK (Türk Dil Kurumu) Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- Yalçın, Cemal (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi
(Düzeltilme)

Article Type: Research Article
(Correction)

Geliş Tarihi: 14.05.2024
Kabul Tarihi: 07.06.2024

Submitted: 14.05.2024
Accepted: 07.06.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1483599>

Yasemin Yıldırım¹

UTU İNANCININ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINA ETKİSİ

Öz: Mezopotamya'da yaşamın kaynağı olarak görülen güneş, insanlığın merkezini oluşturmuş, toplum içerisindeki konumu güneşin tanrısal güç olarak algılanmasını beraberinde getirmiştir. Tanrılar panteonunda öneme sahip olan Utu güneşle özdeşleştirilmiştir. Mezopotamya toplumlarında farklı isimlerle bilinen güneş tanrısı Sümerler döneminde Utu, Babiller döneminde Şamaş ismiyle anılmıştır. Dünya ve öteki alemdeki intizamın sağlanmasıyla görevlendirilen, Sippar ve Larsa şehirlerinin baş tanrısı olan Güneş Tanrısı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik gibi konularda yol gösterici rol üstlenmiştir. Bunun yanı sıra güneşin tarımsal faaliyetlerde verimliliği sağlanmasıyla bağlantılı olarak tanrı üretimle ilişkilendirilmiştir. Krallar siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak ve hakimiyetleri altında bulunan bölgelerde Güneş Tanrısının himayesini kazanmak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon

¹ *Yüksek Lisans Öğrencisi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, Türkiye, yaseminyildirim2318@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0009-0003-0059-3897>

faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Çeşitli sembollerle temsil edilen tanrı birçok Mezopotamya mit ve ritüelinde konu edilmiştir. Kötücül güçlerin uzaklaştırılması amacıyla gerçekleştirilen ritüellerde tanrının yardımı istenmiştir. Mitlerde kahramanlar yaşamış oldukları olumsuz durumlar neticesinde ortaya çıkan sıkıntıların çözümü için tanrıya başvurmuşlardır. Bu çalışmada Güneş Tanrısının Mezopotamya toplumları üzerindeki siyasi, kültürel ve dini etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, İnanç, Güneş, Tanrı, Utu/Şamaş.

The Influence Of The Sun Cult On Mesopotamian Societies

Abstract: The Sun which was seen as the source of life in Mesopotamia, formed the center of human life and its current position in the society brought about perception of the sun as divine power. Utu who is important in the panteon of gods is identified with the sun. The sun god known by different names in Mesopotamian societies was called Utu during the Sumerian period and Shamash during the Babylonian period. The sun god chief deity of the cities of Sippar and Larsa who was charged with the order in the World played a guiding role in matters such as justice, prophecy, reign and sovereignty. In addition god has been associated with production in connection with the sun ability to ensure efficiency in agricultural activities. The kings build and restored temples in order to consolidate their political authority and to gain patronage of the sun god in the regions under their rule. The god represented by various symbols, is the subject of many Mesopotamian myths and rituals. God's help was sought in the rituals performed for the removal of evil forces. In myths the heroes appealed the god for the solution of the troubles that arose as a result of the unfavourable situations they experienced. This study analyses the political, cultural and religious influence of the sun god on Mesopotamian societies.

Key Words: Mesopotamia, Belief, Sun, God, Utu/ Shamash.

Giriş

Tarih içerisinde yer alan sayısız kültür belirli dönemlerde, ulu evrensel güç olarak tanımlanan, doğadaki her canlının büyüyüp gelişmesine katkı sağlayan güneşe tapmıştır. Sıcaklık ve ışık kaynağı olarak grlen güneş aydınlanmayı temsil etmiş, canlılık, tutku ve gençliği simgelemiştir. Bazı kültürlerde Evrensel Baba olarak konumlandırılan güneşin gücü temsil etmesi nedeniyle krallık ve imparatorlukların amblemlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Güneşe yüklenen anlamın yanı sıra onun gökyüzündeki hareketleri açıklanmaya çalışılmış güneşin doğuşunun dirilişi, batışının ölümü çağrıştırdığı dşnlmştir.² İnsanoğlunun doğuşundan itibaren yaşamın kaynağı olan güneş, insanların inanmış olduğu varlıkların başında gelmiştir. Sağlık, canlılık ve neşenin kaynağı olarak grlen güneşin yokluğunun karanlık ve kederi beraberinde getireceği dşnlmştir.³ Güneşin sahip olduğu dşnlen kudreti, toplumların inanmış oldukları tanrıların gneşele özdeşleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Çok eski köklere dayanan güneşe tapınım Mezopotamya toplumlarında var olmuştur.⁴

Gcebe yaşamdan, yerleşik yaşama geçişin sonucu olan tarımsal faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Güneş tanrısı önem kazanmıştır. Ekimden hasadın toplanmasına kadar ki tarımsal üretim sürecinin güneş odaklı olması insanın kaderinin gneşele doğrudan ilişkili olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle güneş tanrısı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik gibi konularda yol gösterici rol üstlenmiştir.⁵

---

² Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, ev. Seda Toksoy, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2009), 16.

³ Emre şen, Fatma Görünür, "Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü", *Ullakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.43, S.7, (2019):986.

⁴ William Olcott, *Güneş Mitleri*, ev, Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları, 2021), 92.

⁵ Yıldız Tilbe Etgü ve Okay Pekşen, "Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22, S.2, (2023):520.

1.Mezopotamya Toplumlarında Güneş ve Güneş Tanrısı

Mezopotamya toplumlarında güneşin hareketleri esnasındaki yolculuğu mitolojik hikayelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Anlatılagelen hikayelerde güneşin gece olduğunda batı yönünden içeri düştüğü bu süreç boyunca dünyanın altından yolculuğuna devam ederek tan vaktinde doğudaki mağarasından yeryüzüne çıktığı bir yer altı dünyasının varlığına inanılmıştır.⁶

Döneme ait ele geçirilen tablette yer alan bilgiler ışığında Sümerliler, güneşin doğumundan batışına kadar geçen sürecin sonucunda, batışıyla birlikte yolculuğunun sona ermediğini düşünmüşlerdir. Güneşin yoluna devam ederek öteki âlemde geceyi gündüze çevirdiğine, ayın son gününü ölümler âleminde geçirmiş olduğuna inanmışlardır. Güneşin doğuşundan batışına kadarki hareketleri Şamaş'ın düzenli yapmış olduğu hareketlerle bağdaştırılmıştır.⁷ Güneş tanrısı bu yolculuğu esnasında dünyanın bir ucundan diğer ucuna ulaşmak için iki kapı kullanmıştır. Şamaş yolculuğuna gökyüzünde yer alan doğu kapısından geçerek dünyanın ucundaki Gün Doğumu Dağı'nın üzerinden dışarıya çıkıp gökyüzündeki yolculuğuna başlamıştır. Akşam olunca da Günbatımı Dağı'na gelerek gökyüzünün batı kapısının üzerinden atlayarak geçmiş, insanların görüş alanlarından uzaklaşmıştır. Şamaş'ın yolculuğunu at arabasıyla gerçekleştirmiş olduğu düşünülmektedir. Fakat silindir mühürler incelendiğinde yolculuğun yayan gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şamaş gökyüzündeki yorucu yolculuğunu tamamladıktan sonra karısı Şerida/Ai tarafından karşılanıp tanrılar ikametgâhında ziyafet çekerek dinlenmiştir.⁸

Dünyayı ısıtan ve aydınlatan güneş tanrısının ölümlüleri yanına alma gücünün varlığına inanılmıştır.⁹ Öteki alemde ölümleri yargılamakla görevli olan güneş tanrısı Mezopotamya'da Büyük Kent olarak adlandırılan ölümler diyarında

---

⁶ Olcott, *Güneş Mitleri*, 35.

⁷ Mehmet Turan Özdemir, "Sümer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1-4, (1973):207.

⁸ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, çev. İnönü Korkmaz, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),32-34.

⁹ William Olcott, *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2012),36.

“Doğudaki Büyük Kentin Babası”, “Etimme’nin Güneşi”, “Ölülerin Ruhlarının Güneşi” olarak farklı isimlendirmeler almış, ölümler Şamaş sayesinde yaşayabilmiştir.¹⁰Yeryüzünde ve gökyüzünde yargıçlık görevini üstlenen “Yargının Efendisi” olarak tanımlanan Şamaş tanrılar panteonunda hukuk ve adaletin tanrısı olarak konumlandırılmış, yoksulları korumuş ve gözetmiştir.¹¹ Mezopotamya’da değer görmüş bir tanrı olsa da Güneş Tanrısı hiçbir zaman tanrılar panteonunda yer alan hiyerarşik sıralamada en üst rütbede yer almamıştır. Fakat Güneş Tanrısı adına kaleme alınan dönem içerisindeki dualar, ilahiler ve ayinlerin fazlalığı tanrıya duyulan inancı kanıtlar nitelikte olup Güneş tanrısının Mezopotamya panteonunda yer alan diğer tanrılar kadar saygı görmüş olduğunu ortaya koymuştur.¹²

2. Sümerler Döneminde Güneş Tanrısının Rolü

Sümerlerde din doğanın kendisidir. Bu nedenle insanlarda korku ve hayranlık duyguları uyandıran gök, güneş, yağmur, fırtına gibi doğa olayları inanç duygusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Korku ve hayranlık duyguları oluşturan doğa olayları tanrı ve tanrıçaların varlığına yansımıştır. Sümer panteonunda yer alan güneşin varlığını temsil eden tanrı Utu, doğa olaylarının yansısıyla ortaya çıkmış tanrılar arasında yer almıştır.¹³ Güneşle sembolize edilen tanrı, Sümerler döneminde “Utu”, Akadlar dönemi “Şamaş”, Kassitler döneminde “Şurriaş veya Şah” şeklinde farklı isimlendirmelerle anılmıştır.¹⁴ Akadca olan Şamaş kelimesi “Şems” kelimesinden türemiştir. Utu kelimesi Sümerce “gün ya da ışık” anlamına gelmektedir. Tanrılar panteonunda yazgıları belirlemekle görevli olan yedi büyük tanrı arasında yer alan Utu, Sümer inancına göre ay tanrısı Nanna (Sin)’nın ve tanrıça Ningal’in oğlu şeklinde tanımlanırken,

---

¹⁰ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),198.

¹¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2000),155.

¹² Jean Louis Huot, Jean Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, (Ankara: İmge Kitabevi,2000), 273.

¹³ Yıldız Tilbe Eteğü ve Okay Pekşen, “Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22, S.2,(2023): 514.

¹⁴ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, çev. Alev Kırım, (İstanbul, Aram Yayıncılık,2003),125.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Akadlar güneş tanrısının gök tanrısı An'ın ya da hava tanrısı Enlil'in oğlu olduğuna inanmışlardır.¹⁵

Mezopotamya'da her tanrının eşleştirilmiş olduğu bir sayı bulunmaktadır. Güneş tanrısının kardeşleri aşk tanrıçası İnanna ve yeraltı tanrısı Ereşkigal'dir. Sümerce'de Šer(e)da, Akadca Ay(y)a olarak isimlendirilen Şafak tanrıçası Šerida/Aya Utu'nun eşidir. Sümerce Pa(p), Akadca Bunene olarak kayıtlara geçen tanrının, veziri ve arabasının sürücüsü görevlerini üstlenen oğludur. Hayvanların tanrısı Sumukan/Sakkan ve Mamu(d) (MA.MÚ(.D)), Sissig, (SİG. SİG ya da SI.SI.IG)/, Zaqıqu ve Zakar Güneş tanrısının diğer oğullarıdır.¹⁶ Tanrının oğlu olduğu söylenen Mamu(d)'un bir metinde tanrı Šamaš'ın kızı olduğu belirtilmiştir. Rüya tanrıları olan Mamu(d), Sissig ve Zaqıqu hakkında çivi yazılı kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁷

Güneşin doğuşuyla birlikte yeryüzünü aydınlatması ve her şeyi açığa çıkarması güneş tanrısının Mezopotamya toplumlarında adalet tanrısı olarak tanınmasını sağlamıştır. Sümerler panteonunda saygı duyulan güneş tanrısının adalet anlayışına duyulan inanış atasözlerine yansımıştır. Adaletin yararlılığını vurgulayan Sümer atasözünde yer alan “*Adaletin gemisi rüzgarda yürür, tanrı Utu (Adalet Tanrısı) ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgarda yürür, fakat Utu onu kumlara götürür.*” ifadesinde, tanrının yargısının adil şekilde tecelli edeceği, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıracağı anlaşılmaktadır.¹⁸ Utu'nun adalet tanrısı olmasının yanı sıra evren ve evren dışı dünyada yaşanan tüm olayları görüp duyması güneşin her yerde bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Sümerler döneminde kaleme alınan ilahilerde Güneş Tanrısının temel işlevinin ahlaksal düzeni denetlemek olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Güneş tanrısının eşi Šerida

---

¹⁵ Abdullah Altuncu, “Sümerliler'in Dini Tarihi,” Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

¹⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Yayınları, 2022), 70.

¹⁷ Ömer Kahya, “Eski Mezopotamya'da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S.45 (2020):36.

¹⁸ Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası I*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 73.

¹⁹ Yıldız Tilbe Eteği ve Okay Pekşen, “Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı” *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, C.22, S.2, (2023):520.

/ Aya “Şafak, Gün Işığı” adını taşımıştır. Böylece tanrı çifti güneşin birinci ve ikinci yönlerini temsil etmişlerdir. Tanrının yaşanan her olayı görüp duyma yeteneği diğer tanrı ve tanrıçalarda yoktur.²⁰

3. Güneş Tanrısını Temsil Eden Tapınaklar

Politeist din anlayışına sahip olan Sümer ülkesinde inanılan tüm tanrılara saygı gösterilmiş olsa da her şehrin tapındığı bir baş tanrısı bulunmaktadır. Şehirler baş tanrının uygun görmüş olduğu şekilde bir yaşam tarzı benimsemiştir. Sümer döneminde Güneş Tanrısı Utu Larsa ve Sippar’ın baş tanrısı olarak kabul görmüştür. Sümer ve Akad kentlerinde var olan tanrıların özellikleri ve görevleri değişiklik göstermese de farklı isimlerle anılmışlardır. Güneş tanrısı, Larsa şehrinde Utu, Sippar şehrinde Şamaş ismiyle bilinmektedir.²¹ Güneş Tanrısının hüküm sürmüş olduğu Larsa ve Sippar kentlerinde tanrıya adanmış tapınaklar bulunmaktadır. Her iki tapınakta “E BABBAR.RA” şeklinde tanımlanan kelime parlak ev, nur evi anlamlarına gelmektedir.²² İki tapınaktan hangisinin daha eski olduğu bilinmemekle birlikte zaman içerisinde Sippar Tapınağı zamanla ününü artırarak, Larsa Tapınağı’nı gölgede bırakmıştır. Krallar buldukları dönem içerisinde hakimiyetleri altındaki bölgeler üzerinde kontrollerini arttırmak ve Tanrı Şamaş’ın rızası ve onayını kazanmak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kral Ur Bau yazıtında Larsa’da bir tapınağı restore ettiğini aktarmıştır.²³ Yine Larsa Kralı Nin- Iddi- Nam güneş tanrısına ait tapınağı restore etmiş olduğundan bahsetmiştir. Restorasyon faaliyeti hakkındaki yazıtta “Ben Larsa Kralı, Nin- Iddi- Nam, E. BABBAR.RA Utu’nun

---

²⁰ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022),48.

²¹ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya’da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil)”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017).

²² Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Tapınak, Ritüel*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),30.

²³ Morris Jastrow, *The Religion of Babylon and Assyria*, (Boston: Ginn Company Publishers, 1898),69.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

(güneş tanrısı Šamaš), tapınağını inşa eden, tanrılar tapınağının emirlerini restore eden kralım.” ifadesi geçmektedir.²⁴

Sippar kentinde bulunan E. BABBAR.RA Babil Kralı Nabu-apla- idinna döneminde Sutu kabilesi tarafından yıkılmış, tapınak kral tarafından onarılmıştır Restorasyon faaliyetinin üzerinden 250 sene geçmesinden sonra tapınak tekrar II. Nabukadnezar'ın babası Nabopolassar tarafından restore edilmiştir.²⁵ Kral Nabukadnezar döneminde Larsa'da çıkan kum fırtınasıyla birlikte kalıntıları kumlar altında kalan güneş tanrısının tapınağı ortaya çıkmıştır. Bu sayede bu dönemde tapınak yeniden inşa edilme imkânı bulmuştur. Nabukadnezar kum fırtınası sonucu başlattığı inşa faaliyetini yazıtında aktarmıştır: “Büyük efendimiz tanruların arasında bilge tanrı muhteşem Marduk beni ülkeme ve halkıma çobanlık etmeye görevli kıldığında, Šamaš'ın tapınağı, Larsa'daki E.BABBAR.RA uzun zamandan beri harabe haline düşmüş, üzerinde kumlar birikmiş, planı bile seçilemez olmuştu. Marduk toprağı ayıklamak için dört rüzgarı estirdi ve plan gözle görülür oldu. Bu tapınağı yeniden inşa için beni, Nabukadnezar'ı tanrının sadık hizmetkârının bilgece tayin etti. Aradım mabedin eski yapısını buldum ve eski yapının üzerine temiz taşlar döşedim. Tuğlaları koydum. E. BABBAR.RA' yı gerçekten yeniden kurdum.”²⁶

II. Nabukadnezar'dan sonra Šamaš'a ait tapınak yapımı ve restorasyonlarına Kral Nabonid devam etmiştir. Kral, E.BABBAR.RA'nın inşası hakkındaki silindir kitabesinde tapınağın onarımını Šamaš'ın kendisine rüya yoluyla buyurmuş olduğunu aktarmıştır.²⁷ Nabonid inşa faaliyetinden söz etmiş olduğu yazıtında “Büyük efendimiz Šamaš, zigguratın başının hiçbir zaman yükseltilmediği yüksekliklere eriştirilmesi için dahiyane bir düşünce tasarladı. Marduk'un emri üzerine, rüzgarlar dört yönden kalkarak, kenti ve tapınağı örten kumu savurarak koca bir fırtına oldular. Zigguratın ebedi cellanın temelleri yeniden görülebilir ve yeniden seçilebilir oldu. Eski temelin üzerinde Šamaš için E. Babbar'ı ve ziggurati eski temeller üzerinde yeniden inşa

---

²⁴ Jean Louis Huot, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, İstanbul: İmge Kitabevi,2000),253.

²⁵ Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004),115-116.

²⁶ Jean Louis Huot, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle,, *Kentlerin Doğuşu*,(İstanbul: İmge Kitabevi,2000), 278-279.

²⁷ Ömer Kahya, “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Mezopotamya'da Rüya”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019).

*ettirmiş bir eski zaman kralı olan Hammurabi adına bir yazıt gördü. Şamaş için eli çapa tutan, omuzu kürek taşıyan işçiler devşirdim. Bu tapınağı eski zamanlardakine benzer bir biçimde yeniden inşa ettim. Tapınağın içerisinde kaymak taşından bir tablet üzerinde eski Amarna Kralı Hammurabi adına bir yazıt gördüm. Kendi adımı taşıyan bir yazıtla beraber yerine koydum ve iki yazıtı da ebediyen yerine yerleştirdim.*²⁸

Kralın yazıtından anlaşılacağı üzere, krallar siyasi otoritelerini onaylatmak ve iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla tapınaklar kurmuşlar, kendilerinden önceki dönemlerde inşa edilen tapınakları restore etme çalışmalarında bulunmuşlardır. Böylece krallar kendi otoritelerini inşa etmiş oldukları tapınağın gücüyle birleştirerek tanrı ve kral arasındaki yakınlığı sembolize etmişlerdir.²⁹

Sümer ve Babil medeniyetlerinde görüldüğü gibi Asur medeniyetinde de Tanrı Şamaş adına tapınaklar inşa edilmiştir. II. Sargon tanrılar adına inşa ettirmiş olduğı tapınaklardan yazıtında söz etmektedir: “*Ea, Sin, Şamaş, Adad ve Urta ve onların muhteşem eşleri birbiri ardına Ebarsaggalkurkurra’da doğdular. Dur-Şarrukin’in ortasında görkemli tapınaklarında olduğı tapınaklarında mutlu bir şekilde oturmaya başladılar. Ebedi isteklerini onların kazancı olarak tesis ettim. Onların kutsal isteklerini onlardan önce öğrenmek için Nisakku, Ramku ve Şurmahhi rahiplerini atadım.*”³⁰ Asur Kralı II. Sargon, tapınak inşasının yanı sıra farklı adlandırmalarla sınıflandırdığı sekiz giriş kapısından oluşan Dur-Şarrukin kentinin bir kapısını Şamaş-muşhakşid-irnitta(Şamaş benim kuvvetimi üstün getirir.) şeklinde adlandırarak tanrıya duymuş olduğı hürmeti sunmuştur.³¹

---

²⁸ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya’da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil),” Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017.

²⁹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Tapınak Ritüel*, İstanbul: Ay Işığı Yayınları(2013),83.

³⁰ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015).

³¹ Betül Nişancı, “Sargonitler Devri Askeri ve Siyasi Olaylar (MÖ 722-626)”,(Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2019).

4. Krallarının Güneş Tanrısını Unvanlarında Kullanması

Kral ve yöneticilerin sorumlulukları arasında yer alan en önemli görev adaletin tesis edilmesi olmuştur. İsin Sülalesinin 5. kralı olan Lipit İstar(MÖ 1934-1924), hazırlamış olduğu kanun maddelerinin önsöz kısmında yer alan “*Utu’nun yüksek emirlerine uygun olarak Sümer ve Akad’ın gerçek adalete bağlı kalmalarını temin ettim.*” ifadesi Lipit İstar Güneş Tanrısı’nın buyruğu üzerine adil bir yönetim şeklini benimsemiştir.³²Sümer Kral Listeleri’nin başlangıcını oluşturan Uruk Hanedanı’nın kurucusu Meş-ki’ag-gaşer ve onun kurmuş olduğu hanedanlığın Güneş Tanrısının himayesi altında olduğuna inanılmış, kral “*Utu’nun Oğlu*” olarak tanınmıştır.³³ Sümer kral destanları arasında yer alan Mes-ki’ag-gaşer’in oğlu Enmerkar’ı konu edinen destanda Enmerkar, “*Güneş’in Oğlu Enmerkar*” olarak isimlendirilmiştir.³⁴Kral Lugalzagezzi Uruk’u hâkimiyet altına aldıktan sonra “*Larsa’nın Güneş Tanrısı Utu’nun Valisi*”, “*Güneş Tanrının Seçilmiş*”, “*Güneş Tanrı’nın Kuvvetiyle Donatılmış*” unvanlarını kullanarak nüfuzunu Güneş Tanrısından elde etmiş olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Ur Hanedanlığı döneminde güneşe ve güneş tanrısına olan sevgi ve hürmet krala hitaben kullanılan “*Şulgi-Şemş (Kral Şulgi benim güneşim)*” unvanından anlaşılmaktadır. Krala ithafen kullanılan unvanların yanı sıra Sümerler döneminde geçen mektuplaşma yazıtında “*Sen benim efendimsin, sen benim güneşimsin*” ifadelerine yer verilerek krala iltifatlarda bulunulmuştur.³⁶

---

³²Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*,(Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,1983),137-138.

³³ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan,(Ankara: Dost Yayınları,2005),78.

³⁴ *Sümer Kral Destanları, Enmerkar-Lugalbanda*, çev. Selim F. Adalı& Ali T. Görgü, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2016),4.

³⁵ Helmut Uhlig, *Sümerler*, çev. Nilgün Ersoy, (İstanbul: Totem Yayınları,2019),195; Leonard King ve Henry Reginald Holland Hall, *Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi*, çev. Arıcan Uysal, (İzmir: İlya Yayınları),168-169.

³⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*,çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022)70.

şulgi Döneminde yürürlüğe giren en eski hukuk yasının ön sözünde kral halkı için adaletin güvencesinin kendisinin olduğunu belirtmiştir. Kral adalet düşüncesini adil tanrı Utu'yu kullanarak pekiştirmiştir. Yasanın önsözünde yer alan "Yetimleri asla zenginlere teslim etmem, dulları asla güçlü adamlara teslim etmem, " 1 şekellik adamları" asla " 1 minalık adamlara" teslim etmem, " 1 koyun sahibi adamları" asla " 1 öküz sahibi adamlara" teslim etmem ... Düşmanlık, şiddet ve Utu'ya (Günes Tanrı ve Adalet Tanrısı) feryat etmeyi kesinlikle kaldırdım; Sümer topraklarına adaleti getirdim." şeklindeki madde bu düşünceyi doğrular niteliktedir.³⁷

Sümer kralları, hakimiyetleri altındaki ölkelerdeki otoritelerini güçlendirmek amacıyla tanrıların güçlerini unvanlarında kullanmışlardır. Akad Kralı Naram Sin, bu durumu uç noktaya götürerek kendisini tanrı ilan etmiştir. Naram Sin tanrılığını yazıtında şu şekilde ilan etmiştir. "Akad kralı, güçlü Naram-Sin: (evrenin) dört köşe (si) hep birlikte ona düşmanlık ettiğinde, İştar'ın ona duyduğu sevgi sayesinde tek bir yılda dokuz savaştan galip çıktı ve kendisine başkaldırması kralları tutsak aldı. Kriz döneminde kentini koruyabilmiş olduğundan, kenti(nin sakinleri) Eanna'da İştar'dan, Nippur'da Enlil'den, Tuttul'da Dagan'dan, Keş'te Ninhursaga'dan, Eridu'da Enki'den, Ur'da Sin'den, Sippar'da şamaş'tan ve Kutha'da Nergal'dan onun Akad kentinin kralı olmasını istediler ve Akad'ın ortasına onun için bir tapınak yaptırıldılar." Akad kralı diğer şehirlerin tanrılarının onayını alarak kendi tanrılığını kanıtlamıştır.³⁸

Naram Sin seleflerinin devam ettirmiş olduğu savaşlarda elde edilen başarılar onuruna stel diktirip tapınağa koyma âdetini değişime uğratmıştır. Naram Sin, Sippar'da yer alan şamaş'a ait tapınağa koydurmuş olduğu stelde kendisini tanrılarla birlikte tasvir etmemiş, stelin üst kısmında ayaklarının altında mızrak saplanmış iki askerin üzerinde tek başına resmedilmiştir. Stelde diğer inşa edilen stellerden farklı olarak başrol oyuncusu başında boynuzlu başlığıyla tasvir edilen Naram Sin'dir.³⁹

5. Mezopotamya Mitolojisinde Güneş Tanrısının Rolü

---

³⁷ Amelia Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu I*, çev. Dilek şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),86.

³⁸ March Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, çev. Sinem Gül,(İstanbul: Homer Yayınları,2018),62.

³⁹ Umberto Eco, *Antik Yakındoğu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul: Alfa Yayınları,2015),300-301.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Evrendeki düzenin sağlanmasında rol oynayan Güneş tanrısına Mezopotamya mitlerinde sıklıkla rastlanılmıştır. Mezopotamya mitleri arasında yer alan Gılgamış Destanı'nda, anlatının baş kahramanı olan Uruk Kralı Gılgamış ölümsüzlük arayışı serüveni boyunca Güneş Tanrısının himayesi altında yolculuğuna devam etmiştir.⁴⁰ Gılgamış Destanı'nın ilerleyen bölümlerinde Sedir Ormanından geçen Gılgamış, ormanın koruyucusu Huwawa'nın karşısında düşmüş olduğu zor durumdan Tanrı Şamaş'ın yardımı sayesinde kurtulmuştur.⁴¹ Tanrının rol aldığı diğer anlatı Etena ve Kartal mitidir. Öykünün başlangıcını Kiş Kralı Etena'nın krallığına varis olacak erkek çocuğunun bulunmaması oluşturmuştur. Kral, erkek çocuğunun doğması için Tanrı Şamaş'a dualar eder, adaklar adar. Şamaş, krala cevap vererek derdinin çözümünün dağın ardındaki çukurda bulunduğunu söyler. Fakat doğum otunun bulunduğu çukurun içerisinde tutuklu bir kartal bulunmaktadır. Kartalı serbest bıraktığında kendisini doğum otuna götüreceğini aktarmıştır. Şamaş, kralın yakarışlarını yanıtız bırakmamıştır.⁴²

Mitin geçmiş olduğu ikinci tablette krala yardım edecek olan kartalın hikayesine geçilmiştir. Kartal güneş tanrısının gözetimi altında yılanla bir ağacı yuva olarak paylaşmaktadırlar. Fakat bu durum uzun süreli olmaz. Birgün kartal yılanın yavrularını yer. Yavrularını kaybeden yılan Güneş Tanrısına başvurur. Güneş tanrısı kartala ceza olarak kanatlarını kopartarak ölmesi için bir çukura terk eder. Bu sefer kartal Güneş tanrısından yardım ister, fakat tanrı yardım edemeyeceğini fakat ona yardım etmesi için bir adamı göndereceğini belirtir. Bu kısımda olaylara Etana dahil olur. Mitin sonucunda Güneş tanrısının adil yargılamasıyla yaşanan adaletsizliği ortadan kaldırmış olduğu anlaşılmaktadır.⁴³

Güneş tanrısının kurtarıcı rol oynadığı diğer Sümer edebi eseri, Enki ve Ninhursag, Sümer Cennet mitidir. Mitin geçtiği Dilmun ülkesi güzelliklerle dolu

---

⁴⁰ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan, (Ankara: Dost Yayınları,2005),39.

⁴¹ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),232.

⁴² S. H. Hooke, *Orta Doğu Mitolojisi*, çev. Aleaddin Şenel, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,1993),61-62.

⁴³ Mehmet Acı, "Akdeniz Havzasında Kahramanlık Mitosları", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016).

bir ¼lkedir. Fakat ekinleri yetiştirecek su bulunmamaktadır. Tanrı Enki'nin isteği üzerine Güneş Tanrısı Utu topraktan su çıkartır, böylece ¼lke toprakları verimli hale gelmiştir.⁴⁴ Sümer mitinde Sümer ve Akad versiyonları bulunan İnanna'nın ölümler dünyasına İnişi adlı şiirde Utu'nun kız kardeşi olan İnanna ölümler diyarını ele geçirebilmek amacıyla öteki dünyaya iner. Ölümler dünyasının kraliçesi Ereşkigal, İnanna'nın yeryüzüne çıkmasına izin vermez, onu öldürür. İnana, bir yolunu bularak öteki dünyadan kurtulur fakat buraya geri tekrar geri dönmemesi için yerine bir başkasını bulması gerekmektedir. İnanna'nın yeryüzüne ulaştığında eşi Dumuzi'yi kendi durumundan bir haber görmesi üzerine kızan tanrı kendi yerine eşinin öteki dünyaya götürölmesini ister. Telaşa kapılan Dumuzi, İnanna'nın kardeşi Güneş tanrısından yardım ister. Tanrı Dumuzi'ye onu yeraltı dünyasına götürecekl cinlerden kaçması için yardım etmiştir. Güneş Tanrısı diğer mitlerde olduğu gibi Dumuzi'ye merhamet göstererek yardım etmiştir. Mezopotamya mitleri incelendiğinde Güneş Tanrısının kahramanların sıkıntıya düşmüş oldukları çeşitli durumlarda yardımlarına yetişerek onları kurtarmış olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı, insanların dileklerinin gerçekleşmesi için etmiş oldukları dualara kayıtsız kalmamıştır.⁴⁵

6. Mezopotamya'da Uygulanan Ritüellerde Güneş Tanrısının Rolü

Güneş tanrısından sadece adalet arayışi durumlarında yardım istenmemiştir. Kötü güçlerle ilişkilendirilen uğursuz işaretler ve büyücölük gibi durumların çözümünde de tanrıya başvurulmuştur.⁴⁶Olumsuz durumların yanı sıra kötü ruhların neden olduğu hastalıkların tedavisi amacıyla gerçekleştirilen ritüellerde Tanrı şamaş'a yakarılmıştır. Kötü ruhları uzaklaştırma amacıyla yapılan ritüeller arasında yer alan diş ağrısını geçirmek için gerçekleştirilen ritüelde, ağrıya neden

---

⁴⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, ev. Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,2000),53-54.

⁴⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümerler: Tarih, Karakter, Kültür*, ev. Özcın Buze, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,2002),202-205.

⁴⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, ev. Nuredin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022),70.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplularına Etkisi

olduğu düşünölen diş kurdunun dişten uzaklaştırılması için şamaş'ın gücüne başvurulmuştur.⁴⁷

Mezopotamya'da hastalıkların tedavisinde çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Tedavi yöntemleri arasında yer alan ilaç ve ritüellerde şamaş'ın iyileştirici gücünden yararlanılmıştır. Hekimlerin hazırlamış olduğu ilaçlar şamaş'ın Devası olarak adlandırılmış, doğauştü güçlerin neden olduğu düşünölen hastalıklar kötölük kovma ritüelleri adı verilen ayinlerde tedavi edilmiştir.⁴⁸ Asur Kralı Asarhaddon hastalığı sırasında kötölük kovucu Marduk-şhakin-şhumi'ye tedavi amacıyla başvurmuştur. Kralın tedavisi hakkındaki yazışma metinlerinde geçen "Tanrı Asur, Tanrı şamaş, Tanrı Nabu ve Tanrı Marduk onun iyileşmesini sağlayacaklardır." cümlesinden anlaşılacağı üzere kralın sağlığına kavuşmasında yardımının bulunacağı düşünölen tanrıların arasında Güneş Tanrısı şamaş ta yer almıştır.⁴⁹

Kötölük kovma ritüelleri dişında gelecekte gerçekte olacak olaylar hakkında tanrılarından bilgi almayı sağlayan kehanet ritüellerine başvurulmuştur. Kehanet yapma vasıtalarından en yaygın şekilde kullanılan hayvan iç organlarının incelenmesi yoluyla gerçekteştirilen kehanet ritüellerinde, insanların kaderlerini şekillendirecek önemli dönüm noktalarında alacakları kararlarda seçmesi gereken doğru seçenekler önceden öğrenilmiştir. Kehanet ritüellerinde "Ey... Tanrısal esini kaydeden ve koyunun bağırsaklarında kehanet yargısını gösteren Tanrı şamaş!" ifadelerine sıklıkla rastlanılmıştır.⁵⁰

İç organlarının kehanet vasıtası olarak kullanılmasını Sippar Kralı Enmeduranki'nin Tanrı şamaş ve Adad aracılığıyla öğrendiği, sonrasında kralın

---

⁴⁷ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006) ,550-551.

⁴⁸ Jeremy Black ve Antohny Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İşritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık), 98.

⁴⁹ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan,(Ankara: Dost Yayınları,2005),177.

⁵⁰ Jean Bottero, *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er,(Ankara: Dost Kitabevi,2012),156.

Nippur, Sippar ve Babil halkına öğrettiği düşünölmektedir.⁵¹ Tanrıya yöneltilen soru metinleri arasında yer alan “*Büyük Tanrı Šamaš, sana sorduğum soruya kesin bir cevap ver, Asur Kralı Asarhaddon çalışıp plan yapmalı mı? Adı bu papirüse yazılmış ve yüce varlığının huzuruna yerleştirilmiş ođlu Sin-nadin-apli veliaht sarayına girmeli mi? Yüce varlığın bundan hoşnut olur mu? Yüce varlığın bunu kabul edebilir mi? Yüce varlığın bunu biliyor mu? Asur Kralı Asarhaddon’un ođlu adı bu papirüse yazılı Sin-nadin-apli’nin Veliaht Sarayı’na girmesi sen, yüce tanrı Šamaš’ın yüce varlığının buyruğuyla hükmedilmiş ve teyit edilmiş midir? O da bunu görecek mi? O da bunu işitecek mi?*”⁵²

Kehanet metni incelendiğinde devletlerin dönüm noktalarını belirleyen kraliyet varislerinin seçiminde tanrıya danışılarak yardım alındığı anlaşılmaktadır. Asur Kralı Asarhaddon’un yazıtında geçen “*Asarhaddon,,büyük (kral, Asur kralı), Babil’in valisi, (Akad ve Sümer kralı), (dört) cihanın kralı, onun beyleri büyük tanrıların gözdesi (... Erbil’in İştar’ı ve Ninive’nin İştar’ı), Nabu’yu, Bel’i, Šamaš’ı komuta eden Asur bana baba oldu. (...büyük bir gururla (başımı kaldırdı ve iktidarın benim hakkım olduğunu söyledi. O kâhinlerin başı Šamaš ve Adad’a sordu: Onlar Asur’a olumlu bir cevap verdi ve şöyle söylediler: Halef O’dur.*”⁵³

Yukarıda yer alan metinden anlaşılacağı üzere Tanrı Šamaš ve Adad’ın onayını alarak krallığını meşrulaştırmıştır. Yine krallıkların kaderini belirleyen savaşların seyrinin nasıl olacağı konusu hakkında da kehanet soruları vasıtasıyla tanrının yönlendirilmesine başvurulmuştur. Asur Kralı Asarhaddon, Urartu kralıyla girişmiş olduğu seferin nasıl sonuçlanacağı hakkında bilgi edinmek istediği yazıtında “*..... büyük efendim Šamaš sana soruyorum Urartu Kralı Rusa, ordusuyla beraber şupria’ya girecek mi?*”⁵⁴ ifadesiyle Tanrı Šamaš’a danışmıştır. Güneş Tanrısı Šamaš ve Fırtına tanrısı Adad merkezinde gerçekleştirilmiş, kehanet ritüellerinde yargının efendisi olarak Šamaš, incelemenin efendisi olarak Adad görölmüşse de ritüelde karar yetkisine sahip olan tanrının Šamaš olduğu

---

⁵¹ Wilfred G. Lambert, “Enmeduranki Related and Matters, *Journal of Cuneiform Studies*”, C. 21, (1967):127.

⁵² Amelia Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakındoğu II*, çev. Dilek şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),186

⁵³ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015),189.

⁵⁴ Gökçek, *Asurlular*, 199.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

düşünülmüştür. Cevabı beklenen soru Šamaš'a iletdikten sonra kurban hayvanı kesilerek iç organları incelenmiştir.⁵⁵

Ritüelin olumsuz sonuçlanması halinde fal sahibinin başına gelmiş musibetten kurtulması için büyüye başvurulmuştur. Kötü sonuçlu kehanetlerin olumsuz etkilerinin uzaklaştırılmasında Namburbi ritüelinden yararlanılmıştır. Ritüelde olumsuz durumun çözümünü sağlama amaçlı Güneş Tanrısına dua edilmiştir. Yeni Asur döneminden kalma Namburbi duasında “Šamaš yeryüzünün ve gökyüzünün kralı, aşağıdaki ve yukarıdaki şeylerin hakimi, tanrıların ışığı, büyük tanrıların arasında hakim olarak rol oynayan insanoğlunun lideri! Sana dönüyorum, seni tanrılar arasında arıyorum: hayatımı bağışla; seninle olan tanrılar bana iyilik bağışlasın. Üzerime idrarını yapan bu köpek yüzünde korkuyorum, endişeleniyorum. Keşke kötülüğü (negatif kehanet) yanımdan geçen bu köpeğe çevirsen, Seve seve seni öven şarkılar söyleyeceğim!”⁵⁶ ifadelerinin geçmiş olduğu metinde kişinin üzerinde taşınmış olduğu uğursuzluğun başkasına aktarılması amacı güdülmektedir. Astrolojik kehanetlerde olumsuz bir durumu beraberinde getireceği şeklinde yorumlanan güneş tutulmasıyla karşılaşıldığında kralın başına gelebileceği varsayılan musibet vekil kral ritüeli uygulamasıyla def edilmiştir. Šamaš'ın huzurunda sabah vaktinde gerçekleşen törende uğursuzluğun bulaştığı kişi yok edilerek ritüel sonlandırılmıştır.⁵⁷

Šamaš'ın kehanet ritüellerindeki etkisi Kassit döneminde yazılan ilahide açıkça görülmektedir:

“Ey Šamaš sen kahinlerin (ağzından konuşuyorsun)

Rüya yorucu kadınların (kulaklarını açıyorsun)

---

⁵⁵ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),76-77; “Fatih Erdem, Eski Mezopotamya’da Kehanet Geleneği”, (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2020.)

⁵⁶ Gözde Demirci Karaoğlu, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Kültürü ve Anadolu’daki Yansımaları”, (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018).

⁵⁷ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Yayınları,2022),106.

.....kadınların (hükümlerini veren sensin)

*Onların ciğer fallarını (sen idare ediyorsun), kurbanlarının yanında oturuyorsun.*⁵⁸

Mezopotamya'da kehanet ritüellerinde tanrıdan çözüm istenmesinin yanı sıra insanların kâbusları sonucu ortaya çıkan kötücül atmosferin, yok edilmesi amacıyla gerçekleştirilen büyü ritüellerinde Şamaş yardımı çağrılmıştır. Şamaş'ın kabuslardaki kötü atmosfere neden olduğu düşünülen demonları uzaklaştırma gücünün var olduğuna inanılmıştır.⁵⁹ İnsanlar tanrının lütfunu kazanmış oldukları gibi kimi zaman onun gazabına uğramışlardır. Güneş tanrısı Şamaş ve eşi Ai'ye saygısızlıkta bulunan birisi tanrı ve eşine onu affetmesi için dua etmiştir. Bahsi geçen dua metninde günahkar *"Ey Leydim! Yüreğimin acısıyla keder içerisinde sesleniyorum sana Affedildiğimi duyur Ey Leydim söyle hizmetkarına "Bu kadar yeter,"de. Bırak yüreğın yatışsın. İstirap içerisindeki hizmetkarına merhametini bahşet. Dön yüzünü ona niyazını kabul et seni kızdıran hizmetkarına merhametini çevir. Ey leydim ellerim bağılı huzurunda yere kapanıyorum. Büyük kahraman sevgili eşin Şamaş huzurunda benim için aracılık et. Et ki huzurunda uzun bir ömür boyunca yürüyebileyim. Tanrım sana yüreğim huzura ersin diye dua etti. Tanrıca ruhun huzura ersin diye sana niyaz etti."* ifadeleriyle tanrıya yakarışta bulunmuştur.⁶⁰ Tanrının gazabının istenmiş olduğu başka bir beddua metninde *"Göklerin ve yerin büyük yargıcı, tüm canlılar için adil yollar sağlayan Tanrı Şamaş güvendiğim efendimiz onun krallığını alt üst etsin; o (kötü kral) hükümlerini yerine getirmesin yolunu şaşırtsin ve ordusunun moralini bozsun; onun için kehanet yapıldığında, (Şamaş) krallığının temellerinin sökülmesine ve ülkesinin yok olmasına işaret eden uğursuz bir alamet sağlasın; Tanrı Şamaş'ın kötü sözü onu hızla ele geçirsın,*

---

⁵⁸ Kadriye Tansuğ ve Özel İnanlı, "Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.7, S.4, (1956):562.

⁵⁹ A. Leo Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East With a Translation of an Assyria Dream-Book", *Transactions of the American Philological Society New Series*, C. 46 ,S.43,(1956):297.

⁶⁰ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, çev. İnönü Korkmaz, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),169-170

onu yukarıda yaşayanların arasından söküp alsın ve hayaletini aşağıda, cehennemde suya susatsın." ifadeleri yer almıştır.⁶¹

7.Güneş Tanrısını Temsil Eden Semboller

Mezopotamya'da tanrıların sembollerle belirtilmesi sıklıkla rastlanılan bir durum değildir. Fakat belirli sembollerle tasvir edilen tanrıların varlığı söz konusu olmuştur.⁶² Tanrı Utu güneşle sembolize edilmişse de Mezopotamya tanrılarını ifade etmek için kullanılan nesnelere bizzat tanrının kendisini ya da temsil etmiş olduğu tanrının sembolünü oluşturması meselesi belirsizliğini korumaktadır. Bu nedenle güneşin tanrının kendisini mi temsil ettiği yoksa onu sembolize eden bir nesne mi olduğu bilgisi netleşmiş değildir.⁶³

Tarih boyunca güneş tanrısıyla özdeşleşmiş olan birçok nesne bulunmuştur. Neolitik dönem içerisinde kullanılan daire içerisindeki haç güneşi simgelemiştir. Teker haç olarak da bilinen haç güneşin geri gelişini ve mevsim döngülerini ifade etmiştir.⁶⁴ Haç çeşitleri içerisinde yer alan gamalı haç deseni de Güneş Tanrısını simgelemektedir. Svastika adıyla bilinen gamalı haç işareti hayatın, sağlığın ve yaratıcı enerjinin sembolü kabul edilerek güneşi temsil etmiştir.⁶⁵ Motifin güneş işareti olduğuna dair Mezopotamya'da bir kanıt bulunamamış olsa da simgenin güneş tanrısının arabasının tekerleklerinden türetilmiş olduğu, bir kale ya da

---

⁶¹ Dominique Charpin, "I Am the Sun of Babylon": Solar Aspects of Royal Power in Old Babylonian Mesopotamia, *Experiencing Power, Generating Authority: Cosmos and Politics in the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press,2013),69.

⁶² Rıza Bellecen, "Eskiçağ'da Mezopotamya İnanç Sisteminde Tapınakların (Zigguratların) Yeri ve İşlevi", Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016)

⁶³ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),22.

⁶⁴ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul: Alfa Yayınları,2009),289.

⁶⁵ William Tyler Olcott, *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2021),186.

kenti korumak için özel olarak hazırlanmış mevkilerin işaretleri, ya da kasırga veya dört rüzgârla ilişkisi bulunan bir simge olduğu düşünölmektedir.⁶⁶

Sümer ve Babil sanat eserlerinde tanrıların tasvirinde çeşitli semboller kullanılmıştır. Tanrı sembolleri silindir mühürlerde yer almıştır. Mühürlerde kullanılan semboller din ve mitoloji tarihinin aydınlatılması için kullanılan en önemli kaynaklardır. Sippar şehrinin Babil hakimiyeti altında bulunduğu dönemde Güneş tanrısının tapınağında yer alan Naditum Arşivlerindeki alım satım sözleşmeleri ele geçirilmiştir. Belgelerde kullanılan mühürlerde Güneş Tanrısı Şamaş gibi Mezopotamya'da yer alan birçok önemli tanrı ve tanrıça ana temasını tapınma ve sunu sahnelerinin oluşturduğu tasvirler kullanılmıştır.⁶⁷

Tanrıyı temsilen kullanılan semboller, tanrı gibi muamele görmüş ve tanrının yerini tutmuştur. Güneş tanrısı Şamaş'ı temsil eden çeşitli semboller bulunmaktadır. Bu semboller arasında güneş diski yer almıştır. Şamaş'ın tapınım merkezi olan Sippar'da güneş sembolü dört üçgen ışını olan küçük bir daire şeklinde sembolize edilmiştir. Güneş diskinde Orta Babil dönemine ait silindirlerde sıklıkla rastlanılmış olsa da diskin küçük boyutlu olması nedeniyle içerisindeki ayrıtılar zor anlaşılmaktadır. Şamaş'ın tapınım merkezi olan Sippar'da güneş sembolü dört üçgen ışını olan küçük bir daire şeklinde sembolize edilmiştir. Bu dört üçgen dalgalı çizgiler arasına yerleştirilmiş, tüm şekil daha büyük bir çemberle çevrelenmiştir.⁶⁸ Dairenin içerisinde yer alan ışınlar, güneş ışınlarını, dalgalı çizgiler suyu temsil etmiştir. Böylece su güneşin armağanı olarak ışık ve ısıyla birleşmiştir. Güneş diski olarak isimlendirilen sembol Akad döneminde *Šamšatu* ve *Niḫu* şeklinde bilinmiştir. Güneş diski Güneş tanrısının tasvir edilmiş olduğu her tablette sıklıkla kullanılmıştır.⁶⁹

---

⁶⁶ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),82.

⁶⁷ Lamia al-Gailani Werr, "The Sippar Workshop of Seal Engraving", *American Journal of Archaeology*, C.90, S.4, (1986):462.

⁶⁸ William Tyler Olcott , *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2021),177.

⁶⁹ Black ve Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),94; William Hayes Ward, "The Babylonian Representation of the Solar Disk", *The American Journal of Theology*, C.2, S.1, 1898),117

Šamaş'ın dünyanın hâkimi olarak tanımlanmasıyla ilişkili olarak silindir mühürlerde sıklıkla rastlanan elinde tutmuş olduğu çemberin dünyayı ya da tüm dünya topraklarını temsil etmiş olduğu düşünülmektedir.⁷⁰

Güneş tanrısı için kullanılan bir diğer sembol “Šašarum (*destere*)” dur.⁷¹ Tanrıyı temsil eden semboller arasında sırık ve halka yer almaktadır. Sembollerin cetvel ve mezurayı tasvir etmiş olduğu düşünülmektedir. Tasvir edilen ölçü aletlerinin adaleti simgelemesi nedeniyle Güneş Tanrısı Šamaş ile bağlantılı oldukları düşünülmektedir.⁷² Güneş tanrısını temsil eden kutsal sembollerden bir diğeri attır. At kanatlı ve sentör olmak üzere iki şekil halinde Orta ve Yeni Asur silindir mühürlerinde kullanılmıştır. Ele geçirilen silindir mühürlerin araştırılması sonucunda atın Güneş Tanrısı Šamaş'ın kutsal hayvanı olduğu bilgisine ulaşılmıştır⁷³

Güneş tanrısı Šamaş ile ilişkilendirilen bir diğer hayvan aslandır. Aslanlar sarı kürkleri ve ateşi akla getiren yeleleriyle güneşi anımsatmışlardır. Aslanlar, kutsal yerleri korudukları düşüncesiyle tapınakların girişlerine taş oymalarda tasvir edilmişlerdir.⁷⁴ Sümer, Akad, Asur dönemlerinde aslan aslan-balık, aslan-ejderha, aslan-adam figürleriyle tasvir edilmiştir.⁷⁵ Bu tasvirlerin yanı sıra aslan figürü belden yukarısı insan, bacakları insan bacağı, arka tarafı bir aslanın arka kısmına benzeyen ve kıvrık bir aslan kuyruğuna sahip olan heykelerde kullanılmıştır. Bu heykelcikler aslan humanoid şeklinde isimlendirilmişlerdir. Akadca “*Uridimmu*” adıyla anılan aslan humanoidler Güneş Tanrısı Šamaş'la

---

⁷⁰ Arthur E. Whatham, “The Meaning of the Ring and Rod in Babylonian-Assyrian Sculpture”, *The Biblical Word*, C 26, S.2, (1905),121.

⁷¹ Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Šaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1989), 265-266.

⁷² Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),188.

⁷³ Tülay Şahin, “Eski Mezopotamya’da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına kadar)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2023)

⁷⁴ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul: Alfa Yayınları,2009),57.

⁷⁵ Cansu Tanpolat, “Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016).

ilişkilendirilmişlerdir.⁷⁶ Mezopotamya ve Yakındoğu figür ve betimlemelerinde sıklıkla kullanılan boğa tanrının diğer hizmetkarı ve koruyucu hayvanıdır. Kafası ve gövdesi insan, vücudunun alt kısmı boğa olarak tasvir edilen boğa adamlar Güneş tanrısının tahtını taşımakla görevlendirilmiřlerdir⁷⁷

şamaş'ı temsil eden birçok hayvanın yanı sıra tanrıyı temsil eden başka bitkiler ve değerli taşlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi kutsal olduğu düşünölen ve tapınaklarda yapı malzemesi olarak kullanılan Ilgın ağacıdır.⁷⁸ Tanrıyı sembolize eden diğer ağaç tarih boyunca güç ve dayanıklılığı ifade eden Sedir ağacıdır. Gılgamış Destanı'nda Sedir ağaçlarının yer almış olduğu Sedir Ülkesi'nin sorumluluğunu Güneş Tanrısı üstlenmiştir.⁷⁹ Tanrıyı temsil eden bu sembollerin yanı sıra Mezopotamya'da kutsal olarak kabul edilen lapis lazuli taşı tanrıyı tasvir eden semboller arasında yer almıştır. Güneş tanrısının gökyüzündeki yükselişi esnasında göçün almış olduğu mavi renk lapis lazuli taşının rengine benzetilmiştir. Tanrının gökyüzünün tepe noktasındaki görünüşü "Lapis lazuli bir merdivenle yükselen"; "Lapis lazuli bir asa tutan"; "Lapis lazuli bir tahtta oturan" veya "Lapis lazuli bir sakal takan" tanımlarıyla ifade edilmiştir.⁸⁰ Enki Nippur'da adlı şiirde tanrının tanımlanmasında kullanılan lapis lazuli taşı, laciverttaşı olarak kullanılmıştır.⁸¹ Mezopotamya inanışında kutsal kabul edilen Lapis lazuli taşı dışında ritüellerde kullanılan altının rengi ve yaymış olduğu ışıltının güneşe benzemesi nedeniyle Güneş tanrısını temsil etmiş olduğu düşünölmüştür.⁸²

Sanatta ilk olarak Üçüncü Ur Hanedanlığı ve Akad döneminde görölen akrep adamlar, Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerinde yaygınlık kazanmıştır. Asur

---

⁷⁶ Black ve Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*,38.

⁷⁷ Deniz Gezin, *Hayvan Mitosları*, (İstanbul: Sel Yayıncılık,2019),24

⁷⁸ Tölay şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına Kadar)",(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2023).

⁷⁹ şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller."

⁸⁰ Sema Arslan, "Eski Mezopotamya Kùltürlerinde Lapis Lazuli Taşının Yeri ve Taşın Bazı Türleri", *Journal of History Studies*, C.5, S.2, (2022):145.

⁸¹ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),198.

⁸² şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller."

döneminde Tanrı Utu'nun hizmetkârı olarak geçen akrep adamların ifritlere karşı güçlü koruyucular olduklarından söz edilmektedir.⁸³Akrep adamlar, başlarında boynuzlu bir başlık ve gövdesi insan şeklinde tasvir edilen mitolojik yaratık sakallı, bacakları ve pençeleri kuş görünümünde betimlenmiştir. Tasvirlerde yılan başlı bir penis ve akrep kuyruğuna sahip oldukları görülmektedir. Akrep adamlar güneşin gün içerisindeki doğuşundan batışına kadar ki yolculuğunu denetleyerek Güneş tanrısının kapı koruyuculuğu görevini üstlenmişlerdir.⁸⁴

8.Babiller Döneminde Güneş Tanrısının Rolü

Güneş Tanrısı Şamaş'a Babil döneminde ilk hanedandan başlayarak son hanedanlığa kadar kesintisiz şekilde tapınılmıştır. Tanrıya tapınılan uzun dönem boyunca Şamaş'ın tanrısal karakteri değişikliğe uğramamış, orijinal karakterini korumuştur. İlk dönemlerde Babil panteonunda önem sıralamasında günün güneşin doğuşuyla değil akşam vakti başlaması ve zamanın ayın evrelerine göre hesaplanması nedeniyle Ay tanrısı Sin'den sonra yer alan tanrının daha sonra ki dönemlerde tanrılar panteonundaki yeri ve önemi değişmiştir.⁸⁵

Babillerin Ortadoğu'ya hâkimiyetiyle birlikte bölgede Semitik Tanrılar görülmüş ve Sami kökenli tanrılar bu dönemde ön plana çıkmaya başlamıştır. Babil'in erken dönemlerinde Tanrılar panteonundaki değişimle beraber ay inancı önem sıralamasında yerini güneş inancına bırakmıştır. Mitoloji sisteminin gelişmesi ileri ki dönemler de güneşe tapınımın artmasına neden olmuş, Sami dillerinde Güneş en üst seviyede tanımlanmaya başlamış, böylece Güneş Tanrısı panteonda önem kazanmıştır. Şamaş'ın öneminin artmasıyla birlikte tanrı yeryüzü ve

---

⁸³ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003),27.

⁸⁴ Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık,2019), 16; Jean Bottero, *Gılgamış: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2013),163.

⁸⁵ Morris Jastrow, *The Religion of Babylon and Assyria*, (Boston, Ginn Company Publishers,1898),68

gökyüzünün hâkimi olarak görölmüştür. Mitlerde haksızlık ve kötölük durumlarında karar verici bir rol üstlenmiřtir⁸⁶

Sami kökenli tanrılar, Sümer döneminde yer alan tanrılarını içlerine alarak yeni özelliklerle zenginleştirmişlerdir. Bu zenginleşmeyle birlikte tanrılar artık sadece doğayla sınırlı halden çıkmış, dünyayı yönlendiren ve insan yaşamına şekil veren bir hal almışlardır. Bahsi geçen tanrılar arasında güneş tanrısı yer almaktadır. Güneş tanrısı Şamaş önce ki dönemlerdeki geri plandaki rolünden çıkarak pek çok tanrısal varlığa duyulan dini duyguları üzerinde toplamıştır. Güneşin rolünün oynayan tanrı yalnız başına, göz alıcı, harika, her şeyi yöneten, kusursuz ışığıyla her şeye can veren, her şeyi yargılama gücüne muktedir bir hal almıştır.⁸⁷

Kassit döneminde kaleme alınan ilahide Şamaş'ın yargısının adil bir şekilde tecelli ettiğİ şu satırlarda yansımaktadır:

“Yolsuzluk yapan hakime kelepçeyi sen gösteriyorsun

Rüşvet alana, adil olmayana, günahı ceza olarak yükliyorsun,

Rüşvet kabul etmeyeni, zayıfları müdafaa edesin

Bu Şamaş'ın hoşuna gider ve ömrünü arttırır”⁸⁸

Sümerlerde Utu olarak bilinen tanrı Samilerde Şamaş adını almıştır. Semitik dillerde karşılığı Şamaş olan Güneş Tanrısı Babil döneminde kral Hammurabi'den itibaren hâkimiyet kazanmıştır.⁸⁹ Hammurabi, *“Babil'in Kralı, Şamaş'ın yardımıyla bir gaspçıyı (?) devirdi....”* *“Şamaş'ın buyruğundaki Hammurabi'ye rakip çıkmadı....”* ifadesini kullanmış olduğı yazıtında Şamaş'ın

---

⁸⁶ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),22-23.

⁸⁷ Jean Bottero ve Samel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),67-71.

⁸⁸ Kadriye Tansuğ ve Özel İnanlı, *“Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.7, S.4, (1956):561.

⁸⁹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay IşığI Yayınları,2013),19-20.

desteğini alarak hakimiyeti ele geçirmiş olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Babil şehrinin ünlü kralı Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunda Şamaş'ın adı geçmektedir. Kanunun yazılmış olduğu stelin en üst kısmında taht üzerinde uzun sakalıyla oturan Tanrı Şamaş'ın Babil Kralı Hammurabi'yi kabul etmiş olduğu bir kare tasvir edilmiştir. Tasvir edilen karede Şamaş başında çok boynuzlu yüksek bir taç takmış, omuzunda ışıklar saçarak tahtında oturur şekilde yer alırken Babil Kralı tanrının önünde saygılı bir şekilde durmaktadır. Şamaş'ın omuzunda yer alan ışıklar gölgeleri dağıtarak adaleti getireceği şeklinde yorumlanmıştır. Ayaklarının altında yer alan pullarla kaplı kaide güneşin doğmuş olduğu doğudaki dağları temsil etmektedir. Şamaş, Kral Hammurabi'ye bir ölçü çubuğuyla bir kangal ip uzatmış şekilde tasvir edilmiştir. Kralın elinde ki çubuk iktidarı ve adaletin araçları olarak kabul edilmiştir. Şamaş'ın Hammurabi'ye uzatmış olduğu nesnelere, tanrının kralın makamını ve yasalarını meşru kıldığını göstermektedir.⁹¹

Kanun maddeleri tasvirin altında yer almaktadır. Kanun maddeleri öncesinde yer alan ön söz kısmında “*Tanrı Şamaş'ın ona gerçekleri verdiği adalet kralı Hammurabi'yim ben.*” şeklindeki ifadesi, Kral Hammurabi'nin gerçekleri adalet tanrısı Şamaş'tan alarak onun adına ülkede nizam ve intizamı sağlamayı arzu etmesinin göstergesi olmuştur.⁹² Hammurabi sadece yönetim alanında tanrının desteğini almamış bunun yanı sıra geleneksel bir uygulama olan askeri alanda tanrının desteğini almayı sürdürmüştür. Kral yazıtlarında gücünü tanrı Şamaş'ın ona bahsetmiş olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Hammurabi'nin 1763'de Larsa Kralı Rim Sin'e düzenlemiş olduğu seferinde Tanrı Şamaş ve Marduk'un onayını alarak saldırıya geçmiş olduğunu belirtmiştir.⁹³

---

⁹⁰ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *History Studies International Journal Of History*, C.8, S.2, (2016):60.

⁹¹ Amelia Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu I*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),144; Umberto Eco, *Antik Yakındoğu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul: Alfa Yayınları,2015),322.

⁹² Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989), 3-9.

⁹³ March Van de Mieroop, *Hammurabi*, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: İş Bankası Yayınları,2014),33-34.

Babil döneminde, Şamaş adına toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm oluşturmak için kullanılan Mişarum fermanlarında da rastlanmaktadır. Şamaş'ın adının geçmiş olduğu bir mişarumda "*Efendim, Sippar için Altın Meşale'yi yukarı kaldırıp onun seven Şamaş için Mişarum uygulandığında*" şeklinde geçen cümlede kanunların Güneş Tanrısı Şamaş'ı memnun etmek için uygulandığı anlaşılmaktadır.⁹⁴ Şamaş'ın memnuniyetini kazanmak adına yapılan bir diğer faaliyet *Naditu* olarak adlandırılan ve Sippar şehrinde yaşayan kızların tanrıya kendilerinin adamasıdır. Naditular, Sippar'ın üst düzey ailelerinin kızlarından oluşmaktaydı. Aralarında komşu ölkelerden gelen prenseslerde yer almaktaydı. Bahsi geçen kadınlar Şamaş'ın eşi şerida/Aya ile yakın bir bağ kurmuşlardır. Manastıra çeyizleriyle gelen kızlar burada farklı isimler almışlardır. Manastır içerisinde tek başlarına evlilik kurumundan uzak bir yaşam sürdürmüşlerdir.⁹⁵

Sonuç

Tarih boyunca evrensel güç olarak kabul edilen güneş Mezopotamya toplumlarında da güçlü konumunu devam ettirmiştir. Güneşle sembolize edilen ve özdeşleşen, farklı isimlerle bilinen tanrı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik konularında insanlara yol gösterici rol üstlenmiştir. Adalet kavramıyla ilişkilendirilen, yargının efendisi olarak tanımlanan tanrı dünyada ve öteki dünyadaki adaletin tesis edilmesini sağlamıştır. Tanrının adil yargısına Mezopotamya mitlerinde yer verilmiştir. Tanrı farklı mitlerde kahramanları himayesi altına alarak korumuş, yargılama gerektiren konularda adaletin yerini bulmasını sağlamıştır.

Sümerlerde tanrı yazgıyı belirlemede rol oynamış, panteonda yer alan diğer tanrı ve tanrıçalardan farklı olarak dünya ve öteki dünyada ki gerçekteşen bütün olayları görüp duyma yeteneğine sahip olması nedeniyle saygı görmüştür. Dönem içerisinde kutsal sayılmış olan tanrı diğer tanrılarla kıyaslandığında ikinci derecede kutsal sayılan tanrılar arasında yer almıştır. Sümerlerden sonraki dönemde Babil panteonunun tam anlamıyla şekillenmesiyle birlikte ortaya çıkan gezegenlerin büyük tanrılarla özdeşleştirilmesi ve bu anlayış sonucunda ortaya çıkmış olan doğaya tapınma sistemiyle birlikte tanrının önemi artmıştır.

---

⁹⁴ Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004),80.

⁹⁵ Amelie Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu I*, çev. Dilek şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),149.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Tanrıların doğadaki varlıklarla özdeşleştirilmesi anlayışı tanrıları sembolize eden varlıkları belirsiz hale getirmiş, bu nedenle güneş sembolünün temsil etmiş olduğu anlam netlik kazanmamıştır.

Güneş tanrısına duyulan inanç Mezopotamya toplumlarının siyasi, kültürel, dini ve sosyal yaşantısını etkilemiştir. Tanrı dönem içerisinde farklı isimlerle anılmış, gündelik yaşam ve toplumsal düzenin sağlanması yönündeki etkisi değişim göstermeksizin devam etmiştir. Mezopotamya ekonomisinin başlıca geçim kaynağını oluşturan güneşin tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinde, verimliliğin sağlanmasındaki etkisi tanrının toplumdaki yeri ve önemini arttırmıştır. Tanrı hukuk sisteminde etkili olmuş, toplumsal adaletin sağlanmasında başrol üstlenmiştir.

Mezopotamya'da uygulanan çeşitli ritüellerde tanrıya yakarılmış onun yardımı talep edilmiştir. Kehanet ritüellerinde insanların hayatlarında dönüm noktasını oluşturacak konularda tanrının bilgeliğine sığınılmış, onun yönlendirilmesine başvurulmuştur. Tanrı bilgeliğinin yanı sıra iyileştirici gücüyle tanınmıştır. Mezopotamya'da çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan ritüel ve ilaçlarda tanrının iyileştirici gücünden yararlanılarak şifa aranmıştır. Mezopotamya kralları, Güneş Tanrısının adını unvanlarında kullanarak hakimiyetleri altındaki bölgelerde nüfuz ve otoritelerini arttırmışlar, tanrının takdir ve himayesini sağlamak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Tanrı adına kurulmuş tapınaklar inşa faaliyetinde bulunan kral ve tapınakların bulunmuş oldukları şehirlerin nüfuzlarının artmasını sağlamış, böylece şehirler ün kazanmıştır. Güçlü vasıfları nedeniyle Güneş Tanrısı, dönem içerisinde kaleme alınan dua, ilahi ve ritüellerde sıklıkla anılmış Mezopotamya toplumlarında sevgi ve saygı görmüştür.

Kaynakça

- Acı, Mehmet, “Akdeniz Havzasında Kahramanlık Mitosları”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,2016.
- Altuncu Abdullah, “Sümerler’in Dini Tarihi”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,2011.
- Arslan, Sema, (2022), “Eski Mezopotamya Kùltürlerinde Lapus Lazuli Taşının Yeri ve Taşın Bazı Türleri” , *Journal of History Studies*, C.5,S.2, (2009): 138-163.
- Bellecen, Rıza, “Eskiçağ’da Mezopotamya İnanç Sisteminde Tapınakların (Zigguratların) Yeri ve İşlevi”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Black, Jeremy ve Antohny Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler Semboller*, (İstanbul, Aram Yayıncılık,2003).
- Bottero, Jean, *Gılgamış: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* , çev. Orhan Suda, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2013).
- Bottero, Jean ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006).
- Bottero, Jean, *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,2012).
- Bottero, Jean,(2005), *Eski Yakındoğu* çev.Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan ,(Ankara: Dost Yayınları,2005).
- Çığ, Muazzez. İlmiye . *Ortadoğu Uygarlık Mirası I*, (İstanbul, Kaynak Yayınları,2010).
- Demirci, Kürşat , *Eski Mezopotamya Dinleri Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013).

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

- Eco, Umberto , *Antik Yakınoğu* ,çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa Yayınları,2015).
- Eliade, Mircea , *Dinler Tarihine Giriş* , çev. Lale Arslan, İstanbul: Alfa Yayınları,2000).
- Erdem Fatih, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Geleneği”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2020.
- Etgü, Yıldız Tilbe ve Okay Pekşen,“Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22,S.2, (2023):511-525.
- Gailani Werr, Lamia Al (1986), “The Sippar Workshop of Seal Engraving”, *American Journal of Archaeology*, C.90,S.2, (1986):461-463.
- Gezgin, Deniz,(2019), *Hayvan Mitosları*, (İstanbul: Sel Yayıncılık,2019).
- Gökçek, L. G. (2015), *Asurlular*, (Ankara, Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015).
- Hill Jane A. , Jones Philip and Morales Antonio J., (2013), *Experiencin Power, Generating, Authority: Cosmos, Politics and the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press).
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi* (Aleaddin Şenel Çev.), (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,1993).
- Huot, Jean Louis, Paul Jean Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, (Ankara: İmge Kitabevi,2000).
- Jastrow, Morris, *The Religion of Babylon and Assyria* , Boston: Ginn Company Publishers,1898).
- Kahya, Ömer, “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Mezopotamya’da Rüya”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kahya, Ömer, “Eski Mezopotamya’da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, S.45,(2020):33-39.
- Karaoğlu Demirci, Gözde, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Kültürü ve Anadolu’daki Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018.

- Khurt, Amelie , *Eskiçağ'da Yakındoğu I-II* ,çev. Dilek Şendil , (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010).
- Kınal, Firuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (Ankara: Ankara Dil ve Tarih- Coğrafiya Fakóltesi Yayınları,1983).
- King, Leonard William, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (İstanbul, Maya Yayınları,2019)
- King, Leonard William, Henry Reginal Holland Hall, *Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi*, çev. Arıcan Uysal, (İzmir: İlya Yayınları,2009)
- Kramer, Samuel Noah (2002), *Sümerler: Tarih, Karakter, Kóltiler*, çev. Özcan Buze, İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2002).
- Kramer, Samuel Noah, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2000).
- Krebernik, Manfred, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022).
- Lambert, Wilfred George, "Enmeduranki Related and Matters", *Journal of Cuneiform Studies*, C.21, (1967):126-138.
- Nişancı Betöl, "Sargonitler Devri Askeri ve Siyasi Olaylar (MÖ 722-626)", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2019.
- Oates, Joan, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004).
- Olcott, William Tyler, *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları ,2021).
- Oppeinheim, A. L. (1956), The Interpretation of Dreams in The Ancient Near East With a Translation of an Assyria Dream -Book, *Transactions of the American Philolophical Society New Series*, 46(3), 179-373.
- Osman Tosun, Mebrure, "Sümer Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafiya Fakóltesi Dergisi*, C.18, S.3-4, (1960): 261-272.
- Özdemir Mehmet Turan, "Sümer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, C.19, S.1-4, (1973): 197-218.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

- Pekşen, Okay, "Eski Mezopotamya'da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil)", Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Pekşen, Okay, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", *History Studies International Journal Of History*, C.8,S.2,(2016): 55-68.
- Sümer Kral Destanları, Enmerkar- Lugalbanda*, Çev. Selim F. Adalı&Ali T. Görgü, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2016.)
- Şahin, Tülay, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına kadar)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Şen, Emre ve Fatma Gürpınar, "Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.43, (2019): 985-1008.
- Tanpolat, Cansu, "Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri", Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Tansuğ, Kadriye ve Özel İnanlı (1956), "Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.4, (1956):551-581.
- Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi- Şaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989).
- Uhlig, Helmut , *Sümerler*, çev. Nilgün Ersoy, (İstanbul: Totem Yayınları,2019).
- Van De Mieroop, March , *Hammurabi* çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: İş Bankası Yayınları,2014).
- Van De Mieroop, March, *Eski Yakındoğu Tarihi*, çev. Sinem Gül, (İstanbul: Homer Yayınları,2018).
- Ward, William Hayes, (1898), "The Babylonian Representation of the Solar Disk", *The American Journal of Theology*, C.2, S.1, (1898) 115-118.
- Whatham, Arthur E., "The Meaning of the Ring and Rod in Babylonian- Assyrian Sculpture", *The Biblical Word*, C.26, S.2, (1905):120-123.
- Wilkinson, Kathryn, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul, Alfa Yayınları,2009).

(ATAD)